

UNITED NATIONS
NORTH MACEDONIA
.....

Askush të mos mbetet pas

Analiza

Maqedonia e Veriut

UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS
OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER

Përmbledhje ekzekutive.....	Error! Bookmark not defined.
Hyrje.....	Error! Bookmark not defined.
Pse kjo analizë?.....	9
Qëllimet e analizës	Error! Bookmark not defined.
Fushëveprimi i analizës.....	10
Kufizimet e analizës	12
Metodologjia	13
Qasja e analizës AMMP	13
Metoda	14
Personat e moshuar	Error! Bookmark not defined.
Rinia	Error! Bookmark not defined.
Fëmijët.....	Error! Bookmark not defined.
Personat me aftësi të kufizuara	Error! Bookmark not defined.
Migrantët, refugjatët, azilkërkuesit, personat nën mbrojtje plotësuese, personat të cilëve u është dhënë mbrojtje e përkohshme, personat pa shtetësi	Error! Bookmark not defined.
Persona të privuar nga liria	49
Personat në zonat rurale	55
Romët.....	59
Gratë.....	Error! Bookmark not defined.

Falënderim

Ky botim është një përpjekje bashkëpunuese midis Zyrës së Komisarit të Lartë për të Drejtat e Njeriut (OHCHR) dhe Zyrës së Koordinatorit të Përhershëm të Kombeve të Bashkuara (RCO), me kontributet e anëtarëve të tjerë të Ekipit të Kombeve të Bashkuara në vend (UNCT) në Maqedoninë e Veriut. Ai synon të informojë palët e interesit dhe Ekipin e Kombeve të Bashkuara në vend për personat që mbeten pas në përpjekjet e zhvillimit. Për më tepër, ky botim do të kontribuojë në politikëbërje dhe formulimin e Kornizës së Bashkëpunimit për Zhvillim të Qëndrueshëm për periudhën 2026-2030.

Mirënjohje e veçantë i shprehet Ekipit të Projektit Surge të OHCHR dhe Tatijana Temelkoska, Këshilltare për të Drejtat e Njeriut, për mbështetjen dhe udhëzimet e tyre, veçanërisht konsulentëve Marija Risteska dhe Stojan Mishev për ekspertizën dhe kontributin e tyre në zhvillimin e këtij botimi.

Përmbledhje ekzekutive

Maqedonia e Veriut është e përkushtuar për arritjen e Qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm. Analiza e Askush të mos mbetet pas (në tekstin e mëtejshëm AMMP) synon: (i) të identifikojë se kush ka mbetur pas; (ii) pse personat dhe grupet janë lënë pas; (iii) të ofrojë rekomandime të zbatueshme se si të ulen cenueshmëria e tyre ndaj të mbeturit pas dhe të kontribuojë në zhvillim. Gjetjet synojnë të ofrojnë rekomandime të zbatueshme se çfarë duhet bërë për të ulur cenueshmërinë e tyre ndaj të mbeturit pas dhe për të kontribuar në zhvillim. Gjetjet synohen të përdoren për të informuar Kornizën e re të bashkëpunimit (Korniza e bashkëpunimit për zhvillimin e qëndrueshëm të Kombeve të Bashkuara (UNSDCF 2026-2030) ndërmjet Ekipit vendor të OKB-së dhe Qeverisë së Maqedonisë së Veriut.

Plakja, rënia e shkallës së lindshmërisë dhe migrimi çojnë në shpopullim, ndërsa jetëgjatësia më e gjatë e grave çon në feminizimin e popullsisë së Maqedonisë së Veriut. Vendi ka bërë përparim të ngadaltë në arsim dhe shëndetësi, duke çuar në performancë më të mirë në Treguesin e zhvillimit njerëzor, megjithatë, kriza e zgjatur ekonomike, korrupsioni dhe qeverisja e dobët përcaktojnë rritjen e tij më të ulët ekonomike, investimet dhe të ardhurat nga taksat, të cilat janë të analizuar me ndërrimet demografike që ushtrojnë presion mbi qëndrueshmërinë financiare të sistemeve të pensioneve, shëndetësisë dhe sigurimeve shoqërore. Inflacioni tenton t'i godasë më së shumti ata që janë në gjendje më të mjerë dhe ata mund të jenë në një situatë kur duhet të zgjedhin midis pagesës për ushqim, barna ose shërbime komunale, etj.

Analiza shqyrton 11 grupe të synuara që funksionalizojnë parimin Askush të mos mbetet pas (AMMP) si një kornizë vlerësimi holistik. Ai analizon se si diskriminimi, gjeografia, qeverisja, vulnerabiliteti ndaj goditjeve dhe krizave dhe statusi socio-ekonomik ndikojnë në cenueshmërinë e grupeve të ndryshme që mbeten më tej pas. Duke përdorur analizën e të dhënave dytësore dhe të dhënat primare cilësore, analiza identifikon se më të cenuarit për t'u lënë pas janë:

Gratë dhe vajzat në situata të pambrojtura – më të cenueshme janë **gratë dhe vajzat që jetojnë në zonat rurale** të cilat përballen me diskriminim të shumëfishtë dhe ndërsektorial dhe akses të kufizuar në punësim, arsim, kujdes shëndetësor, të drejta riprodhuese seksuale dhe

shëndetësore, pronësi dhe përjashtim nga vendimmarrja (të identifikuar përmes analizës së statusit të përgjithshëm të grave, të rinjve, personat që jetojnë në zonat rurale dhe personat e moshuar). **Gratë e moshuara me demencë, goditje në tru, të paralizuar, të pamurit të dëmtuar pjesërisht ose plotësisht dhe/ose me aftësi të kufizuara** identifikohen gjithashtu si të pambrojtura për t'u lënë më tej pas pasi përballen me pengesa në aksesin fizik dhe institucional në kujdesin shëndetësor, arsimin dhe punësimin; dhe nuk dëgjohen dhe as që konsultohen për shkak të mungesës së mekanizmave sistematik. **Gratë që kanë mbijetuar dhunë ndaj grave dhe dhunë në familje** përballen me mbrojtje joefektive, dhe akses të kufizuar në drejtësi, kompensim dhe riintegrim. Brenda këtij grupi, gratë dhe vajzat rome përballen me privime të shumta, ndërthurje dhe diskriminim. Vajzat rome janë veçanërisht të cenueshme nga martesat e hershme. Gratë pa shtetësi, refugjatët dhe azilkërkuesit dhe të kthyerit nga Daesh-i në Siri janë veçanërisht të cenueshme pasi disa nuk mund të marrin karta identiteti dhe të ushtrojnë të drejtat e tyre dhe nuk mund të aksesojnë plotësisht ose fare tregun e punës.

Burra të pambrojtur – më të rrezikuarit janë **burrat e moshuar në zonat rurale, me dhe pa demencë, goditje në tru, të paralizuar, të pamurit të dëmtuar pjesërisht ose plotësisht**, të cilët jetojnë të izoluar dhe pa shërbime thelbësore dhe nganjëherë as mjekim të ofruar, dhe të mbetur pa mbështetje dhe ndihmë ditore për shkak të mungesës të kujdesit paliativ. **Personat me aftësi të kufizuara, veçanërisht personat me aftësi të kufizuara intelektuale, dhe personat e privuar nga liria** janë në situata të cenueshme pasi përballen me akses të kufizuar në arsimin gjithëpërfshirës, mungesë punësimi dhe mbështetje të specializuar dhe kanë akses të pamjaftueshëm në burime të specializuara arsimore. Ndër grupet e pakicave etnike, më të rrezikuarit janë **romët, veçanërisht romët e moshuar, romët LGBTIQ+ dhe romët me aftësi të kufizuara** në një situatë vulnerabël për t'u lënë pas, pasi përballen me diskriminim dhe marginalizim të shumëfishtë, duke çuar në përjashtimin nga shërbimet thelbësore dhe mundësitë ekonomike. Së fundi, **azilkërkuesit në moshë pune dhe të kthyerit nga Daesh-i në Siri** janë në një situatë të cenueshme pasi nuk mund të hyjnë në tregun e punës, nuk mund të pajisen me karta identiteti dhe nuk mund të ushtrojnë të drejtat e tyre shëndetësore, arsimore dhe të mbrojtjes sociale, duke mbetur kështu pa perspektiva të ardhshme për zhvillim.

Fëmijët – analiza thekson se ndërsa Maqedonia ka një popullsi të konsiderueshme fëmijësh, është nën sfidë veçanërisht të ndarjeve socio-ekonomike, pabarazitë etnike dhe mungesa e të dhënave për grupet e cenueshme (p.sh. fëmijët me aftësi të kufizuara) përkeqësojnë pabarazitë. Më të cenuarit janë **fëmijët e varfër në zonat urbane dhe rurale**, pasi kuintili i pasurisë ndikon në masë të madhe ndjekjen e tyre të arsimit dhe perspektivat e zhvillimit të ardhshëm; **fëmijët me aftësi të kufizuara** vuajnë nga përjashtimi për shkak të mungesës së ambienteve adekuate dhe mbështetjes së duhur në shkollë, ndërkohë që mungesa e të dhënave gjithëpërfshirëse pengon zhvillimin e politikave dhe shpërndarjen e burimeve për plotësimin e nevojave të tyre; **Fëmijët romë, dhe në veçanti fëmijët romë të rrugës**, janë shumë të cenueshëm ndaj përjashtimit, duke arritur rezultate më të ulëta në të gjithë sektorët (arsim, shëndetësi, mbrojtje) kryesisht për shkak të aksesit më të ulët në shërbimet sociale dhe diskriminimit.

Rinia – **të rinjtë romë** përballen me diskriminim mbi baza të shumta dhe përjetojnë diskriminim ndërsektorial, dhe nganjëherë akses i tyre në arsim, kujdes shëndetësor dhe shërbime të tjera bazë është i kufizuar për shkak të varfërisë dhe privimit të rëndë material. Stigmatizimi i **djemave të rinj homoseksual** rezulton në dhunë fizike ose atyre që janë **HIV+** nuk u ofrohet stomatologji dhe shërbime të tjera shëndetësore. Së fundi, veçanërisht të cenueshëm për t'u lënë pas në këtë grup janë **të rinjtë pa shtetësi dhe të miturit e pashoqëruar (migrantë ose refugjatë)** të cilët

nuk mund të ushtrojnë të drejtën për arsimim për shkak të mungesës së vlerësimit të moshës dhe vendosjes në arsim, si dhe për shkak të problemeve në aksesin në shërbimet shëndetësore.

Analiza identifikon shkaqet kryesore pse këto grupe janë lënë pas. Këto përfshijnë norma negative sociale, stereotipe, paragjykitje dhe stigma si dhe mbrojtje të pamjaftueshme ligjore. Vetëm nëse trajtohen shkaqet kryesore që çojnë në trajtim të pabarabartë dhe diskriminim mund të reduktohet cenueshmëria e këtyre grupeve. Kornizat e politikave dhe ato ligjore duhet të përputhen plotësisht me detyrimet ndërkombëtare të vendit për të drejtat e njeriut dhe ligjin e BE-së pasi vendi po aspiron të anëtarësohet në BE. Zbatimi i tyre efektiv dhe efikas në praktikë, pa ndikime të panevojshme dhe korrupsion, e shoqëruar me qeverisjen e mirë dhe sundimin e ligjit, vlerësohen si faktorë kontribues për avancimin e të drejtave dhe përfshirjen e personave në situata të cenueshmërisë në zhvillimin e vendit.

Mungesa e të dhënave të ndara në regjistrimin e vitit 2021 është një pengesë serioze në identifikimin dhe adresimin e sfidave dhe nevojave urgjente të grupeve të mbetura pas, duke përfshirë planifikimin dhe programimin adekuat. Ka boshllëqe të shumta në të dhëna, dhe më e rëndësishmja i referohet personave me aftësi të kufizuara, gjë që pengon planifikimin e politikave dhe adresimin e nevojave të tyre specifike, duke përfshirë nevojat e të mbijetuarve të dhunës për shkak të nën-raportimit. Në përgjithësi, mekanizmat ekzistues të mbledhjes dhe monitorimit të të dhënave janë të orientuara drejt mbledhjes së të dhënave aktuale të procesit, por jo të dhënave të ndara për progresin e bërë drejt rezultateve të dëshiruara të zhvillimit. Kjo pritet të ndryshojë sipas sistemit të ri të menaxhimit të financave publike, që do të zbatohet që nga janari 2025, i cili kërkon buxhetim programor të orientuar drejt rezultateve.

Analiza identifikon grupet më të marginalizuara të popullsisë në Maqedoninë e Veriut dhe eksploron çdo sfidë zhvillimi të ndërlidhur dhe shkaqet rrënjësore të marginalizimit të tyre. Ai gjithashtu identifikon masat kryesore për t'u prioritetizuar. Rekomandimet specifike për secilin grup në situata vulnerabël janë të përfshira në kapituj të veçantë. Përmbledhja e rekomandimeve kryesore për Ekipin vendor të OKB-së (në tekstin e mëtejme, UNCT), dhe rekomandimet për Qeverinë dhe Institucionet Kombëtare të të Drejtave të Njeriut janë të dhëna në vijim.

Rekomandime për UNCT në Maqedoninë e Veriut

- Prioritetizim i mbështetjes për Qeverinë dhe Entit Shtetëror të Statistikave për vitin 2025 në ndërtimin e kapaciteteve për gjenerimin e të dhënave të ndara, dhe gjithashtu, për aq sa është e mundur, duke iu referuar të dhënave tashmë të mbledhura të regjistrimit të vitit 2021.
- Punë me Entit Shtetëror të Statistikave dhe Institucionin Kombëtar të të Drejtave të Njeriut (Institucioni i Avokatit të Popullit) për të prodhuar të dhëna më të hollësishme për grupet e mbetura pas ose në rrezik për t'u lënë pas.
- Nënshkrimi i Memorandumit të mirëkuptimit me Institucionin Kombëtar të të Drejtave të Njeriut për të siguruar një qasje të bazuar në të drejtat e njeriut në mbledhjen e të dhënave.
- Monitorimi dhe gjurmimi i alokimeve dhe shpenzimeve të buxhetit kombëtar, në bashkëpunim me Qeverinë, që synojnë adresimin e situatës dhe nevojave të personave që përballen me marginalizim dhe përjashtim. Kjo rrjedhë pune duhet të përfshijë përpjekjet për të siguruar procese buxhetore me pjesëmarrje, si kombëtare ashtu edhe lokale, duke përfshirë përfaqësuesit e grupeve më të marginalizuara të popullsisë, si dhe

duke rritur ndërgjegjësimin për detyrimin për të zbatuar në mënyrë progresive të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore.

- Prioritizim i ndërtimit dhe forcimit të kapaciteteve institucionale për vlerësimet e përqendruara te individët, vlerësimet e moshës dhe aftësisë së kufizuar për arsimin për të siguruar përshtatjen dhe aksesin më të lehtë në arsim, shëndetësor dhe shërbime të mbrojtjes sociale për grupet në situata vulnerabël.
- Përparësi mbështetjes për përpjekjet kombëtare që synojnë zhvillimin e një qasjeje gjithëpërfshirëse dhe forcimin e koordinimit dhe bashkëpunimit ndër-sektorial dhe ndër-agjenci për të adresuar nevojat e anëtarëve më të marginalizuar të shoqërisë.
- Forcimi i zhvillimit të mekanizmave efektiv dhe të gjerë të konsultimit me grupet e komunitetit lokal dhe përkthimi i komenteve të tyre në hartimin e shërbimeve lokale për t'iu përgjigjur në mënyrë adekuate nevojave të më të cenuarve. Mekanizma të tillë konsultimi mund të përdoren gjithashtu për të informuar zhvillimin e Kornizës së re të bashkëpunimit.
- OKB-ja në Maqedoninë e Veriut të udhëheqë me shembull duke bërë përpjekje të përbashkëta për të punësuar, konsultuar, shfaqur në terren personat me aftësi të kufizuara dhe përfitimet e integritit të tyre të plotë në shoqëri (gjithashtu në përputhje me Strategjinë e OKB-së për Përfshirjen e Aftësisë së Kufizuar).
- Mbështetje Qeverisë në zhvillimin e qasjeve sistematike dhe të qëndrueshme ndaj plakjes aktive dhe përmbysjen e tendencave të migrimit ose zhvillimin e një politike efektive migracioni me programe emersioni.
- Ti jipet prioritet ofrimit të trajnimeve për sensibilizimin gjinor për oficerët e policisë, stafin lokal administrativ, për personelin e qendrave të punës sociale dhe anëtarët e gjyqësorit si dhe palët e tjera të interesit në nivel kombëtar mbi format e diskriminimit, me shembuj praktikë për profilizimin etnik, stigmatizimin dhe trajtimin e padrejtë të grave, romëve, LGBTI+, HIV+, refugjatëve dhe migrantëve, duke përfshirë ndikimin e përjashtimit social në grupet e cenushme.
- Investim në aktivitete edukimi/ndërgjegjësimi të synuar për njohjen dhe raportimin e diskriminimit, privimit dhe shkeljeve të të drejtave të njeriut për anëtarët e grupeve të marginalizuara, duke i fuqizuar ata të kërkojnë të drejtat e tyre.
- Inkurajim për mbulim pozitiv mediatik dhe narrativat publike që portretizojnë grupet e marginalizuara të popullsisë në mënyrë të saktë dhe pozitive, të cilat mund të përforcojnë zërin e tyre dhe të lehtësojnë përfshirjen dhe fuqizimin e tyre.
- Të jipet përparësi ndërtimit të kapaciteteve dhe ndërgjegjësimit brenda sektorit privat në të gjithë vendin për të ulur stigmatizimin e grave të reja, personave me aftësi të kufizuara, romëve, LGBTI+, ish-të dënuarve dhe refugjatëve dhe për të siguruar integritet të qetë në tregun e punës dhe shoqërinë.

Rekomandime për Qeverinë

- Qeveria duhet të sigurojë të dhënat e regjistrimit të ndara të vitit 2021 që do të ndihmojnë në formimin e politikave dhe masave afatgjata të qëndrueshme dhe të bazuara në prova për adresimin e nevojave të të gjitha grupeve dhe personave në situata të cenushme.
- Në vazhdimësi të respektohen detyrimet për të drejtat e njeriut duke i dhënë përparësi përpjekjeve për të adresuar situatën e grupeve të popullsisë më të lë lënë pas me synimin për të eliminuar barrierat dhe për të krijuar mundësi të barabarta për ushtrimin e të gjithë

spektrit të të drejtave civile, ekonomike, sociale, kulturore dhe politike, dhe për të rritur llogaridhënien për të drejtat e njeriut shkeljet.

- Rishikoni pjesë specifike të legjislacionit ose politikave publike që kërkojnë rishikim urgjent (p.sh. legjislacioni kundër diskriminimit, strategjitë kombëtare sektoriale dhe planet e veprimit, veçanërisht në lidhje me situatën e personave në situata vulnerabël që ose janë më pas ose rrezikojnë të mbeten edhe më të largët.
- Ndërmarrja e ndryshimeve të politikave dhe legjislative – veçanërisht duke adresuar sfidat dhe tendencat bashkëkohore dhe garantimi i respektimit të së drejtës për punë, kushteve të sigurta të punës, pagave të drejta dhe formalizimit të punës për të ofruar një rrjet sigurie për më të cenuarit.
- Trajtim i shkallës së lartë mbizotëruese të papunësisë, pasivitetit dhe punës informale midis grupeve të mbetura pas, veçanërisht gratë, të rinjtë, personat që jetojnë në zonat rurale, romët dhe të tjerë që mendojnë se kanë potencial të madh si kapital njerëzor për ekonominë dhe zhvillimin e vendit. Përfshirja e tyre në tregun e punës ose në ekonominë e kujdesit mund të kompensojë mungesën e fuqisë punëtore dhe të nxisë ekonominë dhe zhvillimin e përgjithshëm të vendit.
- Zbatimi i masave të synuara për zhvillim më të mirë të infrastrukturës, shërbime transporti dhe ngritja e kopshteve lokale dhe qendrave të kujdesit për të moshuarit.
- Zbatimi i reformave për të adresuar ndryshimet gjithëpërfshirëse demografike, duke optimizuar përdorimin efektiv dhe efikas të buxhetit kombëtar për të siguruar shërbime sociale universale dhe cilësore.
- Institucionalizimi i mekanizmave të kontaktit për të siguruar që popullata e cënueshme të jetë e informuar dhe e mbështetur për të hyrë në shërbimet përkatëse sociale dhe përfitimet/skemat e mbrojtjes sociale.
- Rritja e vazhdueshme e njohurive dhe ndërgjegjësimit të grupeve të marginalizuara për të drejtat e tyre si dhe për proceset dhe mekanizmat përkatës që do të janë në dispozitë në rastet e shkeljeve.
- Rritja e zbatimit të masave jo të burgimit dhe forcimi i sistemit të probacionit për të ulur numrin e personave në burgjet dhe ambiente të paraburgimit, si dhe për të forcuar programet e rehabilitimit.
- Futja e programeve të praktikantëve me pagesë për mjekët, psikologët dhe psikiatrat e rinj në sistemin penitenciar.
- Sigurimi i një mjedisi ligjor të përshtatshëm, si dhe i burimeve njerëzore dhe financiare për funksionimin dhe zbatimin e pavarur të opinioneve të Institucionit të Avokatit të Popullit dhe Komisionit për parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi.
- Të avancohet aksesimi në ndihmën juridike falas dhe të zvogëlohen kostot e procedurave ligjore për personat në situata të cënueshme.

Rekomandime për Institucionin Kombëtar të të Drejtave të Njeriut – Avokati i Popullit

- Të forcohen mekanizmat zbatues të Avokatit të Popullit, duke siguruar që organet qeveritare dhe institucionet publike t'u përmbahen opinioneve dhe rekomandimeve të tij, veçanërisht në lidhje me të drejtat e grupeve të marginalizuara dhe atyre të mbetura pas.
- Zgjerimi i zyrave rajonale në zonat rurale, të nënpërfaqësuar dhe të dendura me pakicë për të siguruar akses të barabartë në shërbime. Të merret parasysh krijimi i

ekipeve/njësive mobile për qasjen e tyre në rajone të largëta ku popullsia nuk mund të ketë akses dhe të gëzon të drejtat themelore.

- Vendosja e kriterëve të brendshme për prioritizimin e rasteve që përfshijnë persona në situata vulnerabël, duke u siguruar që këto raste të trajtohen me prioritet dhe me një procedurë të shpejtë.
- Të forcohet bashkëpunimi me Komisionin për parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi, ministritë e ndryshme, shoqërinë civile, grupin e ekspertëve dhe akademinë për të përmirësuar përpjekjet në adresimin e barrierave sistematike me të cilat përballen grupet e marginalizuara.
- Publikim i raporteve të rregullta mbi statusin e grupeve të marginalizuara, me fokus në praktikën e mira, boshllëqet dhe mënyrën se si duhet të përmirësohen të drejtat e tyre.
- Vazhdimi i fushatave ndërgjegjësuese dhe ndërgjegjësimit të bartësve të detyrës dhe publikut të gjerë për mandatin e Avokatit të Popullit.
- Angazhohim në mënyrë proaktive dhe dorëzim i raporteve tek mekanizmat ndërkombëtarë dhe rajonalë të të drejtave të njeriut.

Rekomandime për Komisionin për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi

- Rishikim i përputhshmërisë së legjislacionit aktual kundër diskriminimit me standardet ndërkombëtare të drejtave të njeriut dhe barazisë dhe të jipen rekomandime adekuate.
- Përmirësim i strukturave dhe organizimit të brendshëm për të promovuar specializimin dhe rritjen e njohurive të stafit që mund të përpunojë rastet e diskriminimit për arsye specifike si dhe detyra të tjera. Të forcohen mekanizmat e zbatimit që do të sigurojnë që autoritetet dhe entitetet e sektorit publik t'u përmbahen opinioneve dhe rekomandimeve të Komisionit, veçanërisht kur përfshihen grupe të marginalizuara.
- Zgjerim i avokimit dhe shtrirjes duke hapur zyra rajonale/lokale për të siguruar akses të barabartë në të drejta, veçanërisht për personat në situata të cenueshme.
- Vendosja e monitorimit sistematik dhe proaktiv të rasteve të diskriminimit, veçanërisht në lidhje me personat në situata të cenueshme.
- Sigurim që mbledhja dhe analiza e të dhënave të jenë të ndara për të identifikuar tendencat dhe ndërhyrjet e synuara.
- Promovim i kanaleve të lehta për përdorim, shumëgjuhëshe dhe të aksesueshme (p.sh., aplikacione celulare, platforma në internet, qendra me pranim me prezencë fizike) për raportimin e diskriminimit, veçanërisht për grupet e cenueshme.
- Avokim dhe fushata të forta në zonat rurale dhe të pafavorizuara për të edukuar individët rreth të drejtave të tyre sipas ligjeve kundër diskriminimit dhe si të kërkohet mbrojtje.

Zbatimi i këtyre rekomandimeve do të avancojë zbatimin e obligimeve nga ligji ndërkombëtar për të drejtat e njeriut nga Maqedonia e Veriut, duke përfshirë zbatimin e rekomandimeve të mekanizmave ndërkombëtarë dhe rajonalë për të drejtat e njeriut, si dhe avancimin e zbatimit të Agjendës 2030, QZHQ-ve të saj dhe premtimin për askush mos të mbete pas.

Hyrje

Sipas regjistrimit të fundit të popullsisë, popullsia e përgjithshme e Maqedonisë së Veriut është 1.836.713 qytetarë, prej të cilëve 49,6% janë meshkuj dhe 50,4% janë femra. Shumica e popullsisë, pra 61% ose 1.131.356 jeton në zonat urbane (nga të cilët 552.952 burra dhe 578.404 gra), dhe 39% ose 705.357 në zonat rurale (nga të cilët 358.135 burra dhe 347.222 gra). Struktura etnike është si vijon: maqedonas 1.073.299, shqiptarë 446.245, turq 70.961, romë 46.433, serbë 23.847, boshnjakë 16.042, vlllehë 8.714 dhe 151.172 nga etnitë tjera. Janë 94.412 persona me aftësi të kufizuara, d.m.th. 42.209 janë meshkuj dhe 52.203 femra.

Popullsia e fëmijëve të moshës 0-17 vjeç është 368.731 (48% femra; 52% meshkuj), ose 20% e popullsisë. Sipas regjistrimit të popullsisë të vitit 2021, 140.436 fëmijë në Maqedoninë e Veriut janë nën moshën gjashtë vjeç. Duke përdorur shkallën e mundshme prej 12,5% (statistikat botërore tregojnë se 10-15% e fëmijëve nga lindja deri në gjashtë vjet moshë kanë vonesa në zhvillim), deri në 17.554 fëmijë mund të kenë nevojë për shërbime të ndërhyrjes së hershme në fëmijëri.¹

Ngjashëm me vendet e rajonit ka një tendencë të shpopullimit, plakjes dhe feminizimit të popullsisë së moshës mesatare dhe të moshuar². Maqedonia e Veriut renditet e 78-ta në mesin e 189 vendeve në Indeksin e fundit të Zhvillimit Njerëzor 2021, duke përmirësuar renditjen e mëparshme prej 83, por me një rënie në pikë (vendi shënoi 0,779 në 2018 dhe 0,770 në 2021), që do të thotë se të paktën katër vjet përparim janë humbur³. Koeficienti i pabarazisë Gini tregon një rezultat të ulët prej 33,5 që nga viti 2019 (të dhënat më të fundit në dispozicion)⁴, duke treguar më pak pabarazi dhe duke e paraqitur vendin si një performues më të mirë në rajon. Treguesi i barazisë gjinore po e vë në dukje këtë gjetje pasi dy edicionet e vlerësimit tregojnë rritje të pikëve (62 pikë në 2019 dhe 64,5 pikë në 2022) me ndryshime të vërejtura në domenin e Fuqisë (+6,0), Dijeni (+2,8) dhe Parave (+2,2).⁵

Në totalin e popullsisë së moshës 15+ nga të dhënat e regjistrimit të vitit 2021, 95,8% janë të ditur, 3,2% analfabetë dhe për 3% nuk dihet. Përsa i përket nivelit arsimor: 23.192 qytetarë nuk kanë arsim, d.m.th. 6.988 burra dhe 16.204 gra nuk kanë mbaruar arsimin fillor ose 20.009 burra dhe 42.120 gra kanë përfunduar arsimin fillor ose 182.375 burra dhe 241.081 gra; 672.375 kanë kryer shkollë të mesme, gjegjësisht 378.949 burra dhe 293.426 gra; 263.349 kanë diplomë universitare ose 122.958 burra dhe 140.391 gra; me diplomë pasuniversitare janë 29.654 ose 12.858 burra dhe 16.796 gra; doktorantë janë 6.037 individë ose 3.114 burra dhe 2.923 gra.

Aktualisht në arsimin fillor janë regjistruar 182.124 nxënës, nga të cilët 52% janë meshkuj dhe 48% femra; ndërsa tendencat në arsimin e mesëm po ndryshojnë pasi janë regjistruar vetëm 67.278 nxënës, edhe pse është i detyrueshëm për të gjithë që kanë përfunduar arsimin fillor.

¹ Burimi: [Situation Analysis on Early Childhood Intervention in North Macedonia](#)

²Enti Shtetëror i Statistikave (2022), Gratë dhe burrat në Maqedoninë e Veriut: Një portret statistikor i tendencave në barazinë gjinore, Shkup

³ UNDP (2023) *HDR 2022 Rrugë nëpër kohë të pasigurta*, Shkup. Në dispozicion në: [Human Development Index 2022 – North Macedonia Pathway Through Uncertain Times | United Nations Development Programme \(undp.org\)](#)

⁴[Gini index - North Macedonia | Data \(worldbank.org\)](#)

⁵ EIGE (2022) *Indeksi i barazisë gjinore në Maqedoninë e Veriut, në dispozicion në: North Macedonia | European Institute for Gender Equality (europa.eu)*

Bilanci gjinor ndryshon ndjeshëm në arsimin e lartë dhe në vitin 2023, nga 6.993 të diplomuar, 66% ishin femra dhe 34% meshkuj⁶.

Indeksi i lirisë ekonomike për vitin 2023 i Fondacionit Heritage e renditi Maqedoninë e Veriut në vendin e 32-të nga 44 vende në rajonin evropian, duke e bërë ekonominë e saj të 56-tën më të lirë në botë. Ekonomia maqedonase ka shënuar rritje të ulët në periudhën 2018-2021 me një normë mesatare të ndryshimit të PBB-së tremujore prej 1,22%. Rritja e ulët u ndikua kryesisht nga kriza KOVID-19, e cila ndikoi ekonominë me një tkurrje prej 16,4% në tremujorin e dytë të 2020, e ndjekur nga një rimëkëmbje të ngadaltë⁷. Sipas Entit Shtetëror të Statistikave, norma reale e rritjes së PBB-së në vitin 2022, krahasuar me vitin 2021, ishte 2,2%⁸. Deficiti i llogarisë aktuale u rrit në 810 milionë dollarë në vitin 2022, dhe norma e inflacionit arriti në 18,8%, si një nga më të lartat në Evropë⁹ duke krijuar një krizë ekonomike dhe në mënyrë të pashmangshme kontribuoi fuqishëm në normat e varfërisë për të cilat fatkeqësisht nuk ka të dhëna aktuale. Varfëria e përgjithshme monetare është 21.8%, ndërsa varfëria e fëmijëve është dukshëm më e lartë në 30,3%.

Raporti i Zhvillimit Njerëzor 2021 tregon një indeks prej 39 (nga 100) që shfaq qartë lidhjen midis korrupsionit dhe qeverisjes së dobët si përcaktues të rritjes më të ulët ekonomike, investimeve dhe të ardhurave nga taksat. Në vitin 2022, vendi mori rezultatin e tij më të dobët në Indeksin e perceptimit të korrupsionit të Transparency International 2022, i cili e renditi vendin në pozitën e 85-të nga 180 vende. Korrupsioni kontribuon në qeverisjen e dobët dhe Maqedonia e Veriut përjetoi rënien më të madhe në rajon në raportin e fundit të Kombeve në tranzitim 2024¹⁰.

Pse kjo analizë?

Qëllimi i përgjithshëm i kësaj analize është të mbështesë Ekipin vendor të OKB-së (UNCT) në Maqedoninë e Veriut dhe të informojë Analizën e përbashkët të vendit 2024 (APV) dhe të propozojë një sërë rekomandimesh të zbatueshme për sistemin e OKB-së dhe partnerët e saj në Maqedoninë e Veriut për të ushqyer zhvillimin e Kornizës së re të bashkëpunimit (UNSDCF 2026-2030). Sipas Raportit të zhvillimit të qëndrueshëm 2023/24 për Evropën, vendi renditet në pozitën 32 nga 34 vende me një rezultat 57.3 prej 100 kur bëhet fjalë për përmbushjen e premtimit për të mos lënë askënd pas¹¹.

Analiza synon të ofrojë këshilla për masat që duhet të ndërmerren, duke përfshirë forcimin e politikave dhe kuadrove ligjore, të cilat mund të kontribuojnë më tej në përmirësimin e këtyre rezultateve, të ndihmojnë zbatimin e avancuar të Agjendës 2030 dhe të përshpejtojnë ndjekjen e

⁶ Enti Shtetëror i Statistikave (2024) Baza e të dhënave MAKSTAT. Në dispozicion në: [PxWeb - Select table \(stat.gov.mk\)](#)

⁷ Këshilli i Bashkëpunimit Rajonal (2023), *Ndërmarrësia e grave në Maqedoninë e Veriut: inventarizimi i kufizimeve dhe praktikave të mira*, Sarajevë. Në dispozicion në internet: [Regional Cooperation Council | Women entrepreneurship in the Western Balkans: Stocktaking on constraints and good practices \(rec.int\)](#)

⁸ Prodhimi i Brendshëm Bruto 2022. Në dispozicion në: [State Statistical Office: Gross domestic product of the Republic of North Macedonia in 2022 - preliminary data](#)

⁹ Bertelsmann Stiftung, *BTI 2024 Raporti i vendit — Maqedonia e Veriut*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2024

¹⁰ Maqedonia e Veriut, Raporti i kombeve në tranzit 2024. Në dispozicion në: [North Macedonia: Nations in Transit 2024 Country Report | Freedom House](#)

¹¹ [Europe Sustainable Development Report 2023/24 \(sdgindex.org\)](#).

rekomandimeve të lëshuara për Maqedoninë e Veriut nga mekanizmat ndërkombëtarë të drejtave të njeriut.

Qëllimet e analizës

Kjo analizë synon (i) të identifikojë se kush është mbetur pas në Maqedoninë e Veriut; (ii) të analizojë pse këta persona dhe grupe kanë mbetur pas; (iii) të ofrojë rekomandime të zbatueshme për UNCT, autoritetet dhe institucionet e të drejtave të njeriut se si të ulin cenueshmërinë e tyre dhe të trajtojnë marginalizimin e tyre.

Fushëveprimi i analizës

Analiza shqyrton 11 grupe të përzgjedhura të popullsisë, duke filluar nga Analiza e përbashkët e vendeve 2020 dhe rekomandimet e mekanizmave ndërkombëtarë dhe rajonalë të drejtave të njeriut dhe raportet e shoqërisë civile. Përzgjedhja është bërë bazuar në arsyet e mëposhtme që ndikojnë në situatën e cenueshmërisë:

Tabela 1 Grupet e synuara të analizës AMMP

Fëmijët	Për shkak të fazës së tyre të zhvillimit, fëmijët janë në rrezik të veçantë dhe shumë të cenueshëm ndaj privimeve, me një ndikim që shtrihet deri në moshën madhore. Fëmijët shpesh janë të nënpërfaqësuar në vendimmarrje dhe mundësitë e tyre të humbura të zhvillimit ndikojnë në brezin/shoqërinë e ardhshme. Krizat e shumta në vitet e fundit kanë gërryer progresin e zhvillimit me një rritje të konsiderueshme të varfërisë së fëmijëve dhe rezultateve të ulëta dhe në rënie të arsimit në krahasim me moshatarët e tyre në Evropë.
Rinia	Diskriminimi në bazë të moshës në punësim dhe mundësitë e kufizuara ekonomike; akses i kufizuar në arsim cilësor dhe trajnim profesional; mungesa e pjesëmarrjes kuptimplotë në proceset vendimmarrëse, emigrimi.
Personat e moshuar	Moshizmi dhe paragjykimet; përjashtimi nga proceset vendimmarrëse; pensione të pamjaftueshme dhe gjendje të pafavorshme financiare; akses joadekuat në shërbime shëndetësore, sociale dhe shërbime të tjera. Standardi i ulët i jetesës; rritja e cenueshmërisë gjatë krizave shëndetësore dhe ekonomike.
Gratë dhe vajzat e pafavorizuara	Diskriminimi me bazë gjinore dhe normat sociale që nxisin pozitën e nënshtruar të grave; nënpërfaqësimi në proceset vendimmarrëse; akses i kufizuar në arsim, punësim, shëndetësi, shërbime financiare dhe shërbime të tjera; hendeku gjinor i pagave në tregun e punës; rritja e cenueshmërisë gjatë krizave ekonomike, mjedisore dhe shëndetësore; mbrojtje joefektive kundër dhunës dhe trafikimit të qenieve njerëzore.

Persona të privuar nga liria, përfshirë edhe fëmijët	Stigma dhe diskriminimi që ndikon në riintegrimin e tyre në shoqëri; përjashtimi nga pjesëmarrja në shoqëri dhe në jetën politike; mundësitë e kufizuara ekonomike dhe rritja e rrezikut të varfërisë dhe të përsëritjes së veprës penale; rreziku i torturës, trajtimit dhe dënimit poshtërues dhe çnjerëzor; akses i kufizuar në arsim, profesion dhe shërbime shëndetësore në burg dhe mbështetje pas vuajtjes së dënimit me burg; rritja e cenueshmërisë gjatë krizave shëndetësore.
Migrantët, refugjatët, azilkërkuesit, personat nën mbrojtje plotësuese, personat të cilëve u është dhënë mbrojtje e përkohshme, personat pa shtetësi	Ksenofobia dhe diskriminimi që pengon aksesin në arsim dhe punësim; shfrytëzimi; përjashtimi nga pjesëmarrja në shoqëri; mungesa e aksesit në shërbimet thelbësore (kujdes shëndetësor, ndihmë juridike falas, etj.).
Pakicat etnike (Romët, Egjiptianët)	Diskriminim dhe paragjykim i vazhdueshëm në të gjitha fushat; marginalizimi në proceset e vendimmarrjes; varfëria ekstreme dhe kushtet e papërshtatshme të jetesës; mungesa e aksesit në arsimin bazë, punësim, shëndetësi (SHDSR/Shëndeti dhe të drejtat seksuale dhe riprodhuese), shërbime sociale dhe shërbime të tjera.
Personat me aftësi të kufizuara	Jo mundësimi dhe paragjykimet sociale; norma më të larta të varfërisë; përjashtimi nga jeta politike dhe shoqërore; akses joadekuat në arsimin gjithëpërfshirës, shëndetësor dhe shërbime mbështetëse; vulnerabilitete të shtuara gjatë krizave emergjente. Kushtet psikosociale nuk njihen zyrtarisht si dëmtim. Personat me aftësi intelektuale të kufizuara shpesh janë të privuar nga aftësia juridike dhe nuk kanë fuqi të lirë vendimmarrëse. Mungesa e objekteve të aksesueshme dhe shërbimet e pamjaftueshme mbështetëse i pengojnë fëmijët me aftësi të kufizuara të marrin pjesë plotësisht në aktivitete edukative dhe sociale.
Personat që jetojnë në zonat rurale	Diskriminimi në hartimin e politikave dhe shpërndarjen e burimeve; infrastrukturë e dobët dhe akses në arsimin bazë, punësim, shëndetësi, të drejta dhe shërbime sociale dhe të tjera; shkallë më e lartë e varfërisë dhe mundësi të kufizuara ekonomike; rritja e ndjeshmërisë ndaj fatkeqësive natyrore, krizave mjedisore dhe ekonomike. Ndërtimi i një kapitali të fuqishëm njerëzor është themeli i një shoqërie të shëndetshme, kohezive dhe të begatë, dhe një sfidë kryesore zhvillimi për një vend si Maqedonia e Veriut, i cili po humb popullsinë e tij (fëmijët) dhe vitet e përparimit të zhvillimit për shkak të goditjeve të mëvonshme ekonomike globale.

LGBTI+	Homofobia dhe transfobia; akses i kufizuar në të drejtat civile, politike, shëndetësore, sociale, ekonomike dhe kulturore dhe shërbime të tjera; rritja e cenueshmërisë gjatë krizave sociale dhe ekonomike.
Personat që jetojnë me HIV dhe punëtorët e seksit	Personat që jetojnë me HIV: stigma dhe diskriminimi, përjashtim nga mundësitë sociale, ekonomike dhe arsimore. Ata shpesh hasin në pengesa për aksesin në kujdesin shëndetësor, duke përfshirë trajtimin antiretroviral, dhe mund të vuajnë nga shëndeti i dobët mendor për shkak të qëndrimeve shoqërore. Punëtorët e seksit: të marginalizuar dhe të nënshtruar ndaj diskriminimit ligjor, social dhe ekonomik. Ata përballen me dhunë, shfrytëzim dhe akses të kufizuar në kujdesin shëndetësor dhe shërbimet sociale.
Personat me sëmundje të rralla	Diagnoza e vonuar, mungesa e trajtimit të duhur mjekësor dhe shërbime të kufizuara mbështetëse. Për shkak të gjendjeve të rralla shëndetësore, ata mund të përballen me izolim dhe mungesë të mirëkuptimit si nga publiku ashtu edhe nga ofruesit e kujdesit shëndetësor.

Duke përdorur analizën AMMP dhe kornizën e pesë faktorëve sipas udhëzimeve përkatëse të Grupit të Zhvillimit të Qëndrueshëm të OKB-së¹², analiza identifikon personat dhe grupet që janë 1) më të prekur nga forma të shumta, shpesh të ndërlikuara të privimit, disavantazhit dhe diskriminimit, dhe/ose, 2) që vuajnë privimin, disavantazhin ose diskriminimin më ekstrem në një ose më shumë fusha.

Kufizimet e analizës

Analiza u krye në kontekstin e kufizimeve të mëposhtme:

Së pari, kjo analizë nuk përfshin një vlerësim gjithëpërfshirës të situatës së këtyre grupeve në nivel kombëtar, duke qenë se mostra përfaqësuese në nivel kombëtar nuk është përdorur për studim, por kërkime cilësore në shkallë të vogël, duke përfshirë 8 diskutime në fokus grupe dhe 20 në intervista të thella, që synonin të identifikonin ata që kanë mbetur më mbrapa midis grupeve të pafavorizuara.

Së dyti, përdorimi i të dhënave cilësore imponon kufizime, sepse studiuesit ishin në gjendje të mblidhnin perceptimet dhe opinionet e grupeve dhe jo të dhëna objektive faktike, edhe pse përdorimi i kësaj qasjeje ndihmoi në identifikimin e situatës reale të perceptuar dhe përvojave të grupeve të synuara, dhe për të zhvilluar rekomandime që i përgjigjen në mënyrë efektive asaj situatë.

¹² <https://unsdg.un.org/2030-agenda/universal-values/leave-no-one-behind>

Së treti, analiza bazohet në statistikat zyrtare të gjeneruara nga Regjistrimi i vitit 2021. Duke qenë se analiza nuk përfshin të dhëna të ndara sipas nëngrupeve më të vogla, si dhe faktorë të ndryshëm që përcaktojnë situatën e tyre, përdorimi i të dhënave sasiore në analizë është i kufizuar.

Gjetjet kryesore të analizës janë paraqitur në kapitujt e dedikuar grupeve të popullsisë që kanë mbetur prapa ose në rrezik për t'u lënë më larg. Çdo kapitull përfshin informacion të përgjithshëm, analizë AMMP që eksploron faktorët dhe shkaqet rrënjësore të marginalizimit, dhe rekomandime të zbatueshme që mund të informojnë zhvillimin e politikave, ndryshimet e qeverisjes, si dhe edukimin dhe aktivitetet e rritjes së ndërgjegjësimit.

Metodologjia

Qasja e analizës AMMP

Analiza përdor qasjen AMMP të përqendruar në luftën kundër diskriminimit dhe pabarazive (shpesh të shumëfishta dhe të kryqëzuara) që minojnë individin si bartës të drejtave. Njerëzit mbeten pas kur u mungojnë zgjedhjet dhe mundësitë për të marrë pjesë dhe për të përfituar nga progresi i zhvillimit.

Prandaj, kjo analizë e funksionalizon Askush mos të mbet pas si një kornizë e vlerësimit holistik¹³. Kjo kornizë sugjeron pesë faktorë ndërthurës thelbësor për të kuptuar se kush është lënë pas dhe pse, dhe për t'i dhënë formë zgjidhjeve në përputhje me rrethanat. Këta faktorë janë:

Diskriminimi -

Personat mbeten pas kur përjetojnë përjashtim, paragjykim, trajtim të pafavorshëm ose keqtrajtim në ligje, politika, akses në të drejta, shërbime publike dhe praktika sociale për shkak të identitetit të tyre (të atribuar ose të supozuar, dhe kryesisht në lidhje me gjininë, por edhe moshën, të ardhurat e tyre, përkatësia etnike, statusi social, feja, aftësia e kuafizuar, orientimi seksual, kombësia, si dhe statusi i refugjatit, i të zhvendosurit ose statusi i migracionit)¹⁴.

Gjeografia -

Personat mbeten pas ose janë të ekspozuar ndaj rreziqeve të cenueshmërisë dhe pabarazisë kur nuk janë në gjendje të ushtrojnë ose kanë akses të kufizuar në të drejtat dhe liritë e njeriut në baza të barabarta, kur u mohohen mundësitë sociale dhe ekonomike, siguria njerëzore dhe/ose shërbimet publike cilësore bazuar në vendin e banimit. Burimet natyrore të kontaminuara ose të degraduara, trashëgimitë e privimit dhe/ose pabarazisë në infrastrukturë, transport dhe/ose shërbime publike që kufizojnë zgjedhjet, lëvizshmërinë dhe mundësitë; dhe kushtet klimatike, gjerësia gjeografike, shkretëtirëzimi dhe/ose afërsia me zonat me rrezik të lartë, si p.sh. rrafshnaltat ose argjinaturat e pjerrëta, mund t'i lënë njerëzit të izoluar dhe të prekshëm ndaj pengesave.

¹³ UNSDG Operacionalizimi i Askush mos të mbetet pas [Operationalizing Leaving No One Behind](#); UNSDG

¹⁴ Sipas ligjit maqedonas (neni 5) si bazë të diskriminimit konsiderohen: raca, ngjyra, origjina, origjina kombëtare ose etnike, seksi, gjinia, orientimi seksual, identiteti gjinor, përkatësia në një grup të marginalizuar, gjuha, shtetësia, origjina sociale, arsimit, feja ose besimi fetar, besimi politik, besimi tjetër, paaftësia, mosha, statusi familjar ose martesor, gjendja pronësore, gjendja shëndetësore, cilësitë personale dhe statusi shoqëror, ose ndonjë bazë tjetër.

Qeverisja –

Komunitetet e varfra, të pafavorizuara dhe të marginalizuara kanë tendencën të kenë më pak fjalë në vendimet që i prekin ata dhe kanë më pak gjasa të përfshihen në të dhënat dhe provat që qeveritë përdorin për të ndarë burimet dhe për të formësuar politikat. Vlerësohet mjedisi demokratik mundësues që lejon pjesëmarrjen e qytetarëve, siguron institucionalizimin e mekanizmave të reagimit që informojnë për reagimin e politikave, masave dhe buxheteve ndaj nevojave të ndryshme të personave dhe veçanërisht të komuniteteve më të pafavorizuara.

Statusi socio-ekonomik –

Personat mbeten pas kur u mungojnë mundësitë dhe aftësitë për të fituar të ardhura të përshtatshme, për të grumbulluar pasuri ose për të marrë pjesë plotësisht dhe në mënyrë të barabartë në ekonominë dhe shoqërinë e tyre. Aftësia e një personi për të dalë dhe për të qëndruar jashtë varfërisë, në të gjitha dimensionet e saj, formësohet nga rregullat ekonomike, politikat dhe shërbimet publike të hapura ndaj tij.

Goditjet dhe brishtësia –

Personat mbeten pas kur janë të cenueshëm ndaj rreziqeve që lidhen me dhunën, konfliktin, zhvendosjen, lëvizjet e mëdha, degradimin e mjedisit, fatkeqësitë e shkaktuara nga rreziqet natyrore dhe llojet e tjera të ngjarjeve klimatike, ose goditjet shëndetësore, si shpërthimet epidemike. Ndikimi i këtyre goditjeve dhe situatave të brishtësisë mund të bëjë që komunitete të tëra, nën-rajone ose vende të lihen pas, dhe ato shpesh mund të kalojnë edhe mbi kufijtë kombëtarë.

Metoda

Gjatë gjithë procesit të analizës u zbatuan metodat e mëposhtme.

Hulumtim në tryezë / Rishikim i literaturës

Burimet dytësore të dhënave u mbledhën dhe u analizuan për të identifikuar grupet e popullsisë në rrezik për t'u lënë pas (si bartës të së drejtës) dhe qasjen e përgjithshme kombëtare për të përmirësuar gëzimin e tyre të drejtave të njeriut dhe situatën e përgjithshme (si bartës të detyrës).

- Konventat ndërkombëtare përkatëse të ratifikuara nga Maqedonia e Veriut, duke përfshirë DUDR, PNDCP, PNDESK, KEGJFNG, KDPAK, KKT, etj.), dhe raportet dhe rekomandimet e mekanizmave ndërkombëtarë të drejtave të njeriut
- Agjenda 2030 për Zhvillim të qëndrueshëm dhe objektivat e saj të zhvillimit të qëndrueshëm
- Rishikimi vullnetar kombëtar i Maqedonisë së Veriut 2020
- Konventat evropiane të ratifikuara nga vendi, duke përfshirë Konventën Evropiane të Këshillit të Evropës për të Drejtat e njeriut dhe liritë Themelore, Konventën për parandalimin dhe mbrojtjen nga dhuna dhe dhuna në familje
- Raportet e BE-së për vendet; Raporti i SHBA për të drejtat e njeriut për Maqedoninë e Veriut, etj.
- Strategjia Kombëtare e Zhvillimit (SKZH)
- Dokumentet legislative dhe të politikave që lidhen me politikat e zhvillimit, zbatimin e Agjendës 2030 dhe të drejtat civile, politike, sociale, ekonomike dhe kulturore që prekin

veçanërisht personat në rrezik për t'u lënë pas, të tilla si strategjitë kombëtare, planet e veprimt, ligjet dhe dokumentet e tjera

- Raporte statistikore dhe dokumente të tjera që kanë të bëjnë me demografinë, arsimin, tregun e punës, shëndetin, mbrojtjen sociale etj. siç është Regjistrimi i 2021 i Entit Shtetëror të Statistikave dhe dokumente të tjera zyrtare
- Raporte dhe hulumtime të OSHC-ve kombëtare dhe organizatave ndërkombëtare në lidhje me situatën e grupeve të ndryshme të personave në rrezik për t'u lënë pas
- Dokumentet buxhetore të disponueshme publike në lidhje me ndarjen e fondeve për zbatimin e Agjendës 2030 dhe veçanërisht masat për personat në rrezik për t'u lënë pas, siç janë buxhetet vjetore dhe raportet financiare të ministrive, institucioneve kombëtare të drejtave të njeriut dhe gjyqësorit.

Mbledhja e të dhënave parësore

Të dhënat parësore u mblodhën nga persona në rrezik për të mbetur pas si bartës të drejtave, organizata që përfaqësojnë të drejtat dhe interesat e tyre, autoritetet shtetërore dhe palë të tjera të interesit në cilësinë e bartësve të detyrës. Të dhënat parësore u mblodhën duke përdorur metoda cilësore: diskutime në fokus grupe, intervista dhe pyetësorë.

U organizuan diskutimet e mëposhtme në fokus grupe

Grupi	Numri i pjesëmarrësve	Struktura
Rinia	10 pjesëmarrës Moshë 17-29 vjeç 8 femra 2 meshkuj	Përfaqësues nga organizatat rinore (Organizata rinore e organizuar, FHR (MOF), Youth can (Rinia mundet), Megjashi, Luludi, Equalis), punëtorët rinorë, të rinjtë Romë, të rinjtë LGBTI, të rinjtë Egjiptianë
Persona në moshë	6 pjesëmarrës +2 përfaqësues të organizatave të personave në moshë Moshë 75-85 vjeç 5 gra 3 burra	Përfaqësuesit e Kryqit të Kuq; Shoqata e pensionistëve; personat e moshuar nga Qendra ditore në Shtip
Persona të privuar nga liria	6 pjesëmarrës; përfaqësues të organizatave që punojnë me grupin e synuar dhe komunitetin akademik 6 gra	MYLA, HOPS, HERA, Pleiades, Universiteti "Shën Qirili dhe Metodi"
Migrantët, refugjatët, azilkerkuesit, personat pa shtetësi	4 pjesëmarrës Të gjithë përfaqësues të organizatave që punojnë me grupin e synuar	MYLA, La Strada

	4 gra	
Romë	11 pjesëmarrës, të gjitha nga komuniteti i Romëve	Gjinia: 5 meshkuj; 6 gra; Moshë: grupmosha të përzierë; Statusi i punësimit: të gjithë të papunë, disa ishin përfitues të mirëqenies sociale. Aftësia e kufizuar: 2 persona me invaliditet të përhershëm për punë. OShC të konsultuara: Romano Chacipe nga Shuto Orizari; Stacioni PET nga Prilepi
Gra (maqedonase dhe rome)	8 përfaqësuese të grave në gjendje të rrezikuar (të papunë, nga zonat rurale, mbijetues të dhunës dhe trafikimit me qenie njerëzore)	Etnia: 5 maqedonase dhe 4 rome; Moshë: grupmosha të përzierë. Vendbanimi: urban dhe rural. Punësimi: të papunë ose me të ardhura të ulëta. OShC të konsultuara: Shoqata Nëna nga Kumanova
Gra (shqiptare)	6 përfaqësuese të grave në gjendje të rrezikuar (të papunë, nga zonat rurale, mbijetues të dhunës dhe trafikimit me qenie njerëzore)	Etnia: Të gjitha shqiptare; Moshë: grupmosha të përzierë. Vendbanimi: urban dhe rural. Punësimi: të papunë ose me të ardhura të ulëta. OShC të konsultuara: Forumi i Grave nga Tetova
Personat që jetojnë në zonat rurale	11 përfaqësues të grupeve vulnerabël që jetojnë në zonat rurale (të papunë, punëtorë të bujqësisë, përfitues të kujdesit social)	Etnia: 6 shqiptarë, 3 maqedonas, 2 turq; Moshë: grupmosha të përzierë; të gjithë banorë në zonat rurale; Punësimi: shumica e tyre ishin të papunë dhe merreshin me prodhim të duhanit. OShC të konsultuara: Stacioni PET nga Prilepi

Gjetjet e analizës AMMP

Personat e moshuar

Sipas regjistrimit të fundit, 55.256 persona janë të moshës 75 vjeç, mbi 35.083 janë të moshës 80 vjeç dhe mbi 21.001 persona janë të moshës 85 vjeç, ndërsa 51 persona janë të moshës 100 vjeç. Struktura gjinore për çdo grupmoshë pesëvjeçare tregon se ka më shumë gra brenda grupit të moshuarve, siç është e treguar në Tabelën 1.

Tabela 1: Popullsia totale e të moshuarve, për grupmosha 5 vjeç dhe sipas gjinisë, në %

Grupmosha	Totali	Meshkuj	% nga totali	Femra	% nga totali
75 - 79	55 256	24 180	43,7%	31 076	56,3%
80 -	35 083	14 918	42,5%	20 165	57,5%
85+	21 001	8 502	40,4%	12 499	59,6%

Burimi: ESHS (2022) Regjistrimi i popullsisë 2021

Plakja e popullsisë mbështetet në faktin se në vitin 2021, kishte 45% më shumë qytetarë mbi 60 vjeç sesa në vitin 2002. Nga personat e moshës 60+, 14,6% jetojnë në familje beqare, që është pothuajse tre herë më shumë se mesatare kombëtare. Përqindja e femrave të moshuara që jetojnë vetëm është dyfishi i përqindjes së meshkujve beqarë. Trendet e feminizimit dhe plakjes pritet të vazhdojnë pasi parashikimet e popullsisë deri në vitin 2070 tregojnë se numri i personave të moshës 65 vjeç e lart do të arrijnë në 364,6 mijë ose 15,2% më shumë se në vitin 2022¹⁵.

Natyra afatgjatë e lëvizjeve migratore jashtë vendit ka shkaktuar një rritje relativisht të madhe të popullsisë së të moshuarve. OBSH vlerëson se deri në vitin 2050 çdo i katërti person në Maqedoninë e Veriut do të jetë mbi 65 vjeç.

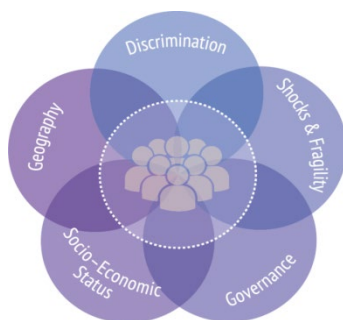
Për sa i përket vendndodhjes gjeografike, të moshuarit gjenden në qendrat urbane (mbi 65% në të gjitha grupmoshat 5-vjeçare jetojnë në qendra urbane) sesa në zonat rurale (rreth 35% jetojnë në zona rurale) siç vërehet në tabelën 2 më poshtë. Bilanci gjinor ka një model paksa të ndryshëm nga popullsia totale.

¹⁵ https://www.stat.gov.mk/publikacii/2023/Proekcii_2070_en.pdf

Tabela 2: Popullsia totale e të moshuarve, sipas grupmoshës, gjinisë dhe vendndodhjes urbane/rurale

Grupmosha	Totali	Urbane	% Meshkuj nga totali	% Femra nga totali	Rurale	% Meshkuj nga totali	% Femra nga totali
75 - 79	55 256	35 827	42.5% (n=15238)	57.5% (n=20 589)	19 429	46% (n=8 942)	54% (n=10 487)
80 - 84	35 083	22 605	41.7% (n=9 423)	58.3% (n=13 182)	12 478	44% (n=5 495)	56% (n=6 983)
85+	21 001	13 972	66.5% (n=5 612)	33.5% (n=8 360)	7 029	41% (n=2 890)	59% (n=4 139)

Burimi: ESHS (2022) Regjistrimi i popullsisë 2021

Kush është më i cenueshëm për të mbetur pas?

Gratë e moshuara – të cilat ndonjëherë detyrohen të dalin në pension të parakohshëm, janë më të ekspozuara ndaj varfërisë në pleqëri

Personat e moshuar me demencë ose të prekur nga goditje në tru, paralizë, dëmtim të pjesshëm ose të plotë të shikimit - të lënë jashtë mbështetjes dhe ndihmës ditore; mungesa e kujdesit paliativ, të disponueshme vetëm në katër lokacione urbane

Të moshuarit në zonat rurale – jetojnë të izoluar dhe

Diskriminimi: Diskriminimi i drejtpërdrejtë ndaj personave të moshuar rrallë ekziston. Analiza zbuloi një shembull të tillë: Ligji për sigurimin pensional dhe invalidor¹⁶ në Nenin 18¹⁷ parashikon dy regjime pensioni për gratë dhe burrat. Sidoqoftë, punëdhënësit e interpretojnë këtë artikull në mënyra të ndryshme. Ndërsa disa e shohin atë si të drejtën e grave për të dalë në pension në moshën 62 vjeç, të tjerë e interpretojnë atë si gratë duhet të dalin në pension në moshën 62 vjeç. Në parim, pensioni i hershëm i vendos gratë në një pozitë më të pafavorshme, pasi të drejtat e tyre për pension do të jenë më të ulëta se ato të burrave¹⁸ dhe mund të rezultojë që gratë të jenë më të ekspozuara ndaj varfërisë në pleqëri.

¹⁶ Ligji për sigurimin pensional dhe invalidor, Gazeta Zyrtare nr. 98/2012; Gazeta Zyrtare nr.162/2012; Gazeta Zyrtare nr.15/2013.

¹⁷ Konkretisht, “një person i punësuar me plan pensioni mund të dalë në pension kur ai është 64 vjeç dhe ajo është 62 vjeç dhe ka të paktën 15 vjet shërbim pensional”

¹⁸ Numri i viteve të shërbimit pensional është baza për llogaritjen e të drejtave të pensionit, siç parashikohet në nenin 20 të Ligjit për sigurimin pensional dhe invalidor.

Diskutimi i fokus grupit nxori në pah perceptimin se të moshuarit janë të diskriminuar sepse edhe pse duan të punojnë, nuk ekzistojnë mundësi punësimi pa humbur përfitimet e tyre pensionale. Duke pasur parasysh inflacionin e lartë, mundësia për të hyrë në burime shtesë të ardhurave dhe për t'u angazhuar në punë me pagesë mund të përmirësojë ndjeshëm mirëqenien e pensionistëve dhe të mbyllë hendekun në mungesën e tregut të punës.

Personat e moshuar me demencë, ata që preken nga goditjet në tru, paraliza ose dëmtimi i pjesshëm ose i plotë i të pamurit, veçanërisht nëse mbeten pa ndihmë dhe mbështetje të përditshme, janë në një situatë të cenueshme për të mbetur plotësisht pas, kryesisht për shkak të shëndetit të dobët. Shpesh, ata nuk janë në gjendje ose nuk dinë të kërkojnë ndihmë ose kujdes nga institucionet kompetente¹⁹.

“Ata nuk ndihen të sigurt, nuk mund të mbajnë higjienën dhe ka raste kur disa defekojnë në karriget e tyre me rrota nga dobësia, por edhe nga mungesa e mbështetjes”.

Gjeografia: Disponueshmëria e kujdesit afatgjatë për personat e moshuar është e kufizuar në qendrat urbane në Shkup, Prilep, Manastir, Shtip dhe Kumanovë.

Mungesa e asistencës dhe mbështetjes personale nëpërmjet qendrave të kujdesit ditore ose shërbimeve të kujdesit në shtëpi në komunat rurale përkeqëson cenueshmërinë e personave të moshuar, krahasuar me ata që jetojnë në zonat urbane. Shumë prej tyre ballafaqohen me kushte jashtëzakonisht të këqija të jetesës, mungesë të ushqimit adekuat, mjeteve për të mbuluar shpenzimet e jetesës dhe ndonjëherë me mungesën e aksesit në mjekimet e nevojshme. Gjeografia, në vetvete, është një faktor rreziku për të moshuarit në zonat rurale, pasi ata izoloohen për shkak të vendndodhjes ku jetojnë. Qytetet e vogla dhe zonat rurale janë të ekspozuara ndaj rënies demografike, gjë që çon në ndryshimin e sasisë dhe cilësisë së shërbimeve të ofruara në nivel lokal. Kostot e vetëqeverisjes lokale për ofrimin e këtyre shërbimeve rriten, duke paraqitur një sfidë për ofrimin e shërbimeve.

Statusi socio-ekonomik: Për shkak të natyrës së përhershme të emigrimit, ka një numër në rritje të familjeve të moshuarve që e kanë të vështirë të përballojnë detyrat dhe përgjegjësitë e tyre të përditshme²⁰. Inflacioni ndikon negativisht në fuqinë blerëse, pasi nivelet e pensioneve janë shumë të ulëta²¹. Krizat ekonomike, rritja e çmimeve dhe inflacioni godasin më shumë gratë e moshuara sesa burrat e moshuar për shkak të pabarazive strukturore gjinore në tregun e punës, si përcaktues të numrit të viteve të punësimit që kanë gratë dhe nivelit të pagave që paguhen. Këtë e konfirmon OBSH, e cila vuri në dukje se 29,3% e të moshuarve në Maqedoninë e Veriut ishin të privuar rëndë materialisht²² në vitin 2018, në krahasim me 4,7% në BE. Kjo është relativisht e ngjashme me përqindjen e popullsisë së përgjithshme të personave të privuar rëndë në vend (30,5%). Gjithashtu, një pjesë më e madhe e grave të moshuara po përballëshin me vështirësi të mëdha për të përballuar ushqimin dhe shërbimet bazë (31,5%) sesa burrat e

¹⁹ Diskutim në grup të fokusit, 22 gusht 2024

²⁰ Personat e moshuar dhe aksesit në kujdesin shëndetësor në Maqedoninë e Veriut. Kopenhagen: Zyra Rajonale e OBSH-së për Evropën; 2021.

²¹ Diskutim në grup të fokusit, 22 gusht 2024

²² Personat e moshuar dhe aksesit në kujdesin shëndetësor në Maqedoninë e Veriut. Kopenhagen: Zyra Rajonale e OBSH-së për Evropën; 2021

moshuar (26,6%)²³ në vitin 2018. Ligji për Sigurimet shoqërore i miratuar ²⁴ parashikon mbështetje shtesë prej 100 eurosh për më të cenuarit, e përshtatur me normën e inflacionit, por shpeshherë është e pamjaftueshme për një jetë dinjitoze. OBSH analizon një reduktim të familjeve me pagesa nga xhepi për shërbimet shëndetësore, që rezulton nga përmirësimi i aksesit në shërbime pas një sërë masash politike për të shtrirë mbulimin publik të sigurimit shëndetësor për familjet shumë të varfra (2009 dhe 2012) dhe pensionistët me të ardhura të ulëta në vitin 2013 (kujdes spitalor)²⁵.

Personat e moshuar kanë mbetur pa skemën tradicionale të mbështetjes shumë brezash në pleqëri për shkak të migrimit të rinjve dhe kërkesa për kujdes dhe shërbime mbështetëse dhe shtëpitë e të moshuarve është në rritje. Deri kohët e fundit, shteti u largua nga tregu për t'iu përgjigjur kësaj kërkesë, duke përkeqësuar më tej situatën tashmë të rëndë financiare të moshuarve duke marrë parasysh kostot e shërbimeve të ofruara nga privatët. Sipas Ministrisë së Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë ka rreth 40 institucione të licencuara të administruara privatisht që ofrojnë shërbime për të moshuarit në vend²⁶. Të sëmuret terminalë janë në gjendje më të keqe duke pasur parasysh se në vend ka vetëm katër bujtina paliative të vendosura në katër nga tetë rajonet.

Goditjet dhe brishtësia: Personat e moshuar karakterizohen me përshtatshmëri të ulët ndaj krizave dhe goditjeve dhe më shumë se popullsia tjetër kanë nevojë për mbështetje psiko-sociale, e cila mezi ofrohet në vend dhe përgjithësisht është e disponueshme vetëm në qendrat më të mëdha urbane. Moshja e vjetër sjell gjithashtu kushte shëndetësore afatgjata, të tilla si dobësi, DEMENCË, paaftësi, varësi ose izolim social duke rezultuar në nevojën për shërbime mbështetëse të shëndetit mendor të cilat janë të pakta dhe edhe pse të moshuarit kanë sigurim shëndetësor, ata ende përballen me probleme në aksesin e tyre.

Qeverisja: Mungesa e mbështetjes personale për t'u angazhuar në detyrat e përditshme jashtë shtëpisë dhe për të marrë pjesë në jetën shoqërore komunale, konsiderohet si një kufizim kyç që çon në izolimin e të moshuarve. Gjithashtu, aksesin në informacion është i kufizuar, gjë që rrit rrezikun për t'u lënë pas. Edhe pse shumica e tyre kanë TV dhe janë të kënaqur me kanalet në dispozicion, shumica dërrmuese e të moshuarve përballen me kufizime më të mëdha në lidhje me aksesin në informacionin në internet (për shembull, 95% e të moshuarve në Shtip nuk kanë qasje në internet ose nuk mund ta përballojnë këtë shërbim)²⁷. OBSH gjithashtu thekson se *"ka mungesë të mekanizmave formalë për të përfshirë personat, komunitetet dhe organizatat e shoqërisë civile në mënyrë sistematike, si në nivel kombëtar ashtu edhe në nivel lokal"*²⁸.

Pse janë lënë pas?

²³ Ibid

²⁴ Ligji për Sigurimet Shoqërore, Fletorja Zyrtare nr. E disponueshme në internet: [28.5_zakon_SZ_Starilica.pdf \(mtsp.gov.mk\)](#)

²⁵ Dimkovski V, Mosca I. A mund të përballojnë personat të paguajnë për kujdesin shëndetësor? Dëshmi të reja për mbrojtjen financiare në Maqedoninë e Veriut. Kopenhagë: Zyra Rajonale e OBSH-së për Evropën; 2021.

²⁶ [List of private social protection institutions for older people \(mtsp.gov.mk\)](#)

²⁷ Harta sociale në Shtip

²⁸ Personat e moshuar dhe aksesin në kujdesin shëndetësor në Maqedoninë e Veriut. Kopenhagë: Zyra Rajonale e OBSH-së për Evropën; 2021

Mungesa e politikave aktive të plakjes

Maqedonisë së Veriut i mungon tërësisht një qasje sistematike për sigurimin dhe promovimin e plakjes aktive. Plakja aktive i lejon personat të kuptojnë potencialin e tyre për mirëqenie fizike, sociale dhe mendore gjatë gjithë jetës dhe të marrin pjesë në shoqëri sipas nevojave, dëshirave dhe kapaciteteve të tyre, duke u siguruar atyre mbrojtjen, sigurinë dhe kujdesin e duhur kur kanë nevojë për ndihmë. Ka arsye të mira ekonomike për miratimin e politikave dhe programeve që promovojnë plakjen aktive në drejtim të rritjes së pjesëmarrjes dhe uljes së kostove në kujdes²⁹. Ekziston një shkëputje midis politikave që sigurojnë plakjen aktive dhe devijojnë ndikimin negativ të plakjes së shoqërive. Të moshuarit janë mjaft të izoluar dhe kur nuk janë më në gjendje të mbajnë e të mbrojnë veten, realizimi i nevojave dhe të drejtave të tyre i lihet familjes dhe tregut për të përmbushur kryesisht nevojat e tyre sociale, financiare dhe fizike dhe (rrallë) në shtet janë siguruar institucione që sigurojnë mbrojtje, me dinjitet dhe kujdes.

Mungesa e infrastrukturës sociale për të moshuarit dhe personat që kanë nevojë për kujdes dhe mbështetje

Institucionet në Maqedoninë e Veriut aktualisht ofrojnë mbrojtje sociale për personat e moshuar: "Institucioni Gerontologjik - 13 Nëntori", departamenti Nënë Tereza - Shkup me 111 banorë; Institucioni Publik "Zafir Sajko" – Kumanovë me 185 banorë; Institucioni publik "Kiro Krstevski Pllatnik" - Prilep me 151 banorë dhe institucioni publik "Sue Ryder" - Manastir me 164 banorë. Gjithashtu, janë 40 institucione private të licencuara që aktualisht ofrojnë strehim për të moshuarit. Licencat jepen nga Ministria e Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë. Mbikëqyrjen profesionale të institucioneve publike dhe private të mbrojtjes sociale për personat e moshuar e bën Instituti Publik për Çështje Sociale - Shkup. Edhe pse ende nuk po plotëson të gjitha nevojat e vendit, përfshirja e sektorit privat ka kontribuar në uljen e hendekut ndërmjet ofertës dhe kërkesës në ambientet e kujdesit për të moshuarit dhe përmirësim të ndjeshëm të mbrojtjes institucionale të moshuarve³⁰.

Emigrimi dhe ngarkesa mbi financat publike

Popullsia aktive që jeton jashtë vendit është më e re se popullsia në vend, gjë që sjell një ngarkesë më të madhe në sistemin e pensioneve në bazë të kontributeve të paguara dhe rritje të presionit mbi financat publike. Raporti i varësisë së të moshuarve - një tregues kyç i presionit demografik - është rritur. Raporti i Maqedonisë së Veriut u rrit nga 11% në 1990 në 22% në 2023. Kjo tendencë, e nxitur nga jetëgjatësia më e gjatë³¹ dhe nivelet më të ulëta të lindjeve, sugjeron se numri i pensionistëve do të vazhdojë të rritet, duke vënë presion shtesë mbi sistemin tashmë të shtrirë të pensioneve. Adresimi i këtyre sfidave kërkon reforma gjithëpërfshirëse që shtrihen vetëm përtej sistemit të pensioneve.

Mungesa e mekanizmave formalë për të përfshirë të moshuarit në vendimmarrje

Ekziston një shkëputje midis perceptimeve të ofruesve të shëndetësisë dhe personave të moshuar për sa i përket nivelit të përfshirjes së tyre në vendimmarrje³². Mungojnë mekanizmat formalë

²⁹ OBSH (2002) Plakja aktive: një kornizë politike. Kopenhagë, Danimarkë.

³⁰ Sunčica Dimitrijoska, Svetlana Trbojeviq, Vlladimir Ilievski. Plakja demografike e popullsisë dhe sistemi i mbrojtjes sociale në Republikën e Maqedonisë, Gazeta Evropiane e Shkencave Sociale Arsim dhe Kërkim, Vëllimi 2, Numri 4

³¹ Jetëgjatësia është rritur mesatarisht në 74 vjet, ku jetëgjatësia për burrat është 71.9 vjet dhe 76.5 vjet për gratë.

³² Personat e moshuar dhe aksesit në kujdesin shëndetësor në Maqedoninë e Veriut. Kopenhagë: Zyra Rajonale e OBSH-së për Evropën; 2021

për të përfshirë personat e moshuar, komunitetet dhe organizatat e shoqërisë civile në mënyrë sistematike dhe në nivel kombëtar dhe lokal.

Çfarë mund të bëhet?

Politikat dhe kuadri ligjor

- Zhvillimi i politikave aktive të plakjes që (i) do të mbajë të ulët faktorët e rrezikut për sëmundje; (ii) të sigurojë pjesëmarrjen e plotë të moshuarve në aktivitetet socio-ekonomike, kulturore dhe shpirtërore, dhe (iii) të përmbushë nevojat e tyre të sigurisë sociale, financiare dhe fizike dhe në institucionet e ofruara nga shteti që sigurojnë mbrojtje, me dinjitet dhe kujdes
- Ndryshimi i Ligjit të Punës për të reduktuar diskriminimin formal të grave në pension; dhe të lejojë aranzhime fleksibël të punës për personat e moshuar në mënyrë që ata të mos rezultojnë në humbjen e përfitimeve të pensionit

Kapacitetet institucionale dhe qeverisja

- Të ndërmerren vlerësime të përqendruara te personi në lidhje me zbatimin e të drejtave të njeriut për shëndetin dhe mbrojtjen sociale për të moshuarit, duke u fokusuar në aksesin e tyre në shërbimet shëndetësore apo të kujdesit social. Mbështetni zhvillimin e planeve të kujdesit të personalizuar
- Konsultimet me grupet e komunitetit dhe shërbime të tjera lokale për të identifikuar mundësitë për zgjerimin e angazhimit të komunitetit dhe sigurimin e pjesëmarrjes kuptimplotë të moshuarve në vendimet që i prekin ata
- Të formalizohen marrëdhëniet ndërmjet shërbimeve shëndetësore dhe sociale dhe komunitetit, duke përfshirë të rinjtë për të ofruar shërbime mbështetëse për të moshuarit
- Zbatimi i një qasjeje sistematike ndaj nevojave të plakjes aktive, duke lidhur politikat që ulin rreziqet e sëmundjeve; të sigurojë pjesëmarrje aktive të moshuarve në aktivitetet sociale, ekonomike, kulturore shoqërore dhe të sigurojë mbrojtje dhe kujdes me dinjitet kur ata nuk janë në gjendje të kujdesen për veten e tyre

Edukimi dhe ndërgjegjësimi

- Rritja e nivelit të ndërgjegjësimit për përfitimet e plakjes aktive dhe mbështetja për politikat e plakjes aktive që duhen miratuar dhe promovuar

Sfidat zhvillimore lidhur me të moshuarit – qëndrueshmëria e sistemeve të pensioneve

Ndryshimet demografike kërcënojnë qëndrueshmërinë financiare të sistemeve të pensioneve, të cilat tashmë janë të ngarkuara nga shpenzimet e larta. Pensionet zënë 70% të sistemit të mbrojtjes sociale në krahasim me 40% në OBZHE.

Rinia

Të rinjtë të moshës 15-29 vjeç përbëjnë 18 për qind të popullsisë së përgjithshme të vendit. Ata jetojnë kryesisht në zonat urbane me 57% (përkatëse për grupmoshat 15-19 dhe 20-24 vjeç)³³. Ndërsa rriten, të rinjtë priren të migrojnë drejt qendrave urbane, të cilat në përgjithësi ofrojnë më shumë mundësi dhe shërbime më të mira pune (59% e atyre të moshës 25-29 vjeç jetojnë në zona urbane). Balanca gjinore vihet re për grupmoshat 5-vjeçare të rinjve.

Tabela 1: Të rinjtë sipas grupmoshave 5-vjeçare, gjinia dhe urbane/rurale

Grupmosha	Totali	Meshkuj	Femra	Urbane	Rurale
15-19	104 035	53 405	50 630	59 879	44 156
20-24	106 553	54 525	52 028	60 826	45 727
25-29	116 145	59 354	56 791	68 969	47 176

Burimi: Regjistrimi i popullsisë, 2021

Për sa i përket tregut të punës, të dhënat tregojnë se për grupmoshën 15-19 vjeç, kur të rinjtë ndjekin arsimin e detyruar, numri i grave dhe burrave joaktiv është në nivel të barabartë. Megjithatë, me rritjen e moshës, aktiviteti i meshkujve në tregun e punës rritet ndjeshëm, krahasuar me femrat (grupmosha 20-24 vjeç, vetëm 44% janë meshkuj joaktivë, ndërsa 56% janë femra joaktive; grupmosha 25-29 vjeç, rreth 43% e gjithsej joaktivët janë meshkuj, dhe pjesa tjetër janë femra). Shifrat e punësimit tregojnë se ka dy herë më shumë meshkuj të punësuar se femra në grupmoshën 15-19; por statusi i punësimit i grave dhe burrave në grupmoshat më të vjetra është në nivel të njëjtë.

Tabela 2: Popullsia në moshë pune sipas grupmoshës, gjinisë dhe aktivitetit

	Total joaktive	Meshkuj	Femra	Totali të papunë	të Meshkuj	Femra	Totali të papunë	të Meshkuj	Femra
15-19	89 515	50%	50%	166	70%	30%	72	66.6%	33.4%
20-24	51 863	44%	56%	1 015	57%	43%	197	53.8%	46.2%
25-29	32 290	43%	67%	1 650	49.5%	50.5%	236	50.4%	49.6%

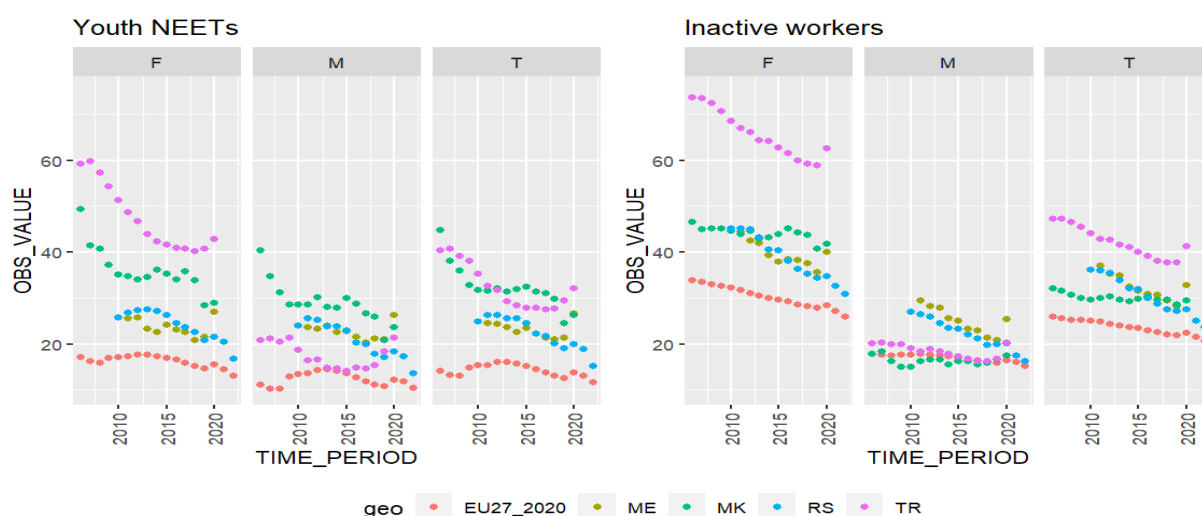
Burimi: Regjistrimi i popullsisë, 2021

Të dhënat e Eurostat kundërshtojnë të dhënat e regjistrimit, sipas të cilave përqindja e punëtoreve femra joaktive është më e lartë kur krahasohet me numrin e konsiderueshëm të rinjve që nuk janë në arsim, punësim ose trajnim (shih figurat më poshtë). "Kjo mund të jetë kryesisht

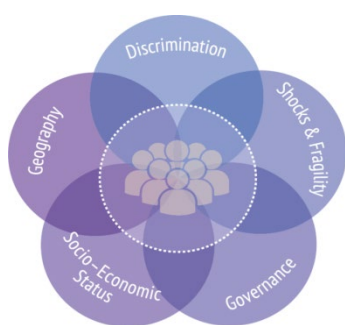
³³ Rinia sipas legjislacionit maqedonas përkufizohet si persona të moshës 15 deri në 29 vjeç, ndërsa dokumentet strategjike të OKB-së e përkufizojnë atë si grupmoshë nga 15 deri në 24 vjeç.

reflektuese për dallimet në brezat e shumë grave që zgjedhin të mos punojnë pas një moshe të caktuar.³⁴ Pavarësisht nga shifrat në rritje të punësimit të të rinjve me kalimin e kohës, Maqedonia e Veriut nuk ka konverguar me mesataren e BE-së, e cila ka mbetur kryesisht e qëndrueshme (e njëjtë për periudhën e krizës evropiane midis viteve 2008 dhe 2014). Shifrat e punësimit të të rinjve meshkuj janë më të forta se homologët e femrave, shkalla e punësimit të femrave në Maqedoni me kalimin e kohës ka qenë dukshëm e ulët dhe në vitin 2020 vendi kishte shkallën më të ulët në mesin e vendeve të tjera të IPA-së, përveç Turqisë.

Figura 1 Të rinjtë NEET (Not in Education, Employment, or Training/ Jo në arsim, punësim ose trajnim) dhe punëtorët joaktivë

Burimi: Eurostat, 2023

Kush është më i cenueshëm për të mbetur pas?

Të rinjtë Romë – përballen me diskriminim mbi baza të shumta, që do të thotë se përjetojnë diskriminim ndërsektorial

Gratë e reja që jetojnë në zonat rurale - nuk u jepen mundësi të barabarta për punë të caktuara

Të rinjtë homoseksualë që jetojnë me HIV – të stigmatizuar, pa akses adekuat në kujdesin shëndetësor

Diskriminimi: Të rinjtë Romë përballen me diskriminim dhe përjashtim social për shkak të përkatësisë etnike/racës, gjinisë, orientimit seksual dhe identitetit gjinor ose shprehjes gjinore, statusit socio-ekonomik, klasës dhe arsimit. Më shpesh, ata përballen me diskriminim mbi baza të shumta, duke përjetuar kështu diskriminim ndërsektorial. Ata janë të diskriminuar dhe të ekspozuar ndaj narrativave nënçmuese dhe stereotipeve negative nga publiku i gjerë,

³⁴ Eurofound (2024) Promovimi i kohezionit social dhe konvergjencës: Të rinjtë në Ballkanin Perëndimor dhe Turqi, Dublin.

institucionet shtetërore dhe lokale, "duke u ndaluar aksesit në disa kafene dhe pishina, por ka shumë raste të diskriminimit të fshehtë indirekt kur ata aksesojnë drejtësinë ose shërbimet³⁵. Të rinjtë homoseksualë që jetojnë me HIV stigmatizohen, nuk u sigurohet kujdesi adekuat shëndetësor (përfshirë stomatologjinë) kur bartësit e detyrës mësojnë për statusin e tyre HIV ose u kërkohet të sigurojnë pajisje mjekësore me koston e tyre (doreza shtesë, shiringa etj.)³⁶.

Gjeografia: Të rinjtë LGBTI+ që jetojnë në zonat rurale përballen me më shumë stigma dhe paragjykimë në krahasim me zonat urbane, si ngacmimi në shkollë dhe dhuna verbale e ndonjëherë edhe fizike në shtëpi; ndërsa ky trend i mospranimit dhe dhunës në vitet e fundit është zhvendosur në hapësirat publike, duke kufizuar mundësitë e tyre për arsimim, zhvillim profesional dhe akses në tregun e punës, dhe shpesh duke i detyruar ata të migrojnë në Shkup ose jashtë vendit. Në komunitetet më të vogla, të rinjtë me identitete të ndryshme gjinore shpesh u nënshtrohen paragjykimëve kur tentojnë të hyjnë në tregun e punës dhe janë të privuar nga mundësitë për të gjetur një vend pune për shkak të mungesës së përvojës.

Gratë e reja që jetojnë në zonat rurale të cilave u mungojnë mundësitë e barabarta për punë që nuk perceptohen si 'punë femrash' janë në situatën më të cenueshme³⁷. Mungesa e shërbimeve të rregullta të transportit që lidhin fshatrat dhe qytetet dhe midis qyteteve, kufizon mundësitë e të rinjve për të marrë pjesë në aktivitete pas shkollës ose në aktivitete të tjera sportive, kulturore dhe shoqërore. "Disponueshmëria e transportit të lidhur me shkollën përcakton pjesëmarrjen e tyre dhe ata shpesh humbasin aktivitetet e shkollës."³⁸ Përqindja e vajzave (15-19 vjeç) të martuara ose në një bashkim civil (2019) përbën 7% në zonat rurale dhe 5% në zonat urbane. Përqindja e vajzave të reja të moshës 20-24 vjeç që kanë qenë të martuara/në bashkim civil para moshës 18 vjeç (martesa e hershme) është mesatarisht 8% në nivel kombëtar dhe 46% në vendbanimet rome.³⁹ Martesat e hershme janë një faktor kontribues për të pasur arsimim dhe rezultate të ulëta ekonomike dhe po rrisin rrezikun e trafikimit të fëmijëve.⁴⁰

Statusi socio-ekonomik: "Kur të rinjtë vendosin të jetojnë dhe të studiojnë të pavarur, ata rrezikojnë të kenë status të ulët socio-ekonomik, ose varfëri pasi standardi i studentëve është shumë i ulët"⁴¹. Të rinjtë nga qytete të tjera përveç Shkupit, Shtipit, Manastirit dhe Tetovës (qendrat universitare) janë më të pafavorizuar. Duke pasur parasysh ofertën e kufizuar të banesave studentore, ata detyrohen të paguajnë qiranë, e cila është sfiduese dhe ndikon në statusin e tyre socio-ekonomik për shkak të inflacionit të lartë. "Djemtë homoseksualë që qëndrojnë në konviktet e shkollave të mesme, ku përjetojnë dhunë verbale dhe fizike, janë në një situatë veçanërisht të cenueshme"⁴². Praktikantët e ofruara për të rinjtë në arsimin e lartë ofrojnë punë me cilësi të ulët, pa plane zhvillimi personal, të paktën 8 orë turne dhe paga shumë të ulëta. "Prandaj, të rinjtë zgjedhin akademitë e AFP-së dhe jo universitetet/fakultetet që ofrojnë përvojë pune në kuadër të programit arsimor 6-mujor që paguhet mirë"⁴³. Megjithatë, shkalla e punësimit të të sapodiplomuarve është

³⁵ Diskutimi me rini në grupet e fokusit, 22 gusht 2024

³⁶ Intervisatë me Margini, 27 gusht 2024

³⁷ Diskutim në grupet e fokusit, 22 gusht 2024

³⁸ Diskutim në grupet e fokusit, 22 gusht 2024

³⁹ MICS2019

⁴⁰ Sipas të dhënave të mbledhura nga ekipet mobile për identifikimin, ndihmën dhe referimin e viktimave të mundshme të trafikimit dhe viktimave të trafikimit, gjatë viteve 2018-2023, 56% e të gjithë fëmijëve të identifikuar vendas të mbijetuar trafikimi ishin romë, nga të cilët 83% ishin romë. Viktima të vajzave të shfrytëzimit seksual dhe martesave të detyruara.

⁴¹ Diskutimi me rini në grupet e fokusit, 22 gusht 2024

⁴² Intervisatë me Margini, 27 gusht 2024

⁴³ Diskutimi me rini në grupet e fokusit, 22 gusht 2024

mjaft e ulët dhe varet tërësisht nga aftësitë sipërmarrëse të të diplomuarve. Ekziston një perceptim mbizotërues midis të rinjve se BE-ja ofron akses në punë me cilësi më të mirë, ndërkohë që planet e zhvillimit personal dhe zhvillimi i aftësive nuk janë të disponueshme në shtëpi. Të rinjtë me aftësi të kufizuara kanë më pak mundësi për integrim ekonomik pasi sipërmarrja sociale mbetet e parregulluar dhe informacioni për vendet e punës brenda sistemit të kompanisë së mbrojtur nuk është i disponueshëm.

Të rinjtë në përkujdesje alternative janë në situata veçanërisht të cenueshme. Mungesa e një strategjie të përcaktuar daljeje dhe programet e papërshtatshme të riintegrit dhe shërbimet e bazuara në komunitet të lidhura me sistemet alternative të kujdesit rezultojnë në plakjen e fëmijëve shpesh pa përgatitjen e duhur për një jetë të pavarur. Situata është veçanërisht e pasigurt për fëmijët Romë, të cilët në mënyrë disproporcionale kanë gjasa të përfundojnë të pastrehë ose të jetojnë në rrugë.⁴⁴

Goditjet dhe brishtësia: Shërbimet shëndetësore dhe mbështetëse në kohë krizash, tronditjesh dhe emergjencash janë të një rëndësie të madhe dhe oferta aktualisht është e kufizuar për të gjitha grupet e popullsisë. Këto shërbime nuk janë në listë pozitive dhe nuk ofrohen me çmime të subvencionuara nga shteti dhe për shumë janë të paarrtshme, veçanërisht të rinjtë e grupmoshës 15-24 vjeç që jetojnë në varfëri (sipas ESHS-së 29% e të rinjve në këtë grup ishin të varfër në vitin 2018). Kjo situatë përkeqëson cenueshmërinë e të rinjve LGBTI+, duke pasur parasysh stigmatizimin e vazhdueshëm ndaj këtij komuniteti (të demonstruar nga sulmet e përditshme dhe mospranimi shoqëror), duke rezultuar në një *"kulturë paranojë, vetëbesim shumë të ulët dhe shëndet të dobët mendor"*.⁴⁵ Disa nga të rinjtë LGBTIQ nuk presin të jetojnë më shumë se 30 vjet.⁴⁶ Disa masa ad hoc parandaluese dhe riintegruese sigurohen gjatë krizave. Megjithatë, të rinjtë me aftësi të kufizuara që mbeten të varur nga prindërit për shkak të mungesës së programeve të mjaftueshme për fuqizim, kujdes dhe mbështetje mbeten në situatën më të cenueshme.

Qeverisja: Në përgjithësi, të rinjtë nuk janë të përfaqësuar në mënyrë adekuate në vendimmarrje, përkundër disa avancimeve të arritura në nivel shkollor dhe lokal, si dhe gjatë zgjedhjeve. Megjithatë, kjo nuk do të thotë domosdoshmërisht se pikëpamjet e tyre merren parasysh në mënyrë adekuate, dhe për këtë arsye masat e marra rrallë u përgjigjen nevojave të tyre. *"Zgjidhjet e miratuara dështojnë të jenë adekuate për të rinjtë, të rinjtë përfshihen në mënyrë ceremoniale, janë më pak të arsimuar politikisht dhe nuk mund të shprehin problemet e tyre dhe zgjidhjet e mundshme në mënyra që do të lejonin të përkthehen drejtpërdrejt në politika"*.⁴⁷ Ndjenja se ata nuk konsultohen, apo se asgjë nuk do të ndryshojë pavarësisht pjesëmarrjes së tyre, e shtyn rininë drejt apatisë. Qeveria, nga ana tjetër, nuk arrin të bëjë aq përpjekje sa duhet për të ndryshuar këtë perceptim. Riorganizimi i qeverisë mund të paraqesë mundësi larg humnerës, nëse fokusi zhvendoset në mënyrën se si funksionon administrata dhe jo në çështjet ligjore dhe administrative.

⁴⁴ ERRC (2023) Ndryshim premtues: Fëmijët romë në kujdesin shtetëror në Maqedoninë e Veriut, i disponueshëm në internet: <https://www.errc.org/press-releases/promising-change-romani-children-in-state-care-in-north-macedonia>

⁴⁵ Intervistë me Equalis, 22 gusht 2024

⁴⁶ Diskutimi me rini në grupet e fokusit, 22 gusht 2024

⁴⁷ Diskutimi me rini në grupet e fokusit, 22 gusht 2024

Pse janë mbetur pas?

Mungesa e sundimit të ligjit çon në shoqërinë e fituesve –

“Paragjykimet dhe diskriminimi me të cilin përballen i pengon ata të realizojnë të drejtat e tyre; shpesh, prioritet u jepet njerëzve më të pasur, me kapital social dhe lidhje që i lë më të pambrojturit pas”.

Mungesa e mekanizmave të vërtetë të mbikëqyrjes dhe kontrollit të brendshëm, që lejojnë mashtrimin, abuzimin, mashtrimin dhe ryshfetin, janë identifikuar si kontribuesit më të fuqishëm në një situatë kur aksesit në shërbime dhe ushtrimi i të drejtave themelore është i mundur vetëm me para dhe lidhje. Të rinjtë kanë më pak kapital social dhe të ardhura më të ulëta dhe për këtë arsye nuk janë në gjendje të përmbushin pritshmëritë që ata të kompensojnë mungesën e shpenzimeve publike, për shembull në kujdesin shëndetësor, duke rezultuar në

mungesë burimesh. Mekanizmat e dëmshpërblimit janë të pamjaftueshëm, bartësve të detyrës u mungojnë kapacitetet zbatuese dhe llogaridhënia në lidhje me zbatimin e normave dhe standardeve tashmë ekzistuese (p.sh. statusi i HIV-it nuk regjistrohet në kartën shëndetësore për të parandaluar refuzimin e ofrimi të shërbimit për pacientët me këtë status). Për më tepër, *“mungesa e aksesit në informacion për bartësit e të drejtave paraqet një rrezik potencial korrupsioni në ofrimin e shërbimeve, pasi mund të përbëjë një pengesë për një shërbim të caktuar”*.⁴⁸ Një qasje sistematike në trajtimin e korrupsionit për të adresuar faktorët e rrezikut, emëruet të përbashkët, si ndikimi i fortë politik në sektorin publik; shkalla e ulët e sanksionimit të sjelljeve korruptive; rregullore jokonsistente; niveli i ulët i zbatimit të masave të integritetit; mungon transparenca, sistemi i mbikëqyrjes dhe mekanizmat e kontrollit të pamjaftueshëm në sektorin publik.⁴⁹

Mungesa e vendeve të punës të denjë dhe mirëqenia e ulët kontribuon në përjashtimin social dhe emigracionin eventual

Shkalla e papunësisë së të rinjve në Maqedoninë e Veriut është vazhdimisht në rënie, megjithatë, ajo është ende pothuajse dyfishi i shkallës së papunësisë së popullatës së përgjithshme (shih Tabelën 1). Kjo është kryesisht për shkak se të rinjtë *“vazhdojnë të përballen me shumë sfida, atyre u mungojnë punët e denjë, ndihen të përjashtuar nga shoqëria dhe përjetojnë mirëqenie më të ulët”*.⁵⁰ Fakti që nivelet e aktivitetit të të rinjve janë më të ulëta se norma për popullatën e përgjithshme tregon se të rinjtë që janë në arsim dhe trajnim nuk punojnë ose hyjnë në tregun e punës më vonë se të rinjtë në BE.

⁴⁸ NDI (2022) Korrupsioni dhe cilësia e shërbimeve publike në Maqedoninë e Veriut: Vlerësimi i kujdesit shëndetësor dhe regjistrimit civil përmes hulumtimit të opinionit publik, Shkup. Në dispozicion në: [Final - NorthMKdemresilience analysishealthcaremysteryshoppingjan'23 \(1\) \(1\) \(1\).pdf \(ndi.org\)](#)

⁴⁹ BE (2024) 2024 Raporti i sundimit të ligjit, Kapitulli i vendit mbi situatën e sundimit të ligjit në Maqedoninë e Veriut, Bruksel. Në dispozicion në: [e7197a43-7f00-4eac-b02d-818ac71345f0_en \(europa.eu\)](#)

⁵⁰ Eurofound (2024) *Promovimi i kohezionit social dhe konvergencës: Të rinjtë në Ballkanin Perëndimor dhe Turqi*, Dublin.

Tabela 3: Aktiviteti, punësimi, shkalla e papunësisë (të rinjtë, kundrejt popullsisë së përgjithshme)

Grupmosha:	15-29	Popullsia e përgjithshme
Shkalla e aktivitetit:	44.8	52.3
Shkalla e punësimit:	33.6	45.4
Shkalla e papunësisë:	24.9	13.1

Burimi: 2023, Enti Shtetëror i Statistikës në MKD

Mundësia që një person të bëhet NEET ka gjithashtu një dimension gjinor, me të rinjtë më pak të prirur të bëhen NEET në krahasim me gratë e reja⁵¹. I riu me detyrime përkujdesjeje ose familjare ka më shumë gjasa të bëhet joaktiv, veçanërisht të rejtat me aftësi të ulëta që jetojnë në zona rurale më pak të zhvilluara. Banka Botërore vëren se përqindja e të papunëve është pak më e lartë në mesin e personave LGBTI (13,5 përqind) sesa në popullatën e përgjithshme (12,0 përqind), veçanërisht në mesin e personave LGBTI që kanë përjetuar nivele më të larta të diskriminimit dhe stigmës në vendin e punës.⁵² Papunësia, radhët e gjata të punës, punët me pagë të ulët dhe politizimi i përhapur kanë kontribuar të gjitha në një akumulim të pakënaqësisë tek të rinjtë⁵³ që grumbullohen në një prirje për të emigruar deri në të 30-tat.⁵⁴

Mungesa e transportit kufizon lëvizshmërinë dhe përfshirjen sociale

Lidhjet e transportit me pjesën tjetër të botës mund të jenë më të lehta dhe më të lira sesa të udhëtoni në Maqedoninë e Veriut. Shumica e linjave të autobusëve që lidhin zonat rurale me zonat urbane janë ndërprerë dhe disa qytete kanë humbur lidhjet e rregullta të autobusëve me kryeqytetin. Të dhënat e Entit Shtetëror të Statistikave tregojnë se numri i udhëtarëve në vitin

“Qeveria subvencionon fluturimet e lira por jo transportin publik. Është më lirë të shkosh në Romë sesa në Ohër”.

2022 ishte dy herë më i ulët se ai në vitin 2018 (shih tabelën 2). Gjithashtu, nuk ka transport të rregullt hekurudhor, duke i lënë të rinjtë të shkëputur nga mundësitë sociale, kulturore dhe ekonomike që ofrohen në qytetet e mëdha dhe në Shkup. Transporti është i disponueshëm vetëm për në/nga shkolla, gjë që kufizon aktivitetet e tjera dhe përfshirjen e të rinjve që jetojnë në zona të tjera përveç atyre urbane. Kjo rezulton në aktivitete dhe mundësi të centralizuara, të ofruara vetëm në Shkup, dhe duke i vendosur ata që janë larg qendrës në një pozitë të pafavorshme.

⁵¹ ILO (2022) Harta e të rinjve NEET dhe këshilla për politika, Shkup. Në dispozicion në: [MKD_NEET-Mapping-and-Policy-Proposals.pdf \(socijalendijalog.mk\)](#)

⁵² Flores, Andrew; Koehler, Dominik; Lucchetti, Leonardo; Cortez, Clifton; Gjingjiq, Jovana; Kuzmanov, Lidija. 2023. Kostoja ekonomike e përjashtimit bazuar në orientimin seksual, identitetin dhe shprehjen gjinore, dhe karakteristikat gjinore në tregun e punës në Republikën e Maqedonisë së Veriut.

⁵³ ETF (2021) Si ndërveprojnë migrimi, kapitali njerëzor dhe tregu i punës në Maqedoninë e Veriut, në dispozicion në: [migration_north_macedonia.pdf \(europa.eu\)](#)

⁵⁴ Petreski, M. dhe Petreski, B. (2015). “Të pakënaqur, të ndërjet të pabarabartë dhe të prirur për të emigruar: Perceptime nga Maqedonia në një model MIMIC”. *Letrat e Migracionit* 12(3), f. 300–14

Tabela 4: Pasagjerët e transportuar në transportin rrugor të pasagjerëve, sipas rajoneve, sipas viteve

Rajoni	Numri i pasagjerëve në vit, në mijëra				
	2018	2019	2020	2021	2022
Republika e Maqedonisë	7727	5826	2794	2451	3036
Rajoni i Vardarit	1159	1349	825	189	211
Rajoni Lindor	633	489	318	354	494
Rajoni Jugperëndimor	645	582	216	253	295
Rajoni Juglindor	492	342	167	246	311
Rajoni i Pellagonisë	968	780	286	272	286
Rajoni i Pollogut	763	306	221	218	340
Rajoni Verilindor	745	472	203	308	333
Rajoni i Shkupit	2322	1506	559	612	766

Burimi: Enti Shtetëror i Statistikave, 2023

Ndjenja e përjashtimit dhe të pa zë

Analiza e të rinjve tregon se 64.6% e të rinjve mendojnë se interesat e tyre nuk përfaqësohen në politikë (nga 25.9% e mbetur janë përgjigjur se janë pjesërisht të përfaqësuar)⁵⁵, ndërsa konfirmohet nga një analizë tjetër, ku 8 nga 10 të rinj mendojnë se nuk dëgjohen dhe se vendimmarrësit "kujdesen pak ose aspak për ta dhe nevojat e tyre".^{56 57} Edhe pse është bërë progres në përfaqësimin e të rinjve, qoftë përmes këshillave rinore në nivel vendor dhe në menaxhimin e shkollave përmes shoqatave studentore, me përjashtim të shkollave të mesme ku përfaqësimi i studentëve ende mungon; ka shumë pak konsultime dhe përgjigje formale për nevojat e të rinjve. Përfaqësimi nuk duket i mjaftueshëm pasi vetëm 14,6 për qind e kandidatëve në zgjedhjet parlamentare të 2024-ës, sipas analizës së Westminster Foundation of Democracy, ishin nga grupmosha 18-29 vjeç. Megjithatë, numri më i madh i kandidatëve (n=88) nga kjo grupmoshë u vendosën të fundit (të renditur në vendin e 16-të deri në vendin e 20-të në fletëvotim) me më pak mundësi për t'u zgjedhur. Kjo ka rezultuar që të rinjtë të jenë 2,5 për qind e numrit të përgjithshëm të deputetëve të zgjedhur (n=3).⁵⁸

Çfarë mund të bëhet?

Të rinjtë duhet të kenë akses të barabartë në të drejtat themelore (arsim, shëndet, punësim, lidhje, dixhitalizim, jetën publike, ekonomike, kulturore dhe politike, etj.) dhe përfshirjen sociale. Kjo

⁵⁵ Latković, M., Borota Popovska, M., Naumovska B., Starova, N. (2024) Analiza e të rinjve në Maqedoninë e Veriut, FES. Shkup

⁵⁶ Neziri, D. Kosturanova, D. Galevski M., Pjesëmarrja socio-politike e të rinjve në Maqedoninë e Veriut, WFD. E disponueshme në internet: [WFDanalysis: young persons in North Macedonia are largely dissatisfied with their place in the society | Westminster Foundation for Democracy](#)WFDanalysis: young persons in North Macedonia are largely dissatisfied with their place in the society | Westminster Foundation for Democracy

⁵⁷ Neziri, D. Kosturanova, D. Galevski M., Pjesëmarrja socio-politike e të rinjve në Maqedoninë e Veriut, WFD. E disponueshme në internet: [WFDanalysis: young persons in North Macedonia are largely dissatisfied with their place in the society | Westminster Foundation for Democracy](#)WFDanalysis: young persons in North Macedonia are largely dissatisfied with their place in the society | Westminster Foundation for Democracy

⁵⁸ WFD (2024) Të rinjtë në zgjedhje: Analizë e pozitës së të rinjve në zgjedhjet parlamentare të vitit 2024, Shkup, E disponueshme online: [Youth on elections 2024 MK.pdf \(wfd.org\)](#)

mund të arrihet vetëm nëse trajtohen shkaqet rrënjësore që rezultojnë në trajtim të pabarabartë dhe diskriminim.

Kjo i referohet stereotipeve negative, paragjytimeve, stigmës etj. Diskutimet e fokus grupeve zbuluan gjithashtu disa boshllëqe të cilat mund të trajtohen duke marrë masat e mëposhtme:

Politikat dhe kuadri ligjor

- Sigurimi i zbatimit të plotë të Planit të Veprimit të Strategjisë Kombëtare për Rininë 2023-2027 dhe 2023-2025 që përcakton programe specifike për të rinjtë, përfshirjen sociale, mosdiskriminimin, etj.
- Të ndryshohet Ligji për arsimin e mesëm dhe të rregullohet anëtarësimi i detyrueshëm i përfaqësuesit të nxënësve në bordin drejtues të shkollave, duke u dhënë më shumë fuqi vendimmarrëse të rinjve.
- Ndryshimi i Ligjit për Marrëdhëniet e Punës për të rregulluar që plani i detyrueshëm i zhvillimit personal të hartohet për çdo punonjës të ri, të zbatohen skemat e mentorimit në punë dhe të futen forma të reja të punës me synimin për të përmirësuar cilësinë e vendeve të punës për të rinjtë.
- Ndryshimi i Programit Shëndetësor për ofrimin e shërbimeve të shëndetit mendor si pjesë e listës pozitive të shërbimeve të subvencionuara nga shteti

Kapacitetet institucionale dhe qeverisja

- Puna me bashkitë për të mbështetur krijimin dhe zhvillimin e këshillave rinore lokale dhe çdo formë tjetër të pjesëmarrjes rinore
- Adresimi i kufizimeve të burimeve duke rritur investimet e sektorit publik në shëndetësi, arsim, mbrojtje sociale; duke përfshirë prokurimin e pajisjeve, stafin profesional dhe pagat për të dekurajuar ofruesit e shërbimeve publike nga abuzimi i pozicioneve të tyre për përfitime personale
- Inkurajim i sektorit privat që të mbështesë në mënyrë aktive përfshirjen e të rinjve duke zbatuar praktika gjithëpërfshirëse të punësimit, duke ofruar mundësi mentorimi dhe zhvillimi, dhe duke bashkëpunuar me iniciativat publike dhe komunitare për të përmirësuar aksesin në burime, për të zvogëluar stigmën dhe për të nxitur mundësi të barabarta për të rinjtë e marginalizuar.
- Investim në përmirësimin e kontrolleve të brendshme, mbikëqyrjes dhe sistemit të integritetit në tërësi, duke përfshirë proceset e transparencës në lidhje me aksesin në informacion përmes sinjalistikës shumë të dukshme që përshkruan proceset, tarifat dhe pyetjet e bëra shpesh për të mbrojtur të drejtat e njeriut
- Sigurimi i transportit të subvencionuar për të rinjtë, jo vetëm lidhur me ndjekjen e mësimin

Edukimi dhe ndërgjegjësimi

- Ofrimi i trajnimeve për sensibilizimin gjinor për oficerët e policisë, stafin administrativ lokal, qendrat për stafin e punës sociale në nivel lokal dhe kombëtar dhe edukimin mbi format e diskriminimit, me shembuj praktikë për profilizimin etnik, stigmatizimin dhe trajtimin e padrejtë të grave të reja, të rinjve me HIV, Të rinjtë LGBTI+ dhe të rinjtë romë si dhe rezultatet e përjashtimit social të këtyre grupeve rinore të cënueshme

- Sigurimi i aktiviteteve adekuate arsimore/ndërgjegjësuere për njohjen dhe raportimin e diskriminimit, shkeljeve të të drejtave të njeriut, etj.

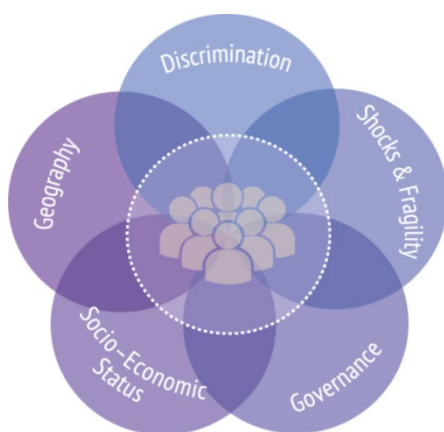
Sfida zhvillimore lidhur me të rinjtë – emigracioni

Sipas Forumit Ekonomik Botëror, Maqedonia e Veriut ka nivelet më të larta të ikjes së trurit në botë, dhe me shumicën e të rinjve që duan të emigrojnë, Maqedonia e Veriut humb kapital të konsiderueshëm njerëzor që është baza për rritjen ekonomike dhe mund të vëje në rrezik sistemet arsimore, shëndetësore dhe të mbrojtjes sociale.

Fëmijët

Fëmijët (0-17 vjeç) përbëjnë 20% të popullsisë në vend ose gjithsej 368.731 fëmijë, d.m.th. 178.603 janë femra dhe 190.128 janë meshkuj. Tendenca rënëse në këtë grup të popullsisë vazhdon dhe pritet të vazhdojë për shkak të një rënie të ndjeshme të numrit të lindjeve, nga 27.761 në 2002 në 18.073 në 2022 dhe shkallës së ulët të fertilitetit (1.5 fëmijë për grua, shumë më poshtë normës së zëvendësimit të popullsisë me 2.1) sipas Entit Shtetëror të Statistikave.

Gati dy të tretat e fëmijëve, ose 62,8% jetojnë në zonat urbane, ndërsa një pjesë e konsiderueshme ose 37,2% jetojnë në zonat rurale, popullsia e fëmijëve është e larmishme etnike, me një përqindje të konsiderueshme fëmijësh maqedonas (48,1%), shqiptarë 31,2%, turq 4,9%, romë 3,9% dhe

Fëmijët në varfëri (zona urbane dhe rurale) përballen me akses të reduktuar në kujdesin shëndetësor, arsimin dhe shërbimet sociale që nga mosha më e hershme. Pavarësisht reformave të vazhdueshme, vetëm 12% e fëmijëve marrin ndihmë për fëmijë, ndërsa 30% jetojnë nën kufirin e varfërisë.

Fëmijët me aftësi të kufizuara vuajnë nga përjashtimi për shkak të mungesës së ambienteve adekuate dhe mbështetjes së duhur në shkolla, si dhe mungesës së të dhënave gjithëpërfshirëse, gjë që pengon zhvillimin e politikave dhe shpërndarjen e burimeve për nevojat e tyre.

Fëmijët Romë janë shumë të cenueshëm ndaj varfërisë dhe përjashtimit, duke arritur rezultate më të ulëta nëpër sektorë për shkak të aksesit më të ulët në shërbimet sociale dhe diskriminimit. Fëmijët janë shumë të ekspozuar ndaj dhunës, duke përfshirë disiplinën e dhunshme dhe dhunën e bashkëmoshatarëve.

grupe të tjera minoritare. Në vitin 2021, kishte 2.275 fëmijë me lloje të ndryshme aftësish të kufizuara⁵⁹, duke përfshirë kufizime në lëvizje - 349 (15,5%), dëmtime të të pamurit - 428 (19%), dëmtime në dëgjim - 89 (3,9%), vështirësi në komunikim - 491 (21,8%), dhe vështirësi të tjera - 898 (39,8%). Ndërsa 93% e nxënësve (afërsisht 171.000) janë të regjistruar në arsimin formal, një përqindje e konsiderueshme e fëmijëve, veçanërisht nga familjet e varfra dhe grupet minoritare, janë në rrezik të braktisjes. Sistemi i kujdesit shëndetësor, ndonëse përgjithësisht i aksesueshëm, përfshin disa pabarazi rajonale.

Diskriminimi: Diskriminimi ndaj fëmijëve Romë është i përhapur, ku 85% e fëmijëve Romë nuk e përfundojnë arsimin e mesëm për shkak të trajtimit të pabarabartë nga shkollat dhe shërbimet sociale. Përrjashtimi social dhe paragjykimet kufizojnë aksesin e tyre në kujdesin shëndetësor dhe arsimin duke çuar në marginalizim të mëtejshëm. Vetëm 45% e shkollave janë të pajisura për fëmijët me aftësi të kufizuara, gjë që lë hapësirë për diskriminim institucional ndaj fëmijëve me aftësi të kufizuara, pasi mungesa e mjediseve të aksesueshme dhe shërbimet e pamjaftueshme mbështetëse i pengojnë këta fëmijë të marrin pjesë plotësisht në aktivitetet edukative dhe sociale.

Gjeografia: Degët e shkollave, të menaxhuara nga administrata e shkollave fillore qendrore, synojnë të sjellin arsimin në komunitete më të largëta urbane ose rurale. Këto përbëjnë dy të tretat e ndërtesave shkollore, por i shërbejnë vetëm 10% të nxënësve. Shkollat e largëta thithin një pjesë joproporcionale të buxhetit të arsimit, dhe megjithatë, atyre u mungojnë kushtet e përshtatshme infrastrukturore për të mësuar me cilësi të mirë. Për më tepër, për shkak të numrit të ulët të nxënësve në shkolla të tilla, 43% e nxënësve janë të detyruar të mësojnë në klasa të kombinuara të cilave u mungon ndërveprimi adekuat me bashkëmoshatarët dhe konkurrenca e të nxënësve, duke përjetësuar ciklet e varfërisë. Qendrat e edukimit të fëmijërisë së hershme janë të pafinancuara, duke lënë më shumë se gjysmën e fëmijëve të moshës 3-5 vjeç, veçanërisht më të cenuarit pa akses në programet parashkollore që janë thelbësore për zhvillimin e tyre njohës dhe social dhe mundësitë e të mësuarit afatgjatë. Aksesin në kujdesin shëndetësor është 35% më i ulët në zonat rurale, duke i lënë fëmijët në një situatë të cenueshme dhe të përjashtuar nga sistemi i kujdesit shëndetësor publik. Fëmijët e rrugës janë të përqendruar në zonat urbane, por për shkak të jetesës në habitate kalimtare ose informale, ata janë gjeografikisht të përjashtuar nga arsimi formal, shërbimet sociale dhe programet e mbrojtjes së fëmijëve. Mungesa e vendbanimit të qëndrueshëm e bën të vështirë kërkimin e ndihmës.

Cenueshmëria ndaj goditjeve: Rreth 30,3% e fëmijëve jetojnë nën kufirin e varfërisë, duke i bërë ata shumë të cenueshëm ndaj goditjeve ekonomike, si krizat shëndetësore në familje ose humbja e vendeve të punës. Këto goditje ndikojnë në mënyrë të pabarabartë aksesin e fëmijëve në ushqim, kujdes shëndetësor dhe arsim, veçanërisht në komunitetet e marginalizuara. Fëmijët e prekur nga dhuna në familje, ndarjet familjare ose fëmijët e neglizhuar shpesh lihen pa akses në shërbimet thelbësore të mbrojtjes që nuk kanë burime të mjaftueshme dhe nuk kanë përgjigje të përqendruar ndaj fëmijëve dhe gjinisë dhe qasje të informuar për traumat. Fëmijët janë shpesh viktimat e dhunës. Të dhënat e Ministrisë së Punëve të Brendshme tregojnë se ka tendencë të rritjes të kësaj dukurie. Në vitin 2022 nga policia janë regjistruar 1.104 fëmijë si viktimat e dhunës, përballë 471 në vitin 2020 dhe 222 në 2018. Në vend është shënuar kriza për sa i përket numrit të rasteve të raportuara të fotove/videove të shpërndara të abuzimeve seksuale të

⁵⁹ Nuk ka të dhëna të sakta dhe të përditësuara për fëmijët me aftësi të kufizuara.

fëmijëve, i cili në vitin 2023 arriti në 12.310 raste, duke shfaqur një rritje prej 50% nga viti 2021, kur 6.045 u raportuan në të dhënat e Cyber Tipline (missingkids.org). Mbi 60% e rasteve të dhunës ndaj fëmijëve janë të nënraportuara, veçanërisht për ato të grupeve të marginalizuara. Disiplina e dhunshme është e përhapur dhe 73,1 % e të gjithë fëmijëve të ekspozuar ndaj metodave të disiplinës së dhunshme dhe akoma më e lartë për fëmijët romë me 82%. Prevalenca është gjithashtu më e lartë tek fëmijët me vështirësi funksionale (85,9%). Për më tepër, rritja e dhunës së bashkëmohatarëve dhe bullizmit brenda mjediseve shkollore janë evidente, me 19% të nxënësve që raportojnë se kanë përjetuar ngacmim të paktën disa herë në muaj në vitin 2022, sipas rezultateve të PISA 2021. Kjo paraqet një rritje nga studimi i KAP-it (njohuri, qëndrim dhe praktikë) të vitit 2018, kur 17,7% e studentëve femra dhe 18,5% e studentëve meshkuj raportuan ekspozim ndaj bullizmit. Prevalenca e përlëshjeve fizike gjatë së njëjtës periudhë ishte gjithashtu e rëndësishme, duke përfshirë 36% të studentëve meshkuj dhe 15% të studenteve femra. Bullizmi në shkolla merr forma të ndryshme, duke përfshirë bullizmin fizik, verbal, psikologjik, seksual, ekonomik dhe kibernetik.

Qeverisja: Mungojnë mekanizmat e konsultimit dhe praktikat e përfshirjes thelbësore të fëmijëve në proceset vendimmarrëse dhe kjo kufizohet kryesisht në iniciativat e çastit. Më tej, barrierat institucionale “tradicionale” ndikojnë negativisht në situatën e fëmijëve në vend. Vetëm 3,7% e PBB-së i ndahet arsimit, nën nivelet rajonale dhe të BE-së, me joefikasitet të lartë në shfrytëzimin e brendshëm, duke çuar në rezultate të ulëta të të nxënësve. Qendrat e punës sociale kanë 30% më pak burime sesa nevojiten për të plotësuar nevojat e fëmijëve në rrezik të dhunës ose neglizhencës, duke i lënë ata të mbrojtur në mënyrë të pamjaftueshme. Ekziston një qeverisje e dobët dhe nivel i ulët i koordinimit ndërmjet shërbimeve sociale, arsimit dhe qeverisjes vendore, gjë që lë shumë fëmijë të marginalizuar të pashërbyer. Boshllëqet në zbatimin e politikave për mbrojtjen e fëmijëve prekin veçanërisht fëmijët me aftësi të kufizuara, fëmijët e rrugës, vajzat e ekspozuara ndaj martesës së hershme dhe ata në varfëri.

Statusi socio-ekonomik: përfshin faktorë të tillë si paqëndrueshmëria e punës dhe mungesa e investimeve në politikat miqësore ndaj familjes, që kontribuojnë në rënien e popullsisë dhe migrimin. Varfëria mbetet një pengesë kryesore për aksesin në shërbimet thelbësore dhe fëmijët në kuintilin më të ulët sistematikisht mbeten prapa të gjithëve në aksesin në shërbimet sociale në të gjithë sektorët. Fëmijët e familjeve me të ardhura të ulëta, veçanërisht fëmijët Romë, përballen me përqindje më të larta të braktisjes. Fëmijët në zonat rurale kanë 34% më shumë gjasa të përjetojnë varfëri ekstreme, ndërsa fëmijët në zonat urbane kanë më shumë gjasa të vuajnë nga privimi material. Banka Botërore zbulon se mbi 30% e popullsisë në Pollog dhe rajonet Verilindore jeton nën kufirin e varfërisë prej 6,85 dollarë në ditë; Rajonet Juglindore, Lindore dhe Pellagonia kanë shkallë varfërie nën 10%. Ka një perspektivë pesimiste për progresin ekonomik, pasi 66% janë të pakënaqur me situatën ekonomike, dhe 40% besojnë se situata ekonomike do të përkeqësohet.⁶⁰

Pse janë mbetur pas?

Varfëria strukturore

Nivelet e varfërisë në Maqedoni mbeten të larta, veçanërisht në bashkësitë e pakicave etnike. 30,3% e fëmijëve jetojnë nën kufirin e varfërisë, ku familjet rurale përjetojnë 34% varfëri më të

⁶⁰ RCC (2022) Sondazhi i barometrit Ballkanik, Sarajevë. E disponueshme në internet: [Balkan Barometer | Welcome \(rc.int\)](https://www.balkanbarometer.com/welcome-rc-int)

lartë se ato urbane dhe familjet urbane që përjetojnë shkallë më të lartë të privimit material. Gati 80% e fëmijëve Romë jetojnë në varfëri ekstreme, të nxitur nga mundësitë e kufizuara ekonomike dhe sistemet e dobëta të mbrojtjes sociale. Pabarazitë sistematike, të tilla si disponueshmëria e dobët e vendeve të punës, i përkeqësojnë këto çështje, duke kufizuar aksesin në kujdesin shëndetësor dhe arsimin.

Mungesa e infrastrukturës

Zonat rurale janë shumë të pashërbyera, me mungesë të infrastrukturës kritike për kujdesin shëndetësor, me më pak pediatër dhe specialistë, gjë që çon në trajtim mjekësor të vonuar. Shkollat që shërbejnë në zonat e largëta urbane dhe rurale thithin një pjesë joproportionale të buxhetit të arsimit, ndërkohë që u mungojnë kushtet e duhura infrastrukturore, pajisjet dhe mjetet mësimore për të mësuar me cilësi të mirë. Ndryshimet në shpenzime ndërmjet shkollave rurale tregojnë për shpërndarje joefikase dhe të pabarabartë të burimeve ndërmjet shkollave – komunitat me shpenzimet më të larta për nxënës shpenzojnë pothuajse 15 herë më shumë në krahasim me komunitat me shpenzime më të ulëta për nxënës. Kujdesi shëndetësor në zonat rurale është po aq i pamjaftueshëm.

Normat shoqërore dhe diskriminimi

Diskriminimi është një pengesë e rëndësishme për fëmijët romë, ku 85% kanë pak ose aspak akses në arsimin formal. Fëmijët me aftësi të kufizuara gjithashtu përballen me përjashtime të konsiderueshme, pasi vetëm 45% e shkollave janë të pajisura për të përmbushur nevojat e tyre. Diskriminimi çon në shkallë më të lartë të dhunës dhe neglizhencës në këto grupe, ku 60% e fëmijëve me aftësi të kufizuara përjetojnë një formë dhune. Fëmijët romë janë në rrezik të shtuar të abuzimit dhe shfrytëzimit që përkeqëson situatën e tyre të cenueshme. Martesat e hershme që janë të përhapura në mesin e vajzave romë rezultojnë me mungesë arsimimi, lindje të hershme të fëmijëve dhe rreziqe shëndetësore, punësim të kufizuar, fuqizim dhe mundësi fitimi, gjë që ndikon negativisht në brezin e ardhshëm të fëmijëve.

Qeverisja joadekuate

Qeverisja e dobët dhe zbatimi i pamjaftueshëm i politikave kontribuojnë në përjashtimin e fëmijëve të marginalizuar. Boshllëqet e financimit në sektorë kritik si arsimi dhe mbrojtja e fëmijëve mbeten një çështje e rëndësishme, me vetëm 3,7% të PBB-së të alokuar për arsimin dhe me joefikasitet të lartë në shpenzimet publike që rezultojnë në rezultate të ulëta të të nxënës për fëmijët. Për më tepër, mungesa e koordinimit ndërmjet qeverisjes vendore dhe shërbimeve sociale krijon boshllëqe në ofrimin e shërbimeve, duke lejuar që pabarazitë të vazhdojnë, veçanërisht në komunitetet rurale dhe të pakicave.

Çfarë mund të bëhet?

Politikat dhe korniza legjislative

- Zgjerimi i programeve të mbrojtjes sociale për të mbuluar fëmijët që jetojnë nën kufirin e varfërisë, si në zonat urbane dhe rurale, ashtu edhe në mesin e pakicave etnike si romët. Zgjerimi mbulimit dhe përshtatshmërinë e përfitimeve të fëmijëve, mbështesni programet e kontaktit dhe menaxhimin dhe mbështetjen e duhur të rasteve, duke përfshirë ndihmën për fëmijët me aftësi të kufizuara përmes mbështetjes financiare dhe të kujdesit shëndetësor.
- Përditësoni politikat e arsimit gjithëpërfshirës për të siguruar që të gjitha shkollat të mund të strehojnë dhe mbështesin siç duhet fëmijët me aftësi të kufizuara deri në vitin

2030. Përqendrohuni në përmirësimin e aksesit fizik, burimeve të specializuara dhe kapaciteteve të mësimdhënësve.

Ndërtimi i institucioneve dhe qeverisja

- Zbatimi i ligjeve kundër diskriminimit në shkolla, veçanërisht për fëmijët romë, për të siguruar akses të barabartë në arsim.
- Forcimi i ligjeve për mbrojtjen e fëmijëve për t'u mbrojtur nga dhuna dhe neglizhenca. Investoni në mënyrë strategjike në programet dhe shërbimet e prindërimit për familjet që janë krijuar për të promovuar rezultate pozitive për fëmijët. Sigurimi i zbatimit të duhur dhe ndëshkimeve për mosrespektimin e raportimit të detyrueshëm të dhunës ndaj fëmijëve.
- Rritja e financimit të arsimit për t'u përafuar me standardet rajonale, duke e rritur buxhetin në të paktën 5% të PBB-së dhe duke i dhënë përparësi optimizimit të rrjetit të shkollave fillore dhe menaxhimit adekuat të burimeve njerëzore dhe investimeve për të përmirësuar cilësinë e arsimit.
- Forcimi i koordinimit ndërsektorial duke përmirësuar bashkëpunimin ndërmjet pushteteve vendore, arsimit dhe shërbimeve sociale. Përqendrohuni në identifikimin dhe mbështetjen e fëmijëve të marginalizuar, siç janë fëmijët e rrugës dhe fëmijët në varfëri.
- Institucionalizimi i shtrirjes së shërbimeve sociale për të siguruar identifikimin dhe mbështetjen për fëmijët e cenueshëm/të marginalizuar, duke siguruar që ata të kenë akses në një paketë gjithëpërfshirëse shërbimesh që mbështesin përfshirjen e tyre të plotë.

Ndërgjegjësimi dhe edukimi

- Zbatimi i fushatave gjithëpërfshirëse ndërgjegjësuese për të reduktuar diskriminimin ndaj fëmijëve romë dhe fëmijëve me aftësi të kufizuara, duke u fokusuar në uljen e stigmave dhe promovimin e përfshirjes.
- Të forcohen kapacitetet dhe burimet e punëtorëve të vijës së parë (mësuesit, profesionistët shëndetësorë, punonjësit socialë) për arsimin gjithëpërfshirës, shëndetin dhe mbrojtjen e fëmijëve.
- Zbatimi i programeve të komunikimit me komunitetin në mënyrë sistematike për të angazhuar familjet me të ardhura të ulëta në arsim dhe kujdes shëndetësor, duke shfrytëzuar njësitë mobile ose qendrat lokale për ofrimin e shërbimeve të drejtpërdrejta aty ku është e nevojshme.

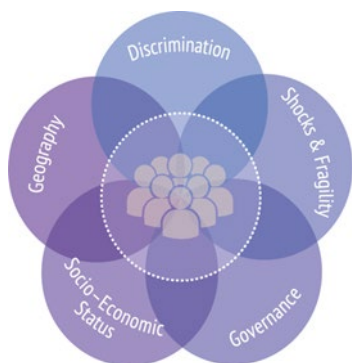
Personat me aftësi të kufizuara

Në Maqedoninë e Veriut jetojnë 94.412 persona me formë të caktuar të aftësisë së kufizuar⁶¹, që përfaqëson 5% të popullsisë së përgjithshme rezidente në Maqedoninë e Veriut. Aftësia e kufizuar priret të jetë më e përhapur tek femrat, krahasuar me meshkujt, përkatësisht 42.209 persona me aftësi të kufizuara janë meshkuj dhe 52.203 janë femra (5,6% e popullsisë rezidente femra)⁶². Aftësia e kufizuar tek fëmijët është vërejtur në 2.255 raste me këto lloje paaftësie: lëvizja - 349 (15,5%), të pamurit - 428 (19%), dëgjimi - 89 (3,9%), komunikimi - 491 (21,8%), vështirësi të

⁶¹ ESHS (2021) Regjistrimi I popullsisë

⁶² Ibid

tjera - 898 (39,8%)⁶³. Republika e Maqedonisë së Veriut ka ratifikuar Konventën e Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e personave me aftësi të kufizuara (UN CRPD) në vitin 2011. Në vitin 2023, Qeveria e Maqedonisë së Veriut miratoi Strategjinë kombëtare 2023 – 2030 për të drejtat e personave me aftësi të kufizuara me 2023 – Planet e veprimit të vitit 2026. Pavarësisht legjislacionit të miratuar, personat me aftësi të kufizuara në Maqedoninë e Veriut në vitin 2023 ende përballen me diskriminim të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë, përjashtim social dhe barriera.⁶⁴

Kush është më i prekshëm për të mbetur pas?

Gratë me aftësi të kufizuara – përballen me diskriminim të shumëfishtë; mosaksesi i institucioneve gjinekologjike (publike dhe private).

Personat me aftësi të kufizuara intelektuale përballen me akses të kufizuar në arsimin gjithëpërfshirës, papunësi dhe mungesë mbështetjeje.

Personat me dëmtim të të pamurit dhe të verbërit - paarritshmëri fizike dhe mungesë e mbështetjes së specializuar, akses të pamjaftueshëm në burime të specializuara arsimore

Diskriminimi: Mbizotëron stigmatizimi dhe diskriminimi ndaj personave me aftësi të kufizuara, i cili në kombinim me mjedisin e paarritshëm kontribuon në mundësitë e kufizuara të personave me aftësi të kufizuara për të marrë pjesë si anëtarë të barabartë të shoqërisë. Gratë me aftësi të kufizuara janë në situatë veçanërisht të cenueshme. “Perceptimet që kontribuojnë në diskriminim të shumëfishtë janë të shumta dhe ato kryqëzohen mes gjinisë dhe aftësisë së kufizuar, veçanërisht për gratë me aftësi të kufizuara të shumëfishta.⁶⁵ Shkeljet e të drejtave të fëmijëve janë më të zakonshme ndaj fëmijëve me aftësi të kufizuara, krahasuar me fëmijët e tjerë në vend, duke i bërë fëmijët me aftësi të kufizuara veçanërisht të cenueshëm për t'u lënë pas”.⁶⁶

Ka barriera të ndryshme që i pengojnë personat me aftësi të kufizuara të ushtrojnë gamën e plotë të të drejtave të tyre në baza të barabarta me të tjerët. Ata përballen me diskriminim të shumëfishtë dhe të drejtpërdrejtë pasi ndërtesat, mjedisi i ndërtimit, transporti dhe teknologjia digjitale janë të paarritshme. Akomodimi i arsyeshëm nuk ofrohet në masën e nevojshme. Informacione të ndryshme të nevojshme për ushtrimin dhe pretendimin e të drejtave nuk janë të disponueshme në formate të ndryshme të aksesueshme. Personat me aftësi të kufizuara janë të diskriminuar në aksesin në drejtësi pasi shumica e gjykatave nuk janë të aksesueshme. Të drejtat e tyre për të marrë pjesë në jetën publike dhe politike, për të votuar dhe për të kandiduar për

⁶³ Publikimi i UNDP-së (2023) *Politikat për reduktimin e rrezikut të katastrofave përfshirëse të aftësisë së kufizuar në kontekstin e Republikës së Maqedonisë së Veriut* sfidon të dhënat e Regjistrimit pasi 15% e popullsisë globale përjeton një formë të aftësisë së kufizuar që do të përkthehej në n= rreth 276.004 qytetarë në Maqedonia e Veriut

⁶⁴ Komisioni Evropian.(2023) *Raporti i vendit të Maqedonisë së Veriut*. Në dispozicion në internet: [North Macedonia Report 2023 - European Commission \(europa.eu\)](#)

⁶⁵ Partneriteti i Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara (UNPRPD). (2022) *Analiza e situatës së të drejtave të personave me aftësi të kufizuara në Maqedoninë e Veriut - Raporti i vendit*. Në dispozicion në internet: [Situational Analysis of the Rights of Persons with Disabilities in the Republic of North Macedonia | UNICEF North Macedonia](#)

⁶⁶ Sipas *Raporti i vendit të Maqedonisë së Veriut* në 2022, KE (2023), te Avokati i Popullit janë paraqitur 252 ankesa për shkelje të të drejtave të fëmijëve, 12 prej të cilave kanë të bëjnë me fëmijët me aftësi të kufizuara.

poste, janë të kufizuara për të njëjtat arsye, së bashku me nënpërfaqësimin në partitë politike. Në kufizimet më të rënda hasin personat me aftësi të kufizuar intelektuale dhe psikosociale të cilëve u është hequr zotësia për të vepruar me vendim gjykate, i cili automatikisht i heq të drejtën e votës. Kjo pengesë është e përfshirë në Kushtetutë⁶⁷ që është e transmetuar edhe në Kodin Zgjedhor (KZ).⁶⁸ Gjegjësisht, Kushtetuta parasheh që personat e privuar nga zotësia për të vepruar nuk kanë të drejtë vote, ndërsa Ligji më tej përcakton se personat me zotësi të revokuar me vendim gjykate do të hiqen nga listat e votimit.

Gjeografia: Si në zonat urbane ashtu edhe në ato rurale, ndërtesat publike shpesh nuk i plotësojnë standardet e aksesueshmërisë pavarësisht kërkesave ligjore. Rrugët, rrugët dhe hapësirat publike shpesh nuk janë të dizajnuara për të përmbushur nevojat e personave me aftësi të kufizuara, duke ndikuar në aftësinë e tyre për të lëvizur lirshëm dhe të sigurtë në mjedisin e tyre, për të aksesuar shërbimet dhe për të ushtruar të drejtat. Transporti nuk është i përshtatur për nevojat e personave me aftësi të kufizuara, gjë që kufizon mundësinë e tyre për të jetuar të pavarur.

Cenueshmëria ndaj goditjeve: Sfidat fizike dhe varësia nga të tjerët i bëjnë personat me aftësi të kufizuara veçanërisht të prekshëm gjatë fatkeqësive, pasi ata mund të kenë vështirësi në evakuimin ose aksesin në shërbimet e urgjencës. Të dhënat historike tregojnë se personat me aftësi të kufizuara preken në mënyrë disproporcionale nga fatkeqësitë, veçanërisht nga përmbytjet, duke rezultuar në shkallë më të lartë të vdekshmërisë dhe lëndimeve për shkak të mungesës së pajisjeve të aksesueshme.⁶⁹ Personat me aftësi të kufizuara kanë qenë ndër viktimat në disa ngjarje të fatkeqësive, si përmbytjet instante në Radovish dhe Konçe në 2008, dhe përmbytjet në Tetovë në 2015 dhe Shkup në 2016. Integrimi i aftësisë së kufizuar në politikat e ZRRF është në një fazë shumë rudimentare dhe nuk njihet si një fushë me rëndësi për jetën, mirëqenien dhe ndërtimin e qëndrueshmërisë së personave me aftësi të kufizuara. Politika ekzistuese dhe kuadri ligjor janë vlerësuar si "të verbër" ndaj përfshirjes së aftësisë së kufizuar në menaxhimin e rrezikut nga fatkeqësitë.⁷⁰

Qeverisja: Kuadri ligjor aktual⁷¹ nuk përputhet plotësisht me Konventën për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara (KDPAK). Kjo mospërputhje krijon pengesa për personat me aftësi të kufizuara në realizimin e të drejtave të tyre njerëzore.⁷² Shteti ofron përfitime të ndryshme për të njëjtin lloj aftësie të kufizuar. Për shembull, ligje të ndryshme, duke përfshirë Ligjin për invalidët civilë të luftës (1976), Ligjin për të drejtat e invalidëve të luftës, anëtarët e

⁶⁷ Personave të privuar nga aftësia për të vepruar nuk kanë të drejtë vote - neni 22, paragrafi 4 i Kushtetutës

⁶⁸ Personat të cilëve u është hequr zotësia juridike me vendim gjykate dhe nuk mund të shprehin vullnetin ligjor përkatës hiqen nga lista e zgjedhësve - Neni 43, paragrafi 2, Kodi Zgjedhor. <https://drive.google.com/file/d/1ZJMruqcNI-yC5VuWSzpfT9BFekPhm5An/view>

⁶⁹ Sipas Politikave të UNDP-së (2023) për Reduktimin e rrezikut të fatkeqësive duke përfshirë aftësinë e kufizuar në kontekstin e Republikës së Maqedonisë së Veriut, personat me aftësi të kufizuara kanë qenë në mesin e viktimave në disa ngjarje të fatkeqësive, siç janë përmbytjet e shpejta në Radovish dhe Konçe në vitin 2008, dhe përmbytjet në Tetovë në 2015 dhe Shkup në 2016

⁷⁰ UNDP (2023) *Politikat për reduktimin e rrezikut të fatkeqësive duke përfshirë aftësinë e kufizuar në kontekstin e Republikës së Maqedonisë së Veriut*. E disponueshme në internet: [Policies for Disability - Inclusive Disaster Risk Reduction in the Context of the Republic of North Macedonia | United Nations Development Programme \(undp.org\)](https://www.undp.org/publications/policies-for-disability-inclusive-disaster-risk-reduction-in-the-context-of-the-republic-of-north-macedonia)

⁷¹ Dokumentet kryesore përfshijnë: Konventën për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara (KDPAK), Ligjin për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi, Strategjia Kombëtare për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara 2023-2030, Ligji për Ndërtim, Rregullorja për mënyrën e ofrimit të qasjes pa pengesa, Lëvizja, Qëndrimi dhe Puna e Personave me Aftësi të Kufizuara në Ndërtesa, Kodi Zgjedhor, Ligji për Arsimin e Lartë, Ligji për Mbrojtjen Sociale.

⁷² UNDP Maqedonia e Veriut. "Politika për Reduktimin e Rrezikut të Fatkeqësive Përfshirëse të Aftësisë së Kufizuar në kontekstin e Republikës së Maqedonisë së Veriut." PDF, Prill 2023

familjeve të tyre dhe anëtarët e familjeve të luftëtarëve të rënë (1996) dhe Ligjin për të drejtat e veçanta të anëtarëve të forcave të sigurisë dhe anëtarët e familjeve të tyre ofrojnë përfitime për personat me aftësi të kufizuara, jo në bazë të aftësisë së kufizuar, por në bazë të arsyes për t'u bërë invalid. *“Palët e interesit, Organizatat e personave me aftësi të kufizuara dhe Organizatat e shoqërisë civile, duke përfshirë vetë personat me aftësi të kufizuara dhe prindërit e fëmijëve me aftësi të kufizuara nuk e kuptojnë konceptin e jetës së pavarur”*. Stafi mbështetës në shtëpitë grupore të formuara me procesin e deinstitutionalizimit është i fokusuar herë pas here në aktivitetet e kujdesit bazë dhe ngjarjet kulturore. Nuk ka të dhëna për planifikimin e përfshirjes së personave me aftësi të kufizuar në komunitet. Shërbimet e nevojshme mbështetëse për jetesë të pavarur ende nuk janë zhvilluar.

Mungesa e vetëbesimit kontribuon që disa nga personat e deinstitutionalizuar të ndihen të pasigurt në lidhje me rëndësinë dhe suksesin e vetë procesit.

Mungesa e aksesit i kufizon personat me aftësi të kufizuara që të marrin pjesë në komunitet. Personave me aftësi të kufizuara vazhdon t'u hiqet zotësia juridike. Paralelisht me këtë, një pjesë e madhe e personave me aftësi të kufizuara në përkujdesje institucionale, shtëpi grupore apo familje janë ende të privuar nga aftësia e tyre juridike dhe të vënë nën kujdestari. Nuk ka procese

konsultimi sistematike dhe transparente me Organizatat e personave me aftësi të kufizuara (OPAK) në proceset e politikëbërjes dhe veçanërisht gjatë buxhetimit. Kjo mungesë e përfshirjes do të thotë që perspektivat dhe nevojat e tyre unike nuk përfaqësohen apo adresohen në mënyrë adekuate. Megjithatë OShC-të që përfaqësojnë personat me aftësi të kufizuar ndonjëherë konsultohen, këto procese nuk janë të rregulluara dhe varen nga vullneti i institucioneve qeveritare dhe publike nëse dhe cilat OShC-të do të ftohen në procese të tilla. Për më tepër, në shumë raste, pjesëmarrja e OShC-ve nuk do të thotë domosdoshmërisht se kontributet e tyre do të merren parasysh. Përveç kësaj, ka mungesë të kapaciteteve të personave me aftësi të kufizuara, veçanërisht grave dhe të rinjve, në vendimmarrjen demokratike, formulimin e politikave dhe proceset ligjore, gjë që pengon aftësinë e tyre për të marrë pjesë kuptimplotë në qeverisje.⁷³ Sistemi i kuotave për përfaqësim të barabartë gjinor, i parashikuar në legjislacion, nuk përfshin çështjen e pjesëmarrjes së grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara. Komisioni Shtetëror Zgjedhor (KSHZ) ka ndërmarrë nisma pozitive për të rritur përfshirjen dhe pjesëmarrjen e personave me aftësi të kufizuara, duke përfshirë bërjen e informacionit më të aksesueshëm për personat me aftësi të kufizuara dhe përmirësimin e aksesit fizik në ditën e zgjedhjeve.⁷⁴ Për shkak të kësaj shtate, personat me aftësi të kufizuara janë dukshëm të nënpërfaqësuar në strukturat politike në nivel kombëtar dhe lokal.

Personat me aftësi të kufizuara dhe organizatat e tyre janë të përfshirë në mënyrë të pamjaftueshme në procesin e hartimit të politikave në pothuajse të gjitha fushat, si në nivel kombëtar ashtu edhe në atë lokal në Maqedoninë e Veriut. Kjo situatë vjen si nga politikat e papërshtatshme, kornizat rregullatore dhe institucionale, ashtu edhe nga “padukshmëria” e

⁷³ OSBE. "Pjesëmarrja në zgjedhje e personave me aftësi të kufizuara në Maqedoninë e Veriut" PDF, 2023.

⁷⁴ OSBE - ODIHR. Pjesëmarrja zgjedhore e personave me aftësi të kufizuara dhe administrata zgjedhore në Maqedoninë e Veriut – Raport për aktivitetet.

personave me aftësi të kufizuar dhe narrativa dominuese se ata konsiderohen brenda grupit më të gjerë të popullsisë së cenueshme.⁷⁵

Statusi socio-ekonomik: Më pak se 5% e fëmijëve me aftësi të kufizuara janë të regjistruar në ndonjë formë të arsimit parashkollor.⁷⁶ Qendrat e zhvillimit të fëmijërisë së hershme nuk mund të plotësojnë gjithmonë kushtet paraprake dhe të lehtësojnë aksesin dhe kujdesin për fëmijët me pengesa në zhvillim, ndërkohë që ndërgjegjësimi për përfitimet e tyre është ende shumë i ulët.⁷⁷ Arsimi është më gjithëpërfshirës që nga prezantimi i asistentëve personalë, por detyrimet dhe përgjegjësitë e tyre ndaj studentëve dhe profesionistëve të tjerë nuk janë të qarta. Përqindja më e madhe e mësuesve (59,9%) barazojnë detyrat e punës së asistentit personal me detyrat e punës së asistentit arsimor.⁷⁸

Ligjit për Arsimin e Mesëm, Ligjit për Arsimin e Lartë si dhe Strategjisë Kombëtare të Arsimit 2018-2025 i mungon një qasje gjithëpërfshirëse dhe të gjitha nuk janë në përputhje me KDPAK. Kjo rezulton në regjistrim të parëndësishëm të personave me aftësi të kufizuara në arsimin e lartë. Në 67 fakultete në Maqedoninë e Veriut, vetëm 0,21% e studentëve në ciklin e parë të studimeve janë me aftësi të kufizuara.⁷⁹ Aksesueshmëria fizike dhe komunikuese, si dhe aksesin në teknologjinë ndihmëse është një problem madhor për personat dhe veçanërisht për fëmijët me aftësi të kufizuara në arsim. Një sfidë tjetër, veçanërisht për fëmijët dhe të rinjtë me aftësi të kufizuara, është mungesa e edukimit seksual gjithëpërfshirës brenda kurrikulave formale shkollore, gjë që i bën ata më të prekshëm ndaj dhunës, përfshirë dhunën me bazë gjinore, ngacmimin seksual, etj.⁸⁰

Niveli i regjistrimit të personave të papunë me aftësi të kufizuara është shumë i ulët krahasuar me personat pa aftësi të kufizuara. Një nga arsyet kryesore për këtë situatë është se për t'u regjistruar si i papunë, çdo person është i detyruar të paraqitet personalisht në objektet e Agjencisë për Punësim të Republikës së Maqedonisë së Veriut (AP), të cilat janë të paqasshme. Personat që jetojnë në institucione, shtëpi grupore dhe forma të tjera të organizuara të jetesës së mbështetur, si dhe të rriturit me aftësi të kufizuara që ndjekin qendrat ditore, nuk janë të regjistruar në AP.

Ekzistojnë një sërë stimuluesh për të mbështetur punësueshmërinë e personave me aftësi të kufizuara: fondi i posaçëm i aftësisë së kufizuar që mbështet kompanitë private të strehuara; shërbimet për rehabilitimin profesional dhe përfshirjen në tregun e punës për personat me aftësi të kufizuara; mbështetje për vetëpunësim⁸¹; mbështetje financiare për kompanitë për punësimin e personave me aftësi të kufizuara, mbështetje për blerjen e pajisjeve speciale dhe mbështetje për shpërblimin e asistentit të punës për personin me aftësi të kufizuar.⁸²

⁷⁵ UNDP Maqedonia e Veriut. "Politika për reduktimin e rrezikut të katastrofave përfshirëse të aftësisë së kufizuar në kontekstin e Republikës së Maqedonisë së Veriut." PDF, Prill 2023

⁷⁶ UNICEF, 2016 - <https://www.unicef.org/northmacedonia/early-childhood-education>

⁷⁷ Karovska Ristovska A. dhe tjerë. Analizë e situatës për ndërhyrjen e hershme në fëmijëri në Maqedoninë e Veriut. Fondi i Kombeve të Bashkuara për Fëmijë (UNICEF), Zyra në Shkup. 2023

⁷⁸ UNPRPD (2022) Analiza e situatës së të drejtave të personave me aftësi të kufizuara në Maqedoninë e Veriut

⁷⁹ Lazarev K. Analizë: Qasja në arsimin e lartë për personat me aftësi të kufizuara në Maqedoninë e Veriut. Fondacioni Westminster për Demokraci në Maqedoninë e Veriut. 2023

⁸⁰ UNPRPD. Analiza e situatës së të drejtave të personave me aftësi të kufizuara në Maqedoninë e Veriut. 2022

⁸¹ Në vitin 2023, gjithsej 1.501 persona morën mbështetje financiare të pakthyeshme, nga të cilët 19 ishin persona me aftësi të kufizuara që është vetëm 1,2% nga numri total i personave që përfitojnë nga kjo masë..

⁸² Në vitin 2023 është ofruar mbështetje financiare për punësimin e 130 personave me aftësi të kufizuara.

Aksesi në shërbimet shëndetësore bazohet në modelin mjekësor të aftësisë së kufizuar. Komunikimi në objektet e kujdesit shëndetësor mbetet një problem madhor për personat që janë të shurdhër dhe të tjerët që mbështeten në gjuhën e shenjave, sepse personeli shëndetësor nuk e njeh mirë gjuhën e shenjave.⁸³ *“Qasja në veglat dhe pajisjet ortopedike është mjaft e kufizuar, e përcaktuar nga mosha, shuma e bashkëpagesës, data e skadencës së pajisjeve dhe për disa pajisje është i rëndësishëm statusi nëse një person është i papunë”*.⁸⁴ Programi për kujdesin aktiv të fëmijëve në vitin 2024⁸⁵ është një hap përpara drejt parandalimit të sëmundjeve dhe pasojave të rënda. Megjithatë, ndjekja do të jetë e nevojshme për të ofruar ekzaminime të tjera për të gjithë të porsalindurit, si kontrolli për sëmundjet metabolike, depistimi për dëmtime të dëgjimit, depistimi për dëmtime të pamurit dhe pajisje të tjera. Një pengesë shtesë për aksesin në shërbimet shëndetësore është paaksesueshmëria e objekteve dhe institucioneve shëndetësore publike dhe private, duke përfshirë edhe paaksesueshmërinë e institucioneve gjinekologjike (publike dhe private). Ky problem është veçanërisht i theksuar për zyrat e kujdesit shëndetësor parësor me mjekë të përgjithshëm, gjinekologë dhe stomatologë, pasi standardet e aksesueshmërisë nuk ishin vendosur në kriteret për hapjen e këtyre ordinancave.

Pse kanë mbetur pas?

Nuk ka qasje sistematike drejt zbatimit efektiv të KDKPAK

Kuadri ligjor ekzistues, duke përfshirë Kushtetutën, që rregullon të drejtat civile dhe politike, si dhe praktikën në përmbushjen dhe mbrojtjen e të drejtave ekonomike, sociale dhe kulturore, është i ngurtë, kufizues dhe diskriminues dhe nuk është në përputhje me KDKPAK-un e OKB-së.⁸⁶

Rastet e diskriminimit të aftësisë së kufizuar raportohen rrallë

Ka mungesë të mirëkuptimit dhe informacionit brenda komunitetit të aftësisë së kufizuar në lidhje me sistemin dhe mjetet juridike për mbrojtjen e të drejtave⁸⁷. Kjo rezulton që personat me aftësi të kufizuara të nënraportojnë në masë të madhe rastet e diskriminimit tek bartësit përkatës të detyrave pasi ata tentojnë t'u drejtohen OPAK-ëve lokale dhe/ose kombëtare, OShC-ve të bazuara në të drejtat dhe organizatave ombrellë.

Ligjet përkatëse nuk sigurojnë në mënyrë adekuate akses të barabartë në transport për personat me aftësi të kufizuara

Përfitimet shpesh janë të kufizuara dhe kërkohet anëtarësimi në organizata të veçanta, duke përjashtuar dhe lënë jashtë shumë persona. Sistemet e transportit publik nuk përmbushin standardet minimale të aksesueshmërisë, duke e bërë sfiduese për personat me aftësi të kufizuar përdorimin e këtyre shërbimeve në mënyrë të pavarur.

⁸³ UNPRPD. Analiza e situatës së të drejtave të personave me aftësi të kufizuara në Maqedoninë e Veriut. 2022

⁸⁴ Ibid

⁸⁵ Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut. Programi për kujdes aktiv shëndetësor të nënave dhe fëmijëve në Maqedoninë e Veriut në vitin 2024. Gazeta Zyrtare nr. 13/2024 nga 22.01.2024

⁸⁶ UNPRPD (2022). Analiza e situatës së të drejtave të personave me aftësi të kufizuara në Maqedoninë e Veriut. Raporti i vendit.

⁸⁷ Ibid

Personat me aftësi të kufizuara përballen me sfida në marrjen e informacionit

Ligji për Qasje të lirë në informacion publik nuk detyron që informacioni publik të jetë i disponueshëm në formate të aksesueshme, gjë që kufizon mundësinë e personave me aftësi të kufizuara për të pasur akses në informacionin thelbësor. Nuk ka dispozita të mjaftueshme për përkthimin e gjuhës së shenjave, me vetëm një numër të vogël përkthyesish të trajnuar në dispozicion. Për më tepër, përdorimi i shkrimit Braille nuk është i rregulluar apo promovuar mirë brenda vendit, duke marginalizuar më tej personat me dëmtim të pamurit.⁸⁸ Për më tepër, informacioni në lidhje me fatkeqësitë dhe sistemet e paralajmërimit të hershëm shpesh nuk ofrohen në formate të aksesueshme për personat me aftësi të kufizuara, si gjuha e shenjave, alfabeti Braille ose gjuha e thjeshtuar. Kjo mungesë e komunikimit të aksesueshëm mund t'i pengojë ata të marrin paralajmërime dhe informacione thelbësore në kohë gjatë emergjencave.

Politikat e reduktimit të rrezikut nga fatkeqësitë e verbëra ndaj aftësisë të kufizuar

Për më tepër, ekziston një koordinim i pamjaftueshëm ndërmjet institucioneve për të ndërtuar elasticitet për personat me aftësi të kufizuara. Shumë institucioneve qeveritare u mungojnë pikat kryesore për koordinimin e aftësisë së kufizuar dhe vendimmarrësve kryesorë shpesh u mungon ndërgjegjësimi dhe kuptimi i përfshirjes së aftësisë së kufizuar në kontekstet e fatkeqësive. Kjo rezulton në përjashtimin e personave me aftësi të kufizuara, i cili shtrihet në të gjitha fazat e menaxhimit të fatkeqësive - parandalimi, gatishmëria, reagimi dhe rikuperimi, duke rezultuar në politika dhe masa që nuk adresojnë plotësisht nevojat e tyre.

Mungesë e një sistemi për mbledhjen e të dhënave

Është e vështirë të përmirësohet situata e përjetuar nga personat me aftësi të kufizuara për shkak të mungesës së të dhënave të grumbulluara sistematikisht të diseminuara dhe të ndara në mënyrë uniforme për personat me aftësi të kufizuara, gjë që pengon aftësinë për të kuptuar dhe adresuar rreziqet dhe nevojat e tyre specifike në skenarët e fatkeqësive. Mekanizmat ekzistues për monitorimin e shërbimeve janë të orientuara drejt mbledhjes së të dhënave aktuale të procesit dhe jo drejt rezultateve dhe cilësisë së shërbimeve të ofruara. Mungon vlerësimi i nevojave në terren për fëmijët/personat me aftësi të kufizuara. Ka mungesë të stafit të trajnuar, mungesë rrjeti dhe infrastrukturë të aksesueshme dhe mungesë të standardeve të përcaktuara mirë të cilësisë për aftësinë e kufizuar. Pavarësisht nga detyrimi ligjor për mbajtjen e evidencës së fëmijëve me aftësi të kufizuara, as institucionet shëndetësore dhe as Instituti i Shëndetit Publik nuk mbajnë regjistra të fëmijëve me aftësi të kufizuara.

Mungesa e një mjedisi të favorshëm për pjesëmarrjen politike të personave me aftësi të kufizuara

Vështirësitë në pjesëmarrjen në zgjedhje janë veçanërisht të theksuara për gratë dhe personat me aftësi të kufizuara nga grupet etnike jo-shumicë. Ushtrimi i të drejtës së votës nga komuniteti me aftësi të kufizuara, ku votohet në shtëpi, ka bazë mjekësore.⁸⁹ Për më tepër, sfidat rreth aksesit ndaj partive politike dhe strukturave të tyre të brendshme komprometojnë aftësinë e personave

⁸⁸ Ibid

⁸⁹ OSBE - ODIHR. Pjesëmarrja zgjedhore e personave me aftësi të kufizuara dhe administrata zgjedhore në Maqedoninë e Veriut – Raport për aktivitetet.

me aftësi të kufizuara për t'u kandiduar për poste, për të bërë zgjedhje të informuara zgjedhore, për t'u shoqëruar dhe për të marrë pjesë në jetën politike.

Shërbime të specializuara shëndetësore të pamjaftueshme dhe programe për parandalim, zbulim të hershëm, diagnostikim, ndërhyrje të hershme dhe rehabilitim

Mosha e fëmijëve të regjistruar për herë të parë në shërbimet e Intervenimit në fëmijëri e hershme (IFH) tregon se ka një identifikim të vonë të fëmijëve me vonesa/aftësi zhvillimore në Maqedoninë e Veriut. Për sa i përket referimit, zakonisht prindërit janë ata që kërkojnë shërbime⁹⁰.

Çfarë mund të bëhet?

Politikat dhe kuadri ligjor

- Kuadri ligjor, politikat dhe praktikat duhet të sigurojnë zbatimin e një qasjeje të të drejtave të njeriut ndaj aftësisë së kufizuar
- Sigurimi i pjesëmarrjes kuptimplotë të personave me aftësi të kufizuara në të gjitha vendimmarrjet që ndikojnë tek ata, qoftë reforma ligjore/politike, aksesit dhe transportit, kurrikulat arsimore apo çdo gjë tjetër.
- Avancimi i rolit dhe funksionimit të Kornizës Kombëtare të Monitorimit të IKDN-së (Avokatit të Popullit) për KPAK
- Zbatimi i standardeve strikte të aksesueshmërisë duke zbatuar në mënyrë specifike politikat e arsimit gjithëpërfshirës; rritja e mbështetjes për punësim; dhe forcimin e shërbimeve sociale
- Rritja e përgjegjësisë për rastet e diskriminimit të aftësisë së kufizuar

Kapacitetet institucionale dhe qeverisja

- Zbatimi i standardeve të aksesueshmërisë në të gjithë infrastrukturën publike, duke përfshirë ndërtesat, transportin dhe hapësirat e komunitetit, me fokus në dizajnin gjithëpërfshirës dhe përmirësime të synuara në zonat rurale për të siguruar lëvizshmëri të sigurt dhe të pavarur për personat me aftësi të kufizuara.
- Forcimi i kapaciteteve të të gjitha institucioneve për zbatimin e Strategjisë Kombëtare 2023 - 2030 për të Drejtat e personave me aftësi të kufizuara; rritja e kapaciteteve të Entit Kombëtar të Statistikave, institucioneve qeveritare dhe IKDN-së në mbledhjen dhe analizën sistematike dhe të zbërthyer të të dhënave lidhur me aftësinë e kufizuar nga institucionet qeveritare.
- Sigurimi i të dhënave të ndara që do të ofrojnë pasqyrë të duhur në statusin e personave me aftësi të kufizuara në sektorë të ndryshëm, duke përfshirë arsimin parashkollor, arsimin, punësimin, kujdesin shëndetësor, mbrojtjen sociale dhe sektorë të tjerë përkatës.
- Përmirësimi i koordinimit dhe bashkëpunimit ndërinstitutional

⁹⁰ Karovska Ristovska A. etj. Analizë e situatës për ndërhyrjen e hershme në fëmijëri në Maqedoninë e Veriut. Fondi i Kombeve të Bashkuara për Fëmijë (UNICEF), Zyra në Shkup. 2023

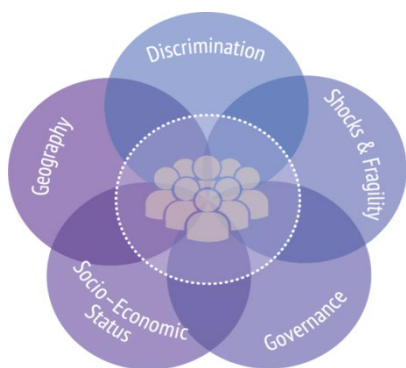
Edukimi dhe ndërgjegjësimi

- Forcimi i njohurive dhe ndërgjegjësimit të bartësve të të drejtave dhe bartësve të detyrës
- Nisni fushata për të rritur kuptimin e publikut për çështjet e aftësisë së kufizuar, për të reduktuar stigmën, stereotipet negative dhe për të promovuar përfshirjen.
- Inkurajoni mediat dhe figurat publike që të përfaqësojnë personat me aftësi të kufizuara pozitivisht dhe saktë

Migrantët, refugjatët, azilkërkuesit, personat nën mbrojtje shtesë, personat të cilëve u është dhënë mbrojtje e përkohshme, personat pa shtetësi

Të dhënat e grumbulluara të migrantëve për Maqedoninë e Veriut janë të disponueshme vetëm nga regjistrimet kombëtare të popullsisë. Sipas regjistrimit të vitit 2021⁹¹, në vend jetonin gjithsej 57.404 emigrantë, ndërkohë që Atlasi i Migracionit të Bashkimit Evropian zbulon një normë të rritur imigrimi që arrin në 694.000 persona nga të cilët (38% janë të vendosur në BE) dhe 7.065 refugjatë brenda territorit në vitin 2022.⁹² Sipas Ministrisë së Punëve të Brendshme, deri më 16.08.2024 janë paraqitur 187 kërkesa për azil. Shumica e tyre janë nga Siria (n=50), Maroku (n=39), Republika Demokratike e Kongos (n=20), Algjeria (n=13) dhe Pakistani (n=9). Burime në Ministrinë e Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë raportojnë rreth 100 persona pa shtetësi

Kush është më i prekshëm për të mbetur pas?

Të rinjtë pa shtetësi – nuk mund të ushtrojnë të drejtën për arsimim

Azilkërkuesit në moshë pune – nuk mund të hyjnë në tregun e punës

Personave të cilëve u është dhënë mbrojtje e përkohshme – nuk kanë qasje efektive në të drejta

Fëmijët e pashoqëruar – nuk mund të kenë akses në shërbime shëndetësore, nuk kanë vlerësim të moshës dhe arsimim

Gratë dhe fëmijët pa shtetësi – më të prekshmet nga krizat dhe tronditjet

që jetojnë në vend.

⁹¹ ESHS (2023) Regjistrimi i popullsisë 2021, Shkup. E disponueshme në internet [POPIS_DZS_web_EN.pdf \(stat.gov.mk\)](https://stat.gov.mk/POPIS_DZS_web_EN.pdf)

⁹² Blasco, A., Icardi, R., Kajander, N., Krawczyk, M., Loeschner, J., Scapolo, F., Seiger, F., Sermi, F. and Tarchi, D., Atlasi I migrimit - 2023, Bongiardo, D., Crespi, I. dhe Sofos, I. redaktor(ët), Zyra e Publikimeve të Bashkimit Evropian, Luksemburg, 2023. E disponueshme në internet: [JRC Publications Repository - Atlas of Migration - 2023 \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/jrc/publications-repository/-/atlas-of-migration-2023)

Neni (4a) i Ligjit për Gjendjen Civile urdhëron që çdo fëmijë, pavarësisht nga statusi i prindërve, duhet të regjistrohet menjëherë në lindje. Sipas të dhënave të Zyrës së Regjistrimit deri në qershor 2024, në vitin 2024 kishte 342 fëmijë që kishin nevojë për emër të caktuar dhe për rrjedhojë rrezikoheshin nga pashtetësia. 62 prej këtyre fëmijëve u është zgjidhur ndërkohë regjistrimi civil. Me mbledhjen sistematike të të dhënave për të sapolindurit, Maqedonia e Veriut po hyn në një fazë të re të regjistrimit sistematik të fëmijëve, parandalimit dhe çrrënjësjes së rrezikut të pashtetësisë.

Diskriminimi: Azilkërkuesit⁹³ janë të diskriminuar në masën më të madhe. Diskriminimi ndërthur disa faktorë si raca, përkatësia etnike, mosha dhe gjinia. Kjo rezulton në përjashtimin social dhe pamundësinë për të ushtruar të drejtat themelore universale të njeriut si e drejta për identitet, arsim, shëndetësi dhe të drejta të tjera ekonomike, sociale, kulturore, civile dhe politike. *“Ndërsa frekuentimi në arsim është i mundur me vendim të Ministrisë së Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë, lëshimi i certifikatave arsimore për të rinjtë pa shtetësi dhe azilkërkues nuk është i mundur për shkak të mungesës së numrit personal të identifikimit (NPI) në bazë të të cilit Ministria e Arsimit mund ta regjistrojë personin në sistem dhe të lëshojë një certifikatë”⁹⁴*. Kjo mund të ketë efekt afatgjatë në përfshirjen sociale të këtyre personave. Më tej, azilkërkuesit në moshë pune diskriminohen pasi nuk mund të punojnë, të marrin një NPI ose të hapin një llogari bankare, gjë që bie ndesh me ligjin ndërkombëtar për të drejtat e njeriut. *Ky grup merr trajtim sipërfaqësor, duke i lënë ata me pak zgjedhje për t'u integruar apo për t'u larguar nga vendi⁹⁵*. Mirëqenia e migrantëve, refugjatëve dhe azilkërkuesve varet nga posedimi i NUIS, që kushtëzon aksesin efektiv në shërbime. Në gjashtë muajt e parë të vitit 2024, 3.105 migrantë dhe refugjatë kaluan tranzit nga Maqedonia e Veriut. Shumica e tyre, ose 60% ishin nga Siria, 7% nga Maroku dhe 4% nga Egjipti, Afganistani dhe RD të Kongos. Më pak se 1% aplikojnë për azil. Këta migrantë të përzier zakonisht nuk qëndrojnë më shumë se një ose dy ditë në qendrat e pritjes së përkohshme ku marrin pako higjienike, ushqime dhe barna. Bazuar në një vendim të Qeverisë nga viti 2015, të gjithë migrantët e paligjshëm kanë akses në kujdesin shëndetësor. Në Qendrën pritëse për të huaj u ndaluan 120 fëmijë, përfshirë 51 fëmijë të pashoqëruar për të siguruar deklaratat e tyre të dëshmitarëve në çështjet gjyqësore kundër kontrabandistëve në vitin 2023.⁹⁶ Fëmijët e pashoqëruar shpesh kanalizohen përmes procedurës së azilit për të marrë mbrojtje, kryesisht mbrojtje plotësuese, ndihmëse. Për shkak të kufizimit në dispozitat e Ligjit për Mbrojtjen Ndërkombëtare dhe të Përkohshme, bashkimi familjar shtyhet për dy vjet për personat të cilëve u është dhënë mbrojtja plotësuese, edhe pse kjo e drejtë duhet të realizohet menjëherë.⁹⁷

Gjeografia: Gjeografia është një faktor rreziku për shkak të rrugëve të pasigurta që migrantët dhe refugjatët janë të detyruar të ndjekin, duke u përballur me shumë pasiguri. Zakonisht azilkërkuesit vendosen në qendrën e pritjes në lagjen e Vizbegut. Qendra është e vendosur në një vend të izoluar, larg qytetit të Shkupit, me vetëm një linjë autobusësh lidhëse, për të cilën azilkërkuesit pajisen me bileta autobusi falas dhe lejohen të dalin nga qendra. Megjithatë, ata janë

⁹³ Azilkërkues është i huaji i cili kërkon mbrojtje ndërkombëtare nga Republika e Maqedonisë së Veriut, i cili ka shprehur synimin ose ka paraqitur kërkesë për azil, për të cilën nuk është marrë vendim përfundimtar në procedurën për njohjen e të drejtës për azil.

⁹⁴ Diskutim në fokus grup për migrantët, azilkërkuesit dhe personat pa shtetësi, 23 gusht 2024, Shkup.

⁹⁵ Diskutim në fokus grup për migrantët, azilkërkuesit dhe personat pa shtetësi, 23 gusht 2024, Shkup.

⁹⁶ MYLA (2023) Raport mbi ndalimin e imigracionit në Maqedoninë e Veriut, i disponueshëm në internet: <https://myla.org.mk/wp-content/uploads/2024/07/Detention-ENG-2023.pdf>

⁹⁷ EUAA/EVAL/2022/12/FR; Vlerësimi i jashtëm përfundimtar i Udhërrëfyesit të EUAA për bashkëpunim me Maqedoninë e Veriut Raporti i vlerësimit ex post

duke u diskriminuar në vazhdimësi dhe rrallëherë i ushtrojnë të drejtat e tyre të parapara ndërkombëtarisht për shkak të mungesës së bazës ligjore për të punuar në vend. *Të qenit i mbyllur në një vend të largët ka ndikim negativ në shëndetin e tyre mendor dhe rrit nevojën e tyre për mbështetje psiko-sociale e cila është e pakët.*⁹⁸

Statusi socio-ekonomik: Personat të cilëve u është dhënë mbrojtja ndërkombëtare, si refugjatët⁹⁹ e njohur ashtu edhe personat nën mbrojtje shtesë¹⁰⁰, mund të hyjnë zyrtarisht në tregun e punës dhe të gjenerojë të ardhura. Nga ana tjetër, azilkërkuesit dhe personat pa shtetësi nuk mund të përfshihen formalisht në tregun e punës, sepse legjislacioni përkatës nuk parashikon caktimin e NUI për këta persona dhe për këtë arsye ata përballen me vështirësi financiare dhe janë të përjashtuar nga shoqëria. *“Informalisht ata mund të punojnë, janë të lidhur mirë mes tyre dhe të informuar se çfarë mund, duhet dhe nuk duhet të bëjnë”*¹⁰¹. Qasja në arsimin fillor ofrohet në shkollën fillore ad-hoc në Vizbeg në gjuhën maqedonase, ku azilkërkuesit akomodohen dhe përkrahen përmes projekteve në mungesë të zgjidhjeve sistematike. Nëse azilkërkuesit marrin një vendim pozitiv për aplikimin e tyre për azil dhe u jepet mbrojtje ndërkombëtare, statusi i tyre socio-ekonomik përmirësohet, por procedura e miratimit zgjat shumë (mbi gjashtë muaj). Nga ana tjetër, miratimi i kërkesës për azil mundëson edhe aksesin në programin e integritimit i cili mund të përmirësojë kushtet socio-ekonomike, por miratimet jepen rrallë. *“Kemi pasur 145 kërkesa për mbrojtje ndërkombëtare këtë vit dhe janë miratuar 6 prej tyre; këto ishin të mirat e para që nga viti 2016”*¹⁰². 627 nga 786 personat e njohur të rrezikuar nga pashtetësia kanë marrë kartën e parë të identitetit në Maqedoninë e Veriut. Në momentin e këtij shkrimi, nga 159 persona 59 mbeten pa dokumente, gjë që i kufizon ata në gjetjen e punës apo aksesin në sistemin shëndetësor dhe mbrojtjes sociale. Disa personave u mungon certifikata e lindjes dhe regjistrimit civil; dhe disa janë persona me kombësi të pacaktuar për shkak të shpërbërjes së ish-Jugosllavisë. Ata mund të marrin një pasaportë për të huajt dhe të udhëtojnë, por pa dokumente identifikimi nuk mund të punojnë gjë që i vë në pozitë të rëndë. *“Shumica prej tyre janë romë sipas etnisë dhe janë aktivë në tregun informal.”*¹⁰³

Një grup tjetër refugjatësh i pranishëm në vend janë 179 refugjatë të Kosovës të cilët kanë jetuar në kushte të stërzgjatura të refugjatëve që nga viti 1999. Trendi i ndërprerjes së mbrojtjes ndërkombëtare për refugjatët kosovarë, vazhdoi dhe zgjidhja e statusit të tyre me dhënien e qëndrimit të përhershëm në përputhje me ndryshimet në Ligjin për të huajt (të dhjetorit 2023) është ende pezull.

⁹⁸ Diskutim në fokus grup për migrantët, azilkërkuesit dhe personat pa shtetësi, 23 gusht 2024, Shkup.

⁹⁹ Personi me status refugjati është i huaji, të cilit pas shqyrtimit të kërkesës së tij/saj i është dhënë statusi i refugjatit dhe që rezulton se plotëson kushtet e përcaktuara në Konventën e Gjenevës, d.m.th. një person i cili, duke pasur frikë të bazuar se do të persekutohet për arsye race, feje, kombësie, anëtarësimi në një grup të caktuar shoqëror ose opinion politik, ndodhet jashtë shtetit të kombësisë së tij dhe nuk është në gjendje ose, për shkak të kësaj frike, i cili nuk dëshiron të përfitojë nga mbrojtja e atij vendi, ose që, duke mos pasur shtetësi dhe duke qenë jashtë vendit të vendbanimit të tij të mëparshëm, nuk është në gjendje ose, për shkak të frikës së tillë, nuk dëshiron të kthehet në të.

¹⁰⁰ Personat nën mbrojtje plotësuese është një i huaj që nuk kualifikohet si refugjat, por të cilit Republika e Maqedonisë së Veriut do t'i japë të drejtën e azilit dhe do t'i lejojë të qëndrojnë brenda territorit të saj, sepse ka arsye për të besuar se nëse kthehen në vendin e tyre të kombësisë ose, në rastin e një personi pa shtetësi, ata do të përballeshin me një rrezik real për të pësuar dëmtime serioze në vendin e tyre të ish-banimit të zakonshëm.

¹⁰¹ Diskutim në fokus grup për migrantët, azilkërkuesit dhe personat pa shtetësi, 23 gusht 2024, Shkup.

¹⁰² Ibid

¹⁰³ Ibid

Maqedonia e Veriut aktivizoi Mbrojtjen e përkohshme¹⁰⁴ në gusht të vitit 2023, duke u ofruar mbi 500 refugjatëve nga Ukraina siguri dhe mbrojtje. Qeveria duhet të ndryshojë ligjet përkatëse për të siguruar qasje efektive në të drejta dhe shërbime në përputhje me Ligjin për Mbrojtjen ndërkombëtare dhe të përkohshme.¹⁰⁵

Goditjet dhe krizat: Refugjatët dhe azilkërkuesit po ikin nga lufta dhe konfliktet dhe shpesh kanë pësuar ngjarje traumatike. Disa demonstronjë elasticitet, të tjerët janë shumë të brishtë dhe kanë nevojë për mbështetje të shëndetit mendor. Objektet në të cilat ndodhen janë të sigurta për sa i përket fatkeqësive natyrore dhe kanë protokolle të vendosura për emergjencat, por stërvitjet nuk organizohen rregullisht. Gratë dhe fëmijët pa shtetësi, kryesisht të etnisë rome, janë në situatën më të cenueshme. Banesat ku ata jetojnë janë nën standarde dhe të improvizuara, të pambrojtura nga zjarret dhe përmbytjet. Masat e parandalimit dhe gatishmërisë nuk zbatohen.

Qeverisja: Zërat e migrantëve, refugjatëve, azilkërkuesve dhe personave pa shtetësi rrallë dëgohen drejtpërdrejt. Ato vizitohen rregullisht nga organizatat ndërkombëtare, së bashku me autoritetet dhe organizatat e shoqërisë civile që përfaqësojnë dhe avokojnë për të drejtat e tyre. Këto organizata ofrojnë edhe shërbime të tilla si ndihmë juridike falas, mbështetje psiko-sociale dhe shërbime të tjera brenda objekteve ku janë vendosur. Organizatat e shoqërisë civile po bëjnë gjithashtu vlerësime të rregullta të nevojave, analiza të mangësive të sistemit dhe propozojnë ndryshime dhe përmirësime. Kjo mbështetje është e bazuar në projekte dhe financimi i shërbimeve të ofruara nga OSHC-të për këto grupe të synuara nuk rregullohet dhe financohet sistematikisht nga shteti.

Pse janë mbetur pas?

Kuadri ligjor jo i plotë, i pa përafuar me standardet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut

Sfidat e zbatimit për shkak të mungesës së harmonizimit legjislativ me Ligjin për Mbrojtjen ndërkombëtare dhe të përkohshme dhe Ligjin për të Huajt pengojnë aksesin efektiv në të drejtat për të zhvendosurit me forcë nga konflikti ukrainas, duke krijuar barriera të rëndësishme për përfshirjen dhe vetëmbështetjen e tyre në vend.

Mungesa e përafrimit me direktivat e BE-së për migrantët dhe azilkërkuesit

Direktiva e Kualifikimit¹⁰⁶ mandaton shtetet anëtare që të ofrojnë akses të menjëhershëm në tregun e punës për ata me mbrojtje ndërkombëtare. Për azilkërkuesit në mënyrë specifike, Direktiva për kushtet e pritjes (DKP)¹⁰⁷ kërkon që shtetet anëtare të lejojnë azilkërkuesit të hyjnë në tregun e punës jo më vonë se nëntë muaj pas aplikimit të tyre, megjithëse nuk është akses i

¹⁰⁴ Në rast të fluksit masiv të personave që vijnë drejtpërdrejt nga një vend ku siguria ose liria e jetës së tyre është rrezikuar nga lufta, lufta civile, okupimi, konflikti i brendshëm i karakterizuar nga dhuna ose shkelje masive e të drejtave të njeriut, qeveria mund t'u japë atyre mbrojtje të përkohshme.

¹⁰⁵ Më 30 korrik 2024, qeveria miratoi një vendim për zgjatjen e mbrojtjes së përkohshme për ukrainasit deri më 9 gusht 2025, pas vendimit të mëparshëm të miratuar më 8 gusht 2024. Zbatimi i mbrojtjes së përkohshme kushtëzohet me miratimin e ndryshimeve në ligjet përkatëse, të cilat ende nuk është iniciuar.

¹⁰⁶ [L_2011337EN.01000901.xml \(europa.eu\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3AL_2011337EN.01000901.xml)

¹⁰⁷ KE, Direktiva e kushteve të pritjes, e disponueshme në internet: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/reception-conditions_en

papenguar, pasi lejohen disa kufizime.¹⁰⁸ Direktiva për Barazinë Racore¹⁰⁹ thekson të drejtën për trajtim të barabartë në lidhje me kushtet e punës, duke kontribuar kështu në nxitjen e një mjedisi pune jodiskriminues. Legjislacioni i Maqedonisë së Veriut duhet të përafrohet me këto direktiva për përparimin e vendit në procesin e anëtarësimit në BE.

Mungesa e një politike integruese efektive

Integrimi i suksesshëm i migrantëve, refugjatëve, personave nën mbrojtje plotësuese, mbrojtjes së përkohshme dhe azilkërkuesve bazohet në aksesin e barabartë në mundësi dhe burime, pjesëmarrje në komunitet dhe shoqëri, si dhe ndjenjën e sigurisë dhe përkatësisë në shtëpitë e tyre të reja¹¹⁰. Diskutimi në grupet e fokusit me azilkërkuesit tregoi qartë se pavarësisht ofrimit të strehimit, higjienës dhe ushqimit, si dhe gjetjes së zgjidhjeve të çastit për arsimin fillor të fëmijëve, e drejta për shëndet, përfshirja në tregun e punës dhe zhvillimi i lidhjeve sociale dhe programi i lidhjeve nuk është i disponueshëm për azilkërkuesit. **“Ka gatishmëri për të mësuar gjuhën maqedonase, por kjo ka...”**¹¹¹^[OBJ]. Mbështetja e mbrojtjes sociale është e disponueshme vetëm pasi të sigurohet mbrojtja ndërkombëtare, si dhe e drejta për jetë të pavarur, punësim dhe integrim. Aktualisht, nuk ka legjislacion specifik që rregullon integrimin për asnjërën nga këto kategori.

Mungesa e zbatimit të Udhëzuesit për kushtet e pritjes për fëmijët e pashoqëruar

Agjencia e Bashkimit Evropian për Azilin përktheu dhe shpërndau Udhëzuesin e saj për kushtet e pritjes për fëmijët e pashoqëruar, por nuk e mbështeti zbatimin e tij në Maqedoninë e Veriut. Ky udhëzues është i rëndësishëm pasi nuk janë bërë aktivitetet që ishin parashikuar në lidhje me adresimin e nevojave shëndetësore të azilkërkuesve dhe operacionalizimin e procedurave të vlerësimit të nevojave. Kjo e fundit është gjithashtu problematike pasi Agjencia e Bashkimit Evropian për Azilin nuk ka një mandat të qartë për të ofruar mbështetje për zhvillimin e një protokollit për pritjen me fokus të veçantë në çështjet shëndetësore për të trajtuar çështjet e pritjes dhe akomodimit.¹¹² Kjo i vendos fëmijët që kanë nevojë për mbrojtje shëndetësore dhe arsimim nga shteti në një situatë më të cënueshme dhe është në kundërshtim me parimin e “interesit më të mirë të fëmijës”.

Sfidat e zbatimit të shkaktuara nga mungesa e harmonizimit legjislativ pengojnë aksesin efektiv në të drejtat për të zhvendosurit me forcë nga konflikti ukrainas, duke krijuar pengesë të konsiderueshme për përfshirjen dhe vetëmbështetjen e tyre në Maqedoninë e Veriut.

Çfarë mund të bëhet?

Stigmatizimi dhe paragjykimet janë shkaqet kryesore të marginalizimit të migrantëve, refugjatëve, azilkërkuesve dhe personave pa shtetësi, të cilat duhet të trajtohen përmes edukimit.

¹⁰⁸ ECRE (2024) Dokument politikash: E drejta për të punuar për aplikantët për azil në BE. E disponueshme në internet: [ECRE-Policy-Paper-12_The-Right-to-Work-for-Asylum-Applicants-in-the-EU.pdf](#)

¹⁰⁹ KE (2000/43/EC) Direktiva për Barazinë Racore. E disponueshme në internet: [Directive - 2000/43 - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](#)

¹¹⁰ Ager & Strang, 2008; Hynie, Korn, & Tao, 2016; Phillimore & Goodson, 2008; Smith, 2008.

¹¹¹ Diskutim në fokus grup për migrantët, azilkërkuesit dhe personat pa shtetësi, 23 gusht 2024, Shkup

¹¹² EUAA/EVAL/2022/12/FR; Vlerësimi i jashtëm përfundimtar i Udhërrëfyesit të EUAA për bashkëpunim me Maqedoninë e Veriut Raporti i vlerësimit ex-post

Gjithashtu, kuadrot joadekuate ligjore dhe të politikave ndihmojnë në rrënjosjen e diskriminimit dhe mosndëshkimit relativ për gjuhën e urrejtjes kundër këtij grupi. Solidariteti dhe ndjeshmëria duhet të zhvillohen që në moshë të re. Boshllëqet e zbuluara me kërkimin dhe analizën cilësore ofrojnë gjithashtu themel për rekomandimet e mëposhtme:

Politikat dhe kuadri ligjor

- Për të siguruar zbatimin e plotë të Vendimit për Mbrojtjen e përkohshme të të zhvendosurve me forcë nga konflikti ukrainas, përmes përfshirjes dhe vetëbesimit të tyre, nevojiten harmonizime dhe ndryshime në Ligjin për Mbrojtjen Sociale, sigurimet shëndetësore, punësimin dhe punën e të huajve, numrin personal të identifikimit, dhe rregulloret përkatëse.
- Mbështetja e Qeverisë për të krijuar kornizën integruese për personat të cilëve u është dhënë mbrojtja ndërkombëtare duke miratuar Ligjin ose Strategjinë për Integrim, sipas rastit.
- Përafrimi i legjislacionit të Maqedonisë së Veriut lidhur me azilin me Direktivën e kualifikimit, Direktivën për kushtet e pranimit (DKP)¹¹³ dhe Direktivën e barazisë racore¹¹⁴ në kuptim të pjesëmarrjes në tregun e punës dhe legjislacionit të BE-së për azilin në drejtim të bashkimit familjar të të miturve të pashoqëruar.
- Zhvillimi i politikave integruese dhe zbatimi i programeve për emersion që sigurojnë realizimin e plotë të të gjitha të drejtave të njeriut të këtyre grupeve të popullsisë.
- Heqja e vendosjes së fëmijëve të pashoqëruar në qendrat e pritjes dhe shfuqizimi i praktikës së ndalimit të fëmijëve azilkërkues të cilët janë identifikuar si dëshmitarë në procesin e çështjeve penale kundër kontrabandistëve.
- Zgjidhja e statusit ligjor të të gjithë personave të njohur në rrezik të pashtetësisë.
- Vendosja e procedurës për përcaktimin e pashtetësisë për personat në kontekst migrator në kuadër të Ligjit për të Huajt duke filluar nga viti 2025.

Kapacitetet institucionale dhe qeverisja

- Ushtrimi i procedurës për bashkim familjar për personat nën mbrojtje plotësuese brenda një afati të arsyeshëm, për të filluar në fillim të procedurës së azilit, më së voni menjëherë pas vendimit për dhënien e mbrojtjes
- Zhvillimi i protokolleve të PSO-ve për pritjen me fokus të veçantë në çështjet shëndetësore, vlerësimin e njohurive dhe edukimin e stafit
- Të sigurohet staf adekuat për zbatimin e procedurës së vlerësimit të moshës në përputhje me të drejtat
- Të sigurohet përshtatja e hapësirës për personat me aftësi të kufizuara në të gjitha qendrat e pritjes

Edukimi dhe ndërgjegjësimi

- Forcimi i kapaciteteve dhe burimeve njerëzore për zbatimin e procedurës në përputhje të vlerësimit të moshës

¹¹³ KE, Direktiva për kushtet e pritjes, E disponueshme në internet: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/reception-conditions_en

¹¹⁴ KE (2000/43/EC) Direktiva për barazinë racore. E disponueshme në internet: [Directive - 2000/43 - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](#)

- Fushata ndërgjegjësuese për të ulur stigmatizimin dhe për të promovuar integrimin e këtyre grupeve

Personat e privuar nga liria

Raporti vjetor i statistikave penale të Këshillit të Evropës përfshin se në Maqedoninë e Veriut ka njëzet e gjashtë (n=26) persona të mbajtur në institucionet/njësitë e paraburgimit për shkelësit e mitur dhe 2.606 të burgosur të mbajtur në burgje. Raporti vëren se vendi ka përqindje shumë të lartë të popullsisë së burgosur për 100.000 banorë (48 PA%); përqindje shumë e lartë e popullsisë së burgjeve të të burgosurve 50 vjeç e lart në popullatën e burgjeve (42 PA%); dhe raporti shumë i lartë i të burgosurve për një anëtar të stafit (47 PA%) si dhe dendësia e lartë e burgjeve për 100 vende (45 PA%)¹¹⁵. Mbledhja më e fundit e të dhënave TMEE tregon ulje të numrit të fëmijëve (0-17 vjeç) në paraburgim në fund të vitit (për 100.000), në vitin 2022 u llogaritën vetëm 5 fëmijë dhe në paraburgimin ishin 2, një rritje nga 1 në vitin 2020. Gjithashtu

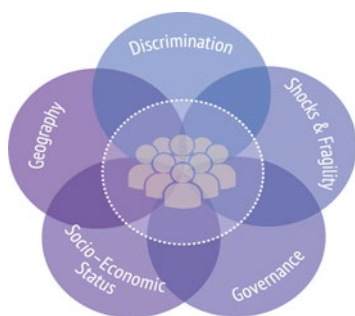
Kush është më i prekshëm për të mbetur pas?

Personat me aftësi të kufizuara të burgosur apo të paraburgosur – burgjet nuk kanë kushte të përshtatshme për personat me aftësi të kufizuara

Gratë e burgosura ose të paraburgosura – nuk kanë mundësi të transferohen në një burg tjetër (vetëm në Idrizovë) dhe kryesisht vuajnë nga kushtet e këqija higjienike

Fëmijët në institucionet korrektuese – veçanërisht të cenueshëm pasi u mungon arsimimi, përfetojnë diskriminim dhe janë në rrezik të recidivizmit. Fëmijët romë janë të mbipërfaqësuar.

Të kthyerit nga DAESH-i në Siri – nuk mund të marrin letërnjoftime dhe nuk mund të ushtrojnë të drejtat shëndetësore, arsimore, të mbrojtjes sociale

ka rënie të përdorimit të ndërmjetësimit dhe masave alternative për fëmijët në konflikt me ligjin. Në vitin 2022 ishin 4, pra zbritje nga 25 në vitin 2021, ndërsa në vitin 2022 u morën masa institucionale për 18 dhe 4 fëmijë u dënuan me burg.

Diskriminimi: Rishikimi periodik universal vuri në dukje mbipopullimin dhe kushtet nën standarde në disa reparte, duke përfshirë mungesën e aksesit në ujë të pijshëm dhe kanalizime, si çështje të vazhdueshme që prekin personat në burgje dhe qendra paraburgimi. Qasja në kujdesin shëndetësor, duke përfshirë kujdesin për shëndetin mendor, trajtimin dentar dhe trajtimin e çrregullimeve të përdorimit të drogës është i kufizuar. *Komiteti Evropian për*

¹¹⁵ Aebi, M. F. & Cocco, E. (2024). SPACE I - 2023 – Statistikat vjetore penale të Këshillit të Evropës: Popullsia e burgjeve. Këshilli i Evropës.

*Parandalimin e torturës dhe trajtimit ose ndëshkimit çnjerëzor ose degradues ka kritikuar vazhdimisht kushtet shumë të këqija të paraburgimit dhe burgimit.*¹¹⁶

Mungojnë rojtarë ndërsa personeli i burgjeve nuk kanë ndjeshmëri për nevojat e të pranishmive, identitetin dhe statusin e të burgosurve dhe të drejtat e tyre. Diskriminimi edhe pse i ndaluar me Ligjin për Ekzekutimin e Sanksioneve¹¹⁷ vëzhgohet për mbajtjen e të burgosurve me aftësi të kufizuara fizike dhe kjo i bën ata të diskriminohen nga popullata tjetër. Për sa i përket paaftësisë fizike, burgjet nuk respektojnë as vendimet e Komisionit për Parandalim dhe mbrojtje nga diskriminimi. Gratë janë gjithashtu të diskriminuara pasi transferimi i tyre në burgje të tjera në vend nuk është i rregulluar. Edhe pse janë bërë disa ndryshime, zbatimi efektiv i kësaj mundësie mungon.

Gratë e dënuara me burgim nga i gjithë shteti e vuajnë dënimin në SHNK Idrizovë, si institucioni i vetëm penitenciar në shtet ku ka një departament të veçantë për gratë. Kushtet e këqija dhe johigjienike prekin veçanërisht gratë. Rastet e keqtrajtimit dhe përdorimit të tepruar të forcës nga rojet e burgut dhe policia raportohen në mënyrë të përsëritur. Së fundi, gratë e kthyera nga Siria dhe Iraku, ndryshe nga burrat, nuk u burgosën sipas Nenit 322a nga Kodi Penal.

Në situatën më të cenueshme janë fëmijët në institucionet korrektuese të cilët mungojnë në arsim, janë të diskriminuar dhe rrezikohen nga recidivizmi, gjë që ndikon në cilësinë dhe perspektivat e jetës në të ardhmen. Ndryshimet aktuale legjislative për të adresuar aksesin arsimor për fëmijët në shtëpitë korrektuese mbeten të pa miratuara. duke penguar aksesin e tyre në arsimin formal. Kjo bie ndesh me opinionin e Komisionit për Parandalimin dhe mbrojtje nga diskriminimi¹¹⁸ dhe raportet e vendeve të BE-së që përfshijnë një rekomandim¹¹⁹ të përsëritur për të siguruar edukim sistematik për fëmijët në institucionin edukativ korrektues.

Gjeografia: Gjeografia në vetvete nuk është një faktor rreziku pasi të burgosurit zakonisht vendosen në burgje në përputhje me vlerësimin e sigurisë dhe në afërsi me vendndodhjen e vendbanimit të personit. Kur nuk është kështu, e drejta e të burgosurit për të kontaktuar dhe marrë vizita nga familja kufizohet. Një person që jeton në një qytet më të vogël, nuk mund të zbatojë një dënim me kusht për të vizituar një psikiatër, pasi jo të gjitha qytetet kanë psikologë dhe psikiatër, duke e lënë personin pa kujdesin e duhur.

Statusi socio-ekonomik: Për të realizuar të drejtën e shëndetit në burg personat e privuar nga liria kanë nevojë për karta identiteti dhe kartela sigurimi shëndetësor. Lëshimi i këtyre kartave

“Aktualisht në Idrizovë janë 50 të sëmurë dhe vetëm një mjek.”

është problematik për disa të burgosur, mësaktë pra të kthyer nga Daesh-i në Siri që vuajnë dënimin për pjesëmarrje në një ushtri/konflikt të huaj. OShC-të që punojnë me personat e privuar nga liria raportojnë

¹¹⁶ <https://www.coe.int/en/web/portal/-/anti-torture-committee-report-on-north-macedonia>

¹¹⁷ Ligji për Ekzekutimin e Sanksioneve, Fletorja Zyrtare nr. 99/2019 në nenin 4; p.(2) rregullon se "diskriminimi në bazë të racës, ngjyrës, prejardhjes, origjinës kombëtare ose etnike, gjinisë, seksit, orientimit seksual, identitetit gjinor, anëtarit të një grupi të marginalizuar, gjuhës, shtetësisë, origjinës sociale, arsimit, fesë ose besimi fetar, besimi politik, besimi tjetër, paaftësia, mosha, gjendja familjare ose martesore, gjendja pronësore, gjendja shëndetësore, pasuria personale ose statusi shoqëror, ose për çfarëdo baze tjetër do të ndalohen për personat të cilëve u shqiptohen sanksionet".

¹¹⁸ U [adoptua mendimi](#) me datë 23.03.2023, e cila konstaton se ka diskriminim të drejtpërdrejtë të vazhdueshëm të fëmijëve në institucionin edukativ korrektues për shkak të mungesës së aksesit në arsim.

¹¹⁹ Raporti i KE-së (2022) për Maqedoninë e Veriut, Bruksel. E disponueshme në internet: [North Macedonia Report 2022 - European Commission \(europa.eu\)](#)

gjithashtu akses të pamjaftueshëm në kujdesin adekuat shëndetësor, duke përfshirë kujdesin për shëndetin mendor, trajtimin dentar dhe trajtimin e çrregullimeve të përdorimit të drogës për shkak të mungesës së barnave, mungesës së stafit ose diagnozës së gabuar apo edhe keqtrajtim. Gjithashtu, barnat e përshkruara për trajtim gjinekologjik dyshohet se nuk janë aplikuar për gratë në burg. Të varurit jo nga opiatët trajtohen si të varur nga opiatët, gjë që sugjeron keqtrajtim. Mbrojtja shëndetësore është më problematike, pasi ka mungesë të personelit dhe jo të gjithë të burgosurit apo të paraburgosurit kanë sigurim shëndetësor.

Për t'u siguruar që personat e privuar nga liria të jenë në gjendje të integrohen në shoqëri pasi të lirohen, duhet të kenë letërnjoftim të paktën 9 muaj para lirimit dhe sipas një vlerësimi t'u sigurohet akses në programet për përshtatje në punë dhe/ose trajnimi. Megjithatë, të burgosurit dhe të paraburgosurit nuk kanë informacion se si mund të marrin dokumentet e identitetit dhe të kërkojnë të drejtat e tyre. Kohët e fundit është ofruar trajnimi profesional, por zgjidhja ka bazohej në projekte dhe nuk ishte zgjidhje sistematike. Si rezultat, të gjithë të burgosurit përballesh me sfida financiare të cilat ndikojnë në mirëqenien dhe aftësinë e tyre për të jetuar me dinjitet, duke marrë parasysh fuqinë e tyre të dobët blerëse për të marrë ushqimin e nevojshëm, paketat higjienike dhe kushtet e përshtatshme në qeli. Personat e privuar nga liria kanë të drejtë të punojnë jashtë burgut për të cilin mund të paguhet, por për të burgosurit meshkuj kjo është problematike pasi kompanitë kërkojnë një certifikatë mosdënimi në kundërshtim me Ligjin e Punës.

Së fundi, personat e privuar nga liria nuk marrin asnjë këshillim apo mbështetje për përshtatjen e jetës pasi të lirohen. Pas një periudhe të gjatë burgimi, shumë prej tyre përballesh me shoqëri të ndryshuar, struktura familjare të ndryshuara (shumë divorce, humbje të një anëtarit të familjes, humbje të prindërve ose partnerit) dhe përjetojnë probleme strehimi. Kjo është veçanërisht problematike për gratë që nuk kanë pronësi të banesave ose tokës dhe asetëve si burrat. Pasi lirohen, të kthyerit nga DAESH-i nuk mund të hapin një llogari bankare pasi kualifikohen si terroristë dhe shtyhen të punojnë joformalisht, duke qëndruar në tregun gri.

“Shumë me qëllim përfshihen në krime për t'u kthyer në burg pasi janë të pastrehë”.

Goditjet dhe brishtësia: Krizat ekonomike kanë ndikuar në funksionimin e sistemit penal dhe indirekt në mirëqenien e personave të privuar nga liria. Investimet në përmirësimin e ambienteve për të burgosurit dhe të paraburgosurit janë ndërprerë (bazuar në projekt). *“Inflacioni i çmimeve ndikon negativisht në planin për ndërtimin e burgjeve të reja, apo rinovimin dhe rimodelimin e atyre ekzistuese për të cilat Drejtoria për sanksione ka kërkuar fonde shtesë nga qeveria.”*¹²⁰ Pas vuajtjes të denimit me burg, përfituesit kanë të drejtën e një transferi në holla të gatshme, por pagesat zgjasin me muaj ndërsa çmimet e produkteve bazë gjithnjë po rriten, duke e lënë grupin e synuar në një situatë shumë të rëndë financiare dhe në rrezik për të vazhduar me krimet. Si rezultat i të gjithë këtyre faktorëve, shumica e popullsisë së burgjeve nuk janë shkelës të parë, por recidivistë.

Kur bëhet fjalë për fatkeqësitë natyrore, ekzistojnë rregullore specifike për procedurat për zjarre, tërmete dhe përmbytjet. Megjithatë, masat parandaluese dhe të gatishmërisë; nuk merren rregullisht me popullatën e burgjeve, duke i bërë ata të jenë më të cenueshëm.

¹²⁰ Intervistë, Drejtoria për ekzekutimin e sanksioneve, 29 gusht 2024

Qeverisja: Zërat e personave të privuar nga liria rrallë dëgjohen drejtpërdrejt dhe nëse po, kjo bëhet përmes vizitave personale të përfaqësuesve të organizatave ndërkombëtare dhe misioneve që punojnë në mbrojtjen e të drejtave të njeriut të kësaj popullate. Nevojat dhe interesat e tyre përfaqësohen në mënyrë të tërthortë nga organizatat e shoqërisë civile që ofrojnë shërbime për personat e privuar nga liria, të cilët gjithashtu avokojnë për ndryshime politikash. Një nga dobësitë më të mëdha të sistemit të identifikuar është mungesa e koordinimit ndërinstitucional dhe financimi i pamjaftueshëm që ndikon negativisht në realizimin e të drejtave të tyre (për shembull, koha e gjatë e trajtimit me metadon).

Pse kanë mbetur pas?

Nuk ka hapësirë dhe kushte adekuate për ekzekutimin e sanksioneve

Kushtet materiale të paraburgimit në të gjitha objektet e burgimit dhe të paraburgimit nuk janë në përputhje me Rregullat standarde minimale të Kombeve të Bashkuara për trajtimin e të burgosurve (Rregullat e Nelson Mandela). Ndërtesat e burgjeve të Idrizovës dhe Kumanovës janë të mbipopulluara. Projekti për rindërtimin e objekteve të sistemit të drejtësisë penale dhe të të miturve me qëllim të përmirësimit të kushteve nuk po zbatohet sipas dinamikës së planifikuar. Kjo rezulton në kushte ndonjëherë çnjerëzore në ekzekutimin e dënimit dhe probleme të mirëqenies dhe sigurisë si për personat e privuar nga liria ashtu edhe për policinë e burgjeve. Mbipopullimi dhe kushtet e këqija dhe johigjienike prekin veçanërisht gratë.¹²¹

Mungon funksionalizimi i Rregullores për shpërndarjen, klasifikimin dhe vendosjen e personave të dënuar në institucionet penale.

Ndryshimet e kësaj Rregulloreje janë miratuar¹²² për t'u mundësuar grave që vuajnë dënimin me burg të gëzojnë të njëjtat të drejta dhe beneficione si burrat, por mungojnë transferimet e grave në burgje të tjera. Plani i veprimit me aktivitetet dhe burimet e buxhetimit për përshtatjen, rindërtimin apo ndërtimin e institucioneve gjysmë të hapura dhe të tipit të hapur për gratë e dënuara nuk miratohet dhe as zbatohet.

Programe të dobëta rehabilitimi dhe riintegrimi

Të gjitha aktivitetet edukative tani nuk janë të disponueshme, veçanërisht për fëmijët në shtëpitë korrektuese; aktivitetet rekreative dhe sociale janë në vazhdim të kufizuara si dhe disa aktivitete punësimi; të cilat nuk janë të mjaftueshme, nuk janë të organizuara në mënyrë sistematike dhe të disponueshme për të gjithë të burgosurit në rrezik. Për më tepër, Komiteti Kundër Torturës përshkruan se *"përpyekjet për të ofruar programe sistematike dhe të personalizuar të deradikalizimit janë ofruar për të burgosurit e dënuar për terrorizëm jashtë vendit, por të tilla nuk janë të disponueshme për ata që janë dënuar për vepra të terrorizmit vendas"*.¹²³ Mungesa e një programi efektiv rezulton në mbipopullimin e sistemit penal me shkelës që kthehen.

¹²¹ OKB (2024) Përmbledhje e informacionit të përgatitur nga Zyra e Komisionerit të Lartë të Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Njeriut, sesioni i dyzet e gjashtë i Grupit të punës për Rishikimin periodik universal në Këshillin e të Drejtave të Njeriut

¹²² Rregullore për ndryshimin e Rregullores për shpërndarjen, klasifikimin dhe vendosjen e personave të dënuar në institucionet penale, Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë së Veriut nr. 120/23

¹²³ Rekomandimi i Komisionit Kundër Torturës [CAT/C/MKD/CO/4 \(CAT 2024\)](#)

Mekanizmi i parandalimit është pa personel të mjaftueshëm, dobët i financuar dhe i prioritizuar

Për të punuar në mënyrë efektive, përveç policisë, nevojitet angazhimi i profesionistëve mjekësorë, punonjësve socialë dhe ekspertëve të tjerë përkatës në sistemin penal, veçanërisht ata që ofrojnë shërbime të shëndetit mendor si psikologë dhe psikiatër. Disponueshmëria e këtij stafi është e pakët, dhe ata janë të mbingarkuar, të cenueshëm ndaj djegies. Kjo rezulton në kujdesin e pamjaftueshëm shëndetësor, duke përfshirë kujdesin për shëndetin mendor, trajtimin dentar dhe trajtimin e çrregullimeve të përdorimit të drogës. Aktivitetet për parandalimin dhe përgatitjen në raste emergjence nuk kryhen me të burgosurit, duke i bërë ata veçanërisht të prekshëm ndaj goditjeve.

Çfarë mund të bëhet?

Përrjashtimi social, ekonomik dhe politik që është rezultat i formave të rënda të diskriminimit dhe privimit të këtyre grupeve manifestohet përmes mungesës së aksesit në kujdesin adekuat shëndetësor, duke përfshirë kujdesin për shëndetin mendor, trajtimin dentar dhe trajtimin e çrregullimeve të përdorimit të drogës. Rastet e keqtrajtimin, izolimit dhe përdorimit të tepruar të forcës duhet të trajtohen paralelisht me trajtimin e mungesës së personelit dhe mungesës së përgjithshme të financimit për sistemin e burgjeve. Stigmatizimi dhe mospranimi nga shoqëria shton gjendjen e tyre të cenueshme.

Politikat dhe korniza legislative

- Vazhdimi i punës për rritjen e kapaciteteve të burgjeve nëpërmjet ndërtimit të ri ose rimodelimit të objekteve ekzistuese në përputhje me standardet ndërkombëtare¹²⁴
- Rritja e zbatimit të masave jo të burgimit dhe forcimi i sistemit të provës për të ulur numrin e personave të burgosur në burgje dhe ambiente të paraburgimit.
- Miratimi i ndryshimeve legislative për të siguruar akses në arsim për fëmijët në shtëpitë korrektuese

Kapacitetet institucionale dhe qeverisja

- Forcimi dhe zbatimi i mundësive arsimore dhe të punësimit
- Zhvillimi dhe zbatimi i programeve efektive të rehabilitimit dhe risocializimit
- Sigurimi i aksesit për personat me aftësi të kufizuara në ndërtesa, transport dhe programe informacioni dhe riintegrimi
- Të avancohen konsultimet me shoqërinë civile dhe personat e privuar nga liria si bartës të të drejtave.
- Ndryshim i planit operativ dhe buxhetit për masat aktive të punësimit dhe të sigurohet një kombinim të formimit profesional dhe licencimit nëse nevojitet, së bashku me

¹²⁴ Sipas Rekomandimit të Komitetit Kundër Torturës [CAT/C/MKD/CO/4 \(CAT 2024\)](#) nevojitet përafrimi me Rregullat Standarde Minimale të Kombeve të Bashkuara për trajtimin e të burgosurve (rregullat e Nelson Mandela); rregullat standarde minimale të Kombeve të Bashkuara për masat jo-burgim (rregullat e Tokios) dhe rregullat e Kombeve të Bashkuara për trajtimin e grave të burgosura dhe masat jo-burgim për gratë shkelëse (rregullat e Bangkok) sipas rekomandimeve të Komitetit Kundër Torturës

mbështetjen psikosociale (të eksploroheh mundësia për aplikimin e modelit të mentorimit social)

- Ndalim i praktikës së izolimit dhe hetim i rasteve të përdorimit të forcës fizike ndaj fëmijëve të ndaluar nga personeli i sigurisë
- Të monitorohen dhe inspektohen rregullisht objektet edukative korrektuese në burgjet e Tetovës dhe Ohrit për të siguruar mbrojtjen e fëmijëve të paraburgosur dhe ofrimin e shërbimeve të nevojshme për ta.
- Sigurimi i burimeve financiare dhe njerëzore afatgjata, duke përfshirë personelin e kualifikuar për të ofruar kujdes të duhur shëndetësor, duke përfshirë kujdesin për shëndetin mendor, trajtimin dentar dhe trajtimin e çrregullimeve të përdorimit të drogës në të gjitha llojet e vendeve të privimit të lirisë, duke përfshirë institucionet sociale dhe të tjera të tipit të mbyllur, në përputhje me kërkesat e Protokollit fakultativ të Konventës.¹²⁵

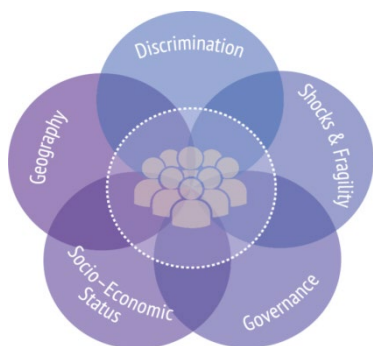
Edukimi dhe ndërgjegjësimi

- Të ofrohen trajnime dhe ndërgjegjësim për kompanitë që të mos kërkojnë certifikatë dënimi dhe të lehtësojnë perspektivat e riintegrit të të dënuarve pas lirimit të tyre
- Zbatimi i një fushate publike për të destigmatizuar punën e mjekëve dhe personelit tjetër mjekësor me personat e privuar nga liria në burgje
- Zbatimi i programeve të praktikantëve për mjekë të rinj, psikologë dhe psikiatër në sistemin penitenciar

¹²⁵ Rekomandimet të Komitetit Kundër Torturës [CAT/C/MKD/CO/4 \(CAT 2024\)](#)

Personat në zonat rurale

Sipas të dhënave të regjistrimit të vitit 2021, zonat rurale në Maqedoninë e Veriut mbulojnë afërsisht 70% të territorit të vendit,¹²⁶ megjithatë ato janë shtëpia e vetëm 38.4% të popullsisë. Kjo është një rënie e ndjeshme nga viti 1960, kur 65,98% e popullsisë jetonte në zonat rurale, duke treguar një tendencë drejt urbanizimit gjatë dekadave. Komunitetet rurale karakterizohen nga shkalla e lartë e varfërisë, me 24.2% që jetojnë nën kufirin e varfërisë në vitin 2017, duke pasur parasysh se bujqësia mbetet aktiviteti dominues ekonomik. Shumë familje që mbështeten vetëm në bujqësi priren të përjetojnë norma më të larta varfërie. Personat që jetojnë në zonat rurale kanë mundësi të kufizuara për të marrë pjesë në jetën publike dhe politike.

Kush është më i cenueshëm që të mbetet pas?

Gratë që jetojnë në zonat rurale: Përballen me diskriminim të shumëfishtë dhe të ndërthurur dhe akses të kufizuar në punësim, arsim, kujdes shëndetësor, ShDSR dhe përjashtim nga vendimmarrja.

Fermerët dhe punëtorët e bujqësisë: Shumë të cenueshëm ndaj goditjeve ekonomike, ndryshimeve klimatike dhe luhatjeve të tregut, duke çuar në paqëndrueshmëri në mjetet e jetesës.

Pakicat etnike (rom, turq, shqiptar): Përballen me shtresa të tjera diskriminimi dhe marginalizimi, duke çuar në përjashtimin nga shërbimet thelbësore dhe mundësitë ekonomike.

Fëmijët – nuk ka akses për parashkollorët në zonat rurale; ndërtesat e vjetra të shkollave fillore me shumë pak fëmijë kufizojnë ndërveprimin/të mësuarin e tyre

Diskriminimi: Mbetet një faktor i rëndësishëm për marginalizimin dhe përjashtimin e popullsisë rurale, në veçanti të grave. Gratë që jetojnë në zonat rurale janë të prekura në mënyrë joproporcionale nga pabarazitë arsimore dhe ekonomike, përballen me barriera të shumta në aksesin e të drejtave dhe burimeve bazë në krahasim me homologët e tyre urbane. Normat tradicionale patriarkale dhe pritjet sociale i vendosin gratë rurale në situata të cenueshme, duke përforcuar diskriminimin me bazë gjinore. Si gratë ashtu edhe burrat në zonat rurale kanë ndërgjegjësim të kufizuar për mekanizmat institucional për realizimin dhe mbrojtjen e të drejtave të tyre. Zëri i grave në veçanti nuk dëgjohej dhe ato rrallë konsultohen në politikë dhe vendimmarrje.

Gjeografia: Pabarazitë gjeografike në zonat rurale të Maqedonisë së Veriut ndikojnë dukshëm në aksesin në shërbimet thelbësore. Këto zona kanë infrastrukturë të dobët rrugore, transport publik të kufizuar dhe mungesë të ujit të pijshëm të pastër që po kontribuojnë në marginalizimin

¹²⁶ Enti Shtetëror i Statistikave, Popullsia e përgjithshme banuese, amvisëritë dhe banesat në Republikën e Maqedonisë së Veriut, Regjistrimi 2021. Sipas regjistrimit të vitit 2021, ka 705.357 banorë ruralë, nga të cilët 358.135 janë meshkuj dhe 347.722 janë femra.

dhe përjashtimin e komuniteteve rurale. Analiza mbi fshatrat rurale zbulon se vetëm 5 nga 22 fshatra janë të lidhur me kanalizimet e ujërave të zeza, duke nxjerrë në pah mangësitë e rënda në infrastrukturën sanitare.¹²⁷ Zonat e largëta rurale kanë probleme serioze në aksesin e shërbimeve thelbësore të kujdesit shëndetësor pasi ato nuk kanë mjekë të kujdesit shëndetësor parësor, dentistë ose farmaci.¹²⁸ Kjo krijon barriera të konsiderueshme për banorët ruralë, duke i detyruar ata të udhëtojnë në distanca të gjata dhe të kenë kosto shtesë. Fëmijët, gratë dhe të moshuarit, të cilët për shkak të mungesës së transportit publik varen edhe nga anëtarët e rritur meshkuj për të aksesuar shërbimet arsimore dhe shëndetësore, janë të prekur në mënyrë disproporcionale nga pamjaftueshmëria e infrastrukturës rurale.

Cenueshmëria ndaj goditjeve: Mbështetja në bujqësi, mundësitë e kufizuara arsimore, shëndetësore dhe punësimi, sistemet joadekuate të mbështetjes së komunitetit dhe mbizotërimi i varfërisë i bëjnë fermerët më të prekshëm ndaj goditjeve ekonomike dhe mjedisore. Sfidat ekonomike dhe infrastrukturale me të cilat përballen komunitetet rurale kufizojnë aftësinë e tyre për t'u rikuperuar nga fatkeqësitë natyrore, pengojnë reagimin dhe rimëkëmbjen efektive, duke i lënë ata në rrezik të lartë të boshllëqeve në ofrimin e shërbimeve, përçarje të zgjatur ekonomike pas goditjeve mjedisore dhe mungesë të gatishmërisë për rishfaqje.

Qeverisja: Popullsia rurale është kryesisht e përjashtuar nga proceset e politikave dhe vendimmarrjes. Strukturat e qeverisjes vendore, duke përfshirë Komisionet vendore të barazisë gjinore janë shpesh joaktive ose me burime të pamjaftueshme, duke i lënë burrat dhe gratë në zonat rurale pa fjalë në vendimet që ndikojnë në jetën e tyre. Mungesa e konsultimeve kuptimplote nënkupton që politikat e zhvilluara në nivel kombëtar dhe komunal shpesh dështojnë të pasqyrojnë nevojat e tyre specifike. Një shkëputje e tillë ndërmjet popullsisë rurale dhe strukturave qeverisëse kontribuon në vazhdimësinë e pabarazive dhe marginalizimit. Gratë në zonat rurale janë gjithashtu më pak të informuara për njohjen dhe raportimin e dhunës dhe kërkimin e mbrojtjes (24% kundrejt 36% për gratë urbane). Gratë nga pakicat etnike, si gratë shqiptare dhe rome, përballen me sfida edhe më të mëdha.¹²⁹

Statusi socio-ekonomik: Tregu i punës në zonat rurale karakterizohet nga një ofertë e dobët e vendeve të punës, duke çuar në "migrim të brendshëm" të fuqisë punëtore të arsimuar dhe të kualifikuar drejt zonave të tjera në kërkim të punës. Kjo redukton fuqinë punëtore të disponueshme në zonat rurale, veçanërisht punëtorët e kualifikuar, gjë që zvogëlon tërheqjen për investime. Programet kombëtare që synojnë aktivizimin e të papunëve dhe përmirësimin e kushteve ekonomike nuk janë të aksesueshme për banorët ruralë.¹³⁰ Papunësia e grave në zonat rurale është dukshëm më e lartë krahasuar me burrat në zonat rurale dhe gratë në zonat urbane. Arsyeja kryesore është mungesa e shërbimeve të mbështetjes sociale, siç është kujdesi për fëmijët, që do t'u mundësonte atyre të kërkojnë në mënyrë aktive punësim. Gratë në zonat rurale janë kryesisht punëtorë të papaguar të familjes.

¹²⁷ Enti Shtetëror i Statistikave, Popullsia e përgjithshme banuese, amvisëritë dhe banesat në Republikën e Maqedonisë së Veriut, Regjistrimi 2021. Sipas regjistrimit të vitit 2021, në zonat rurale ka 705.357 banorë, nga të cilët 358.135 janë meshkuj dhe 347.222 janë femra.

¹²⁸ Tosheska, M. (2022). *Jeta në fshatrat tona: Sfidat dhe mundësitë*. AGRO LIDER

¹²⁹ OSBE (2019). Sondazhi i udhëhequr nga OSBE për dhunën kundër grave: Mirëqenia dhe siguria e grave në Maqedoninë e Veriut.

¹³⁰ Tosheska, M. (2022). *Jeta në fshatrat tona: Sfidat dhe mundësitë*. AGRO LIDER

Mundësitë arsimore në zonat rurale janë të pazhvilluara, duke rezultuar në një hendek të madh në arritjet arsimore në krahasim me zonat urbane. Një pjesë e konsiderueshme e popullsisë rurale ka vetëm arsim fillor, duke kufizuar perspektivat e tyre të punësimit për punë me të ardhura më të mira. Qasja në arsimin fillor dhe të mesëm është e disponueshme, por është e pamjaftueshme dhe jo gjithëpërfshirëse. Vetëm 56% e vendbanimeve rurale kanë shkollë fillore deri në klasën e nëntë brenda fshatit, dhe një numër i konsiderueshëm i amvisërive nuk kanë qasje në kopshte.¹³¹ *Klasat e kombinuara, ku nxënësve të klasave të ndryshme u ligjerohet së bashku, nuk ofrojnë një arsim cilësor.*¹³² Shumë familje nuk janë në gjendje të përballojnë transportin që fëmijët e tyre të ndjekin shkollat në zonat urbane, gjë që çon në mbështetjen në shkollat lokale me burime të pamjaftueshme, veçanërisht në zonat malore ose të largëta. Mungesa e objekteve të kujdesit shëndetësor afër (me 23% që raportojnë se objekti më i afërt është më shumë se 10 kilometra larg) i përkeqëson më tej këto sfida, veçanërisht për ata me të ardhura më të ulëta, pasi përballen me kosto shtesë transporti.¹³³

Pse kanë mbetur pas?

Normat shoqërore dhe kulturore

Normat dhe vlerat patriarkale të rrënjosura thellë në zonat rurale i vendosin gratë në role tradicionale si kujdestare për anëtarët e rinj dhe të moshuar të familjeve. Gratë janë veçanërisht të pafavorizuara në tregun e punës në zonat rurale, pasi ato shpesh kufizohen në punë të papaguara shtëpiake dhe bujqësore. Ata përballen me shumë kufizime në ushtrimin e të drejtave për shëndetësi, arsim, punësim dhe pjesëmarrje në jetën publike dhe politike. Varësia ekonomike e grave nga anëtarët meshkuj të familjes e bën të vështirë për to arritjen e pavarësisë financiare ose t'i shpëtojnë situatave abuzive. Një numër i konsiderueshëm vajzash po e braktisin shkollën për shkak të martesës së hershme ose nevojës për të ndihmuar në punën familjare. Burrat, ndonëse më aktivë ekonomikisht, pritet gjithashtu të mbajnë rolet tradicionale si fitues kryesorë, duke e siguruar jetesën kryesisht nga bujqësia që sjell të ardhura të ulëta dhe të paqëndrueshme, me pak mundësi për t'u angazhuar në aktivitete ekonomike të larmishme dhe me të ardhura më të larta. Kjo ndarje tradicionale e punës brenda familjeve rurale përforcon varfërinë, diskriminimin dhe marginalizimin në krahasim me popullsinë urbane.

Izolimi gjeografik dhe infrastruktura e dobët

Infrastruktura e dobët ndikon ndjeshëm në aftësinë e komuniteteve rurale për të aksesuar shërbimet bazë, duke përfshirë kujdesin shëndetësor, arsimin dhe punësimin, duke reduktuar lëvizshmërinë dhe lidhjen e tyre. Qasja e kufizuar në arsim cilësor përkeqëson pabarazitë dhe pabarazitë socio-ekonomike midis popullsisë rurale dhe urbane. Nuk ka mundësi për arsimim të vazhdueshëm dhe rritje të aftësive, dhe shpesh familjet rurale me të ardhura të ulëta nuk mund të përballojnë të dërgojnë fëmijë dhe të rinj në qytete për një arsim më cilësor. Objektet e kujdesit

¹³¹ Tuna, Emelj dhe Ana Simonovska. 2022. Analiza shumëdimensionale e varfërisë në Maqedoninë e Veriut. Federata Kombëtare e Fermerëve.

¹³² Diskutime në fokus grupe me popullsinë rurale

¹³³ Pavlovski, B., & Frishchikj, J. (2022). *Kur vendi i banimit përcakton shëndetin – Qasja në kujdesin parësor shëndetësor për popullsinë rurale në Republikën e Maqedonisë së Veriut*. Shoqata për Emancipim, Solidaritet dhe Barazi të Grave – ESE.

shëndetësor nuk janë të disponueshme në të gjitha vendbanimet rurale, gjë që e përkeqëson më tej cenueshmërinë dhe jetëgjatësinë e tyre.

Personat që punojnë në sektorin e bujqësisë nuk janë të regjistruar si fermerë

Edhe pse regjistrimi si fermer është një bazë për të përfituar përfitime nga një punësim si subvencionet shtetërore, sigurimet e papunësisë, përfitimet e aftësisë së kufizuar, pensionet etj., vetëm një pjesë e vogël e atyre që punojnë aktivisht në bujqësi janë të regjistruar si fermerë, kryesisht për shkak se ata perceptojnë një çekuilibër midis detyrimeve financiare të regjistrimit dhe përfitimeve ose të drejtave që do të merrnin në këmbim. Arsyet janë të shumta. Për shumë individë, motivimi kryesor për t'u regjistruar si fermerë është aksesin në subvencionet shtetërore. Megjithatë, kriteret kufizuese të përshtatshmërisë dhe paragjykimet në procesin e ndarjes së subvencioneve shpesh i dekurajojnë ata që të ndjekin regjistrimin. Mungesa e mbulimit të pagës së lehonisë/atësisë dhe pushimit mjekësor është një tjetër faktor i rëndësishëm që dekurajon gratë të regjistrohen si fermere. Një arsye tjetër është rritja e detyrimeve financiare ndaj shtetit me kalimin e kohës, duke rezultuar në uljen e numrit të fermerëve të regjistruar dhe programeve për zhvillimin rural dhe bujqësi, të cilat nuk pasqyrojnë gjendjen reale të fermerëve të regjistruar dhe nevojat e tyre aktuale.

Komunitetet rurale janë kryesisht të nënpërfaqësuar në strukturat qeverisëse dhe të përjashtuara nga jeta publike dhe politike

Shqetësimet dhe nevojat e tyre nuk merren parasysh në vendimmarrje dhe shpërndarjen e burimeve si në nivel kombëtar ashtu edhe në atë lokal. Pavarësisht pozitës së pafavorshme të grave rurale, ka pasur pak përpjekje për të promovuar barazinë gjinore në nivel lokal, dhe shumica e iniciativave për barazi gjinore mbeten të pafinancuara dhe të zbatuara dobët. Nuk ka masa proaktive për të adresuar përjashtimin e grave rurale në vendimmarrje.

Çfarë mund të bëhet?

Politikat dhe kuadri ligjor

- Mbështetja e qeverisë në hartimin dhe zbatimin e masave aktive të punësimit dhe përfshirjen e popullsisë rurale në tregun e punës, duke diversifikuar dhe reduktuar varësinë e tyre vetëm nga bujqësia.
- Të përmirësohen përfitimet për fermerët dhe të bëhet regjistrimi i aktiviteteve bujqësore një regjistrim më tërheqës
- Rishikimi i programeve vjetore për zhvillimin rural dhe bujqësinë, duke përfshirë kriteret kufizuese për subvencionet shtetërore (si mosha, nevoja për të paguar para dhe për të marrë rimbursim, lloji i mbështetjes që nuk lidhet me nevojat prioritare të fermerëve etj.), të krijojë masa që u përgjigjen nevojave të punëtorëve bujqësorë
- Të mbështetet Qeveria në zbatimin e masave për zhvillimin e komuniteteve rurale dhe rritjen e shpenzimeve publike të nevojshme për të përmirësuar aksesin në kujdesin shëndetësor, arsimin dhe shërbimet sociale, si kopshtet, qendrat e zhvillimit të fëmijërisë së hershme, shkollat, qendrat e kujdesit për të moshuarit, objektet e kujdesit shëndetësor, të cilat do krijimi i vendeve të reja të punës dhe më mirë të paguara veçanërisht për gratë që jetojnë në këto zona

Kapacitetet institucionale dhe qeverisja

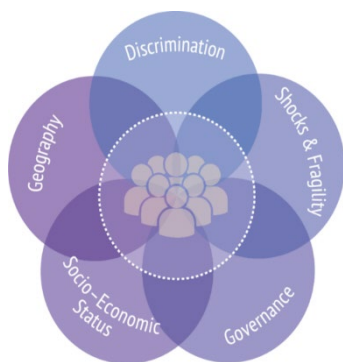
- Rritja e përfaqësimit rural në strukturat e qeverisjes kombëtare dhe lokale (kuotat) dhe promovimi i pjesëmarrjes aktive të komuniteteve rurale në proceset vendimmarrëse, zbatimi dhe monitorimi, me theks të veçantë në sigurimin e pjesëmarrjes kuptimplotë të grave dhe grupeve të tjera në situata të cenueshme.
- Forcimi i kapaciteteve dhe funksionalitetit të Komisioneve lokale të barazisë gjinore duke ofruar burime dhe trajnime për të siguruar që nevojat e grave rurale të përmbushen

Edukimi dhe ndërgjegjësimi

- Nisni fushata për të fuqizuar gratë rurale si agjente të ndryshimit dhe për të forcuar njohuritë për të drejtat e tyre, barazinë gjinore dhe mosdiskriminimin
- Siguroni programe të synuara arsimore për gratë rurale, duke u fokusuar në zhvillimin e aftësive në sektorë përtej bujqësisë, si teknologjia, kujdesi shëndetësor dhe arsimi, për të zgjeruar mundësitë e punësimit
- Promovimi i shkrim-leximit mediatik dhe digjital tek popullsia rurale, veçanërisht tek të rinjtë

Romët

Sipas të dhënave të regjistrimit të vitit 2021, romët përbëjnë 2,53% të popullsisë së përgjithshme rezidente në Maqedoninë e Veriut. Pakica etnike rome përballen me forma të ndryshme diskriminimi, stigmatizimi, përjashtimi social dhe pabarazitë e konsiderueshme në fusha të shumta, duke përfshirë shëndetin, arsimin, punësimin, pjesëmarrjen në jetën publike dhe politike, etj. Pavarësisht politikave të shumta për përfshirjen e romëve që nga viti 2005, nuk ka pasur ndonjë progres të rëndësishëm në përmirësimin e situatës së romëve në vend. **Gratë dhe të rinjtë romë janë në situatat më të cenueshme që të mbeten pas.** Në mesin e grave rome të moshës 20-24 vjeç që jetojnë në vendbanimet rome, 45% raportuan se ishin martuar para moshës 18 vjeç dhe 8% u martuan para moshës 15 vjeç, sipas Sondazhit me shumë tregues të UNICEF-

Kush është më i cenueshëm që të mbetet pas?

Romët me aftësi të kufizuara: Përballen me sfida në aksesin e të drejtave dhe shërbimeve bazë, si dhe rezultate më të ulëta në arsim dhe shëndetësi.

LGBTI+ romët: Përballen me përjashtimin si nga romët ashtu edhe nga komunitetet më të gjera.

Romët në moshë: Shpesh përjetojnë rezultate më të këqija shëndetësore, jetëgjatësi më të shkurtër dhe rrezik më të lartë të sëmundjeve kronike.

Fëmijët romë: Ato janë veçanërisht të vulnerabël ndaj varfërisë dhe privimit të rëndë material, duke rezultuar në akses të kufizuar në arsim, kujdes shëndetësor dhe nevoja dhe të drejta bazë.

it.¹³⁴ Për më tepër, sipas MShT, 19% e adoleshentëve romë (15-19 vjeç) raportuan se kishin lindur ose ishin shtatzënë para moshës 18 vjeç (3.5% është mesatarja kombëtare. Ombudsmani raportoi se 328 nga 337 fëmijë të rrugës janë). fëmijë lypës, dhe 97% e tyre ishin romë në vitin 2018 (72% djem; 38% vajza). Sipas të dhënave të mbledhura nga ekipet mobile për identifikimin, ndihmën dhe referimin e viktimave të mundshme të trafikimit dhe viktimave të trafikimit, gjatë viteve 2018-2023, 56% e të gjithë fëmijëve të identifikuar vendas të mbijetuar trafikimi ishin romë, nga të cilët 83% ishin romë. viktimave të vajzave të shfrytëzimit seksual dhe martesave të detyruara.

Diskriminimi: Personat romë në Maqedoninë e Veriut përballen me forma të shumta dhe strukturore të diskriminimit nëpër sektorë të ndryshëm. Sipas analizës së FRA, 25% e romëve përjetuan diskriminim kur kërkonin punësim, 12% e romëve ndjeheshin të diskriminuar kur kishin akses në kujdesin shëndetësor, 19% hasën në diskriminim në strehim, 46% e fëmijëve romë ndjekin shkollat ku shumica e nxënësve janë gjithashtu romë, duke treguar shkallën të ndarjes arsimore.¹³⁵ Megjithatë, vetëm 2% raportuan incidentet, kryesisht për shkak të mungesës së njohurive për të drejtat e tyre dhe mekanizmat dhe mjetet juridike të disponueshme për t'i kërkuar përgjegjësitë. Romët me aftësi të kufizuara janë gjithashtu shumë të marginalizuar, me 11% të romëve me aftësi të kufizuara më shumë gjasa të raportojnë diskriminim sesa ata pa aftësi të kufizuara.¹³⁶

Sipas Analizës së Situatës së fundit të vitit 2023¹³⁷ të fëmijëve të rrugës në sistemin e mbrojtjes sociale, ka pasur një rritje prej 43% të fëmijëve të rrugës në Shkup në vitin 2022, krahasuar me vitin 2021. Këta fëmijë shpesh gjenden në rrugë me prindërit, anëtarët e familjes ose të rritur të tjerë që i shfrytëzojnë ato. Kjo çështje mbetet e përhapur, veçanërisht brenda komuniteteve romë, ku fëmijët janë të prekur në mënyrë disproporcionale nga jeta në rrugë, duke theksuar më tej nevojën për ndërhyrje dhe mbështetje.

Gjeografia: Personat romë jetojnë në zona urbane, por mungesa e infrastrukturës adekuate ndikon ndjeshëm në aksesin e tyre në të drejtat dhe shërbimet thelbësore, si uji dhe një mjedis i pastër dhe i sigurt. Kjo rezulton me “getoizim” dhe izolim. 40% e romëve jetojnë në banesa (apartamente) të paligjshme në zona të veçanta të qytetit dhe përpjekjet e qeverisë për legalizimin e tyre kanë qenë të ngadalta.¹³⁸

Statusi socio-ekonomik: Romët kanë statusin më të ulët socio-ekonomik në Maqedoninë e Veriut. Treguesit kryesorë nxjerrin në pah pabarazitë e rënda me të cilat përballen romët: 75% e romëve jetojnë në rrezik të varfërisë, krahasuar me 22% të popullsisë së përgjithshme; 62% e romëve jetojnë në privime të rënda materiale dhe 69% e fëmijëve romë jetojnë në familje me privime të rënda materiale; shkalla e punësimit për romët është dy herë më e ulët se mesatarja kombëtare dhe fakti që shumica e romëve janë të papunë afatgjatë flet për stigmatizimin e tyre në tregun e punës. Arsimi është një tjetër çështje kritike. Fëmijët romë janë shumë të

¹³⁴ UNICEF (2019) Anketa e grupeve me shumë tregues – MICS. Shkupi. E disponueshme në internet: [Multiple Indicator Cluster survey | UNICEF North Macedonia](#)

¹³⁵ FRA (2022) [Roma in 10 European countries. Main results - ROMA SURVEY 2021 \(europa.eu\)](#)

¹³⁶ Ibid

¹³⁷ Instituti për veprimtari sociale (2023) Analiza e gjendjes së fëmijëve të rrugës në sistemin e mbrojtjes sociale, Shkup. E disponueshme në internet: [JU ZAVOD ZA SOCIJALNI DEJNOSTI -SKOPJE \(zsd.gov.mk\)](#)

¹³⁸ Në vitin 2022, 99% e vendbanimeve romë nuk kishin infrastrukturë adekuate, si rrugë të asfaltuara dhe shërbime të grumbullimit të mbetjeve; 97% e romëve jetonin në vendbanime pa kullues uji atmosferik, duke i bërë këto komunitete veçanërisht të prekshme ndaj goditjeve mjedisore si përmbytjet; 10% e romëve nuk kishin akses në një furnizim të duhur me ujë të pijshëm;

nënpërfaqësuar në arsimin e hershëm.¹³⁹ Shkalla e braktisjes së shkollës midis fëmijëve romë, veçanërisht vajzave, mbetet e lartë.¹⁴⁰ Shkalla e shkrim-leximit tek vajzat dhe gratë rome (15 - 24 vjeç) është 71,8%, krahasuar me 98,1% në mesin e grave nga popullata e përgjithshme.¹⁴¹ Vetëm 2% e fëmijëve romë janë të regjistruar në arsimin parashkollor kundrejt mesatares kombëtare prej 43%, ndërsa 20% e fëmijëve nga vendbanimet rome nuk ndjekin shkollën fillore (mesatarja kombëtare është 2%). Me rritjen e tyre, frekuentimi bie edhe më tej, pasi 60% e fëmijëve nga vendbanimet rome nuk ndjekin shkollën e mesme (mesatarja kombëtare është 10%).

Cenueshmëria ndaj goditjeve: Personat romë janë shumë të ndjeshëm ndaj krizave ekonomike, mjedisore dhe shëndetësore për shkak të kushteve të tyre të pasigurta të jetesës dhe mbështetjes në punësimin informal. Pandemia e KOVID-19, për shembull, çoi në humbje të konsiderueshme të të ardhurave, me 35% të grave rome që punonin si punonjëse të higjienës informale dhe 50% të grumbulluesve informalë të mbetjeve raportuan të ardhura të reduktuara. Shpenzimet e paparashikueshme si trajtimi mjekësor shpesh çojnë në shpenzime financiare katastrofike të familjeve rome. Vendbanimet rome ndodhen shpesh në zona të rrezikshme pranë zonave industriale të kontaminuara ose deponive të paligjshme. 22% e romëve jetojnë pranë zonave të rrezikshme për mjedisin dhe 16% e romëve mbështeten në thëngjill, dru ose mbeturina për gatim, duke përkeqësuar më tej rreziqet shëndetësore.¹⁴²

Qeverisja: *“Personat romë dhe organizatat e tyre përfaqësuese (OShC-të) janë konsultuar në mënyrë të pamjaftueshme dhe nuk kanë pjesëmarrje domethënëse në zhvillimin dhe zbatimin e politikave”.*¹⁴³ Edhe pse është një prioritet kombëtar, vetëm 11 komuna kanë miratuar Planet Lokale të Veprimit për përfshirjen e Romëve. *Trupi Koordinues Kombëtar për përfshirjen e Romëve përfshin vetëm një përfaqësues të OShC-ve rome, i cili është i pamjaftueshëm për të shprehur shqetësimet e romëve.*¹⁴⁴

Pse janë mbetur pas?

Diskriminimi

Komunitetet rome në Maqedoninë e Veriut historikisht përballen me një mori pengesash sociale, ekonomike dhe institucionale të rrënjësura thellë që pengojnë gëzimin e të drejtave të tyre themelore, përparimin dhe përfshirjen. Diskriminimi ndaj romëve është i ngulitur thellë në normat kulturore dhe shoqërore. Paragjykimet dhe stereotipet për romët po mbizotërojnë, duke kontribuar në barrierat e shumta në ushtrimin e të drejtave të tyre, varfërinë dhe përjashtimin nga jeta shoqërore, publike dhe politike. Përjashtimi social shpesh çon në stigmatizimin e komuniteteve rome, duke rezultuar në izolim dhe zvogëlimin e mundësive për avancim.

¹³⁹ Vetëm 2% e fëmijëve romë të moshës 3-5 vjeç janë të regjistruar në kopshte, krahasuar me mesataren kombëtare prej 43%.

¹⁴⁰ Shkalla e braktisjes në arsimin fillor është 6.83%, dhe 11% në arsimin e mesëm, duke kufizuar perspektivat e tyre të punësimit në të ardhmen.

¹⁴¹ Burimi: MICS 2018-2019- tregon se vetëm 31% e fëmijëve në vendbanimet rome arrijnë aftësitë bazë të leximit dhe 19% e fëmijëve në vendbanimet rome arrijnë aftësi themelore numerike (64% dhe 41% mesatarja kombëtare).

¹⁴² Ibid

¹⁴³ Diskutime në fokus grup me romët

¹⁴⁴ Intervistë me Mabera Kamberin, Këshilltare Shtetërore, Ministria e Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë

Banesa dhe infrastruktura nën standarde

Pavarësisht përpjekjeve të qeverisë për legalizimin e vendbanimeve dhe shtëpive romë, 40% e personave romë vazhdojnë të jetojnë në banesa të paligjshme dhe 99% e vendbanimeve romë nuk kanë infrastrukturë të përshtatshme, duke përfshirë rrugët e asfaltuara dhe shërbimet e grumbullimit të mbeturinave.¹⁴⁵ Mungesa e planeve të detajuara urbane për shumë vendbanime romë jo vetëm që cenon të drejtat e tyre njerëzore, por gjithashtu pengon njohjen ligjore të shtëpive të tyre, gjë që kufizon aksesin e tyre në shërbimet bazë dhe mbështetjen sociale.

Papunësia dhe varësia ekonomike

Shkalla e punësimit të romët është 23%, që është shumë më e ulët se mesatarja kombëtare prej 45,4%. Për më tepër, 67% e romëve përballen me papunësi afatgjatë, e cila është më e përhapur në mesin e atyre me pak ose aspak arsim formal. Mundësitë e punësimit për personat romë janë të pakta dhe kur janë të disponueshme, ata shpesh janë në punë manuale me paga të ulëta në sektorë informalë, si grumbullimi i mbeturinave. Varësia nga puna joformale rrënjës së varfërisë dhe kufizon mundësitë për lëvizshmëri në rritje.

Përfshirja nga rrjetat e sigurisë

Për shkak të varësisë së madhe nga puna joformale, romët nuk kanë përfitime që rrjedhin nga kontrata e punës, si leje me pagesë nga puna (përfshirë lehoninë/atësinë), sigurimin shëndetësor të paguar si për personin e punësuar ashtu edhe për anëtarët e kualifikuar të familjes së tij/saj, pension. përfitimet, përfitimet e papunësisë, përfitimet e aftësisë së kufizuar. Kjo përkeqëson cënueshmërinë e romëve ndaj vështirësive financiare dhe goditjeve ekonomike.

Rezultate të ulëta arsimore

41% e romëve të moshës 20-24 vjeç kanë përfunduar arsimin e mesëm, krahasuar me mesataren kombëtare prej 94%. Kjo kufizon më tej aksesin e tyre në punësim dhe zhvillim formal, duke siguruar vende pune të qëndrueshme, të paguara mirë dhe përjetëson ciklin e varfërisë dhe marginalizimit ekonomik.¹⁴⁶

Çfarë mund të bëhet?

Politikat dhe kuadri ligjor

- Avokim dhe mbështetje teknike në përafrimin e legjislacionit kombëtar për antidiskriminimin dhe gjuhën e urrëjtjes me standardet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut dhe direktivat e BE-së.
- Përsheptimi i zbatimit të Strategjisë Kombëtare 2022-2030 për Përfshirjen e Romëve dhe Planit Vjetor të Veprimit 2023-2025, duke përfshirë PNV-të për: Anticiganizmin, punësimin dhe përfshirjen sociale, regjistrimin e qytetarëve, strehimin, shëndetësinë, kulturën dhe arsimin.

¹⁴⁵ Burimi: MICS 2018-2019

¹⁴⁶ Ibid

- Mbështetja e Qeverisë në procedurën e shpejtë të legalizimit të banesave dhe vendbanimeve romë dhe planifikimin e shpenzimeve publike për përmirësimin e kushteve.

Kapacitetet institucionale dhe qeverisja

- Promovimi i konsultimeve dhe pjesëmarrjes së romëve, veçanërisht grave dhe të rinjve romë, në hartimin, zbatimin, monitorimin dhe vlerësimin e politikave në nivel kombëtar dhe lokal
- Të asistohet në krijimin e mekanizmave dhe rrugëve të aksesueshme dhe të ndjeshme nga ana kulturore për personat romë për të raportuar trajtimin e pabarabartë dhe dhunën e motivuar nga paragjykimet dhe ofrimin e këshillimit dhe asistencës ligjore bazuar në partneritetin publik-privat.
- Mbështetja e avancimit të rezultateve arsimore të fëmijëve romë duke subvencionuar frekuentimin në qendrat e edukimit të fëmijërisë së hershme, duke parandaluar shkallën e braktisjes së shkollës përmes programeve të mentorimit dhe bursave, veçanërisht gjatë viteve të hershme të adoleshencës.
- Institucionalizimi dhe financimi i mekanizmave të shtrirjes dhe mbështetjes që mbështesin romët adresojnë barrierat për aksesin në shërbime.
- Të synohen personat romë në formalizimin e aranzhimeve të punës sezonale, të rastësit dhe të përkohshme që do t'i njohin ata me rrjetat e sigurisë.

Edukimi dhe ndërgjegjësimi

- Nisja e një fushate të gjerë Anticiganizmi për të trajtuar paragjykimet dhe stereotipet anti-rome, duke përfshirë me fokus punëtorët e vijës së parë (shëndet, arsim, mbrojtje) dhe promovimin e narrativave pozitive dhe respektit për romët.
- Rritja e njohurive dhe ndërgjegjësimit të romëve për të drejtat e tyre të njeriut dhe mjetet juridike për mbrojtje, duke përfshirë diskriminimin. Prodhimi i materialeve informuese në gjuhën romë të përshtatura për nivele të ndryshme të shkrim-leximit.
- Të forcohen njohuritë dhe kapacitetet e bartësve të detyrës për barazinë dhe mosdiskriminimin dhe mekanizmat e llogaridhënies.
- Promovimi i veprimeve kundër martesave të fëmijëve dhe ndërgjegjësimi për rreziqet e martesave të fëmijëve për edukimin, shëndetin, sigurinë (trafikimin e qenieve njerëzore), etj.
- Promovimi i veprimeve parandaluese si dhe ofrimi i ndihmës, mbështetjes dhe referimit në shërbimet përkatëse për fëmijët e rrugës romë

Gratë

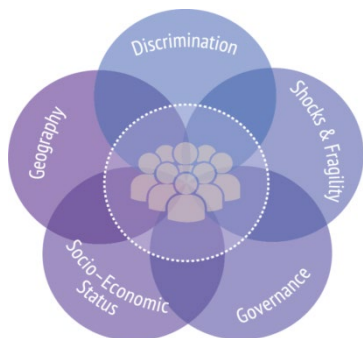
Gratë përbëjnë 50,4% të popullsisë së Maqedonisë së Veriut dhe për herë të parë që nga viti 1948 përqindja e grave ka tejkalar atë të burrave.¹⁴⁷ Gratë përbëjnë 50,4% të popullsisë së Maqedonisë së Veriut dhe për herë të parë që nga viti 1948 përqindja e grave ka tejkalar atë të burrave. Shumica e grave jetojnë në zona urbane, d.m.th. 62,5% jetojnë në zonat urbane, ndërsa

¹⁴⁷ ESHS (2021) Regjistrimi i popullsisë

37,5% jetojnë në rajone rurale. Moshë mesatare për gratë në Maqedoninë e Veriut është 41,7 vjeç, krahasuar me 39,9 vjet për burrat. Përbërja etnike është si më poshtë: maqedonas 545.719; shqiptarë 223.638; turq 35.047; romë 22.803; serbë 11.040; dhe boshnjakët 8.142.

Jetëgjatësia është 76,8 vjet, që është 4,4 vjet më e gjatë se meshkujt. Këto shifra nxjerrin në pah nevojat specifike të grave në moshë në aspektin e kujdesit shëndetësor, sigurimit social dhe kujdesit afatgjatë. Shkalla totale e lindshmërisë tregon se gratë po zgjedhin gjithnjë e më shumë të kenë vetëm një fëmijë, gjë që ndikon në politikën sociale në fusha si mbështetja e familjes, kujdesi për fëmijët dhe punësimi.¹⁴⁸ Gratë me aftësi të kufizuara përfaqësojnë 55,4% të popullsisë me aftësi të kufizuara, duke nënvizuar kryqëzimin e diskriminimit gjinor dhe atij të aftësisë së kufizuar.

Gratë përbëjnë një pjesë të konsiderueshme të fuqisë punëtore potenciale në vend, duke përfaqësuar mbi gjysmën (51%) të popullsisë së punës, megjithatë, një shumicë e konsiderueshme e këtyre grave (56%) janë joaktive dhe nuk kërkojnë në mënyrë aktive punësim. Përveç kësaj, gratë janë ende të nënpërfaqësuara në jetën politike dhe publike. Pas zgjedhjeve parlamentare të 2024-ës, 37,5% e grave u bënë deputete, por vetëm tre gra u emëruan ministre (nga 17), dhe vetëm dy gra u zgjodhën kryetare bashkie nga 81 komuna në zgjedhjet lokale të vitit 2021.¹⁴⁹

Kush është më i cenueshëm për të mbetur pas?

Gratë e papuna – varësia ekonomike nga anëtarët meshkuj të familjes

Gratë romë dhe gratë nga grupet e tjera etnike – përballen me marginalizim

Gratë që jetojnë në zonat rurale - akses i kufizuar në mundësi ekonomike, arsim dhe shërbime shëndetësore

Gratë me aftësi të kufizuara – mungesa e aksesit fizik dhe institucional në kujdesin shëndetësor, arsimin dhe punësimin

Gratë e mbijetuara të dhunës në familje - mbrojtje joefektive nga dhuna në familje, akses i kufizuar në drejtësi dhe mundësi për të zgjidhur problemet ligjore

Diskriminimi: Normat shoqërore patriarkale që përforcojnë pabarazitë gjinore dhe pranimin e lartë të stereotipeve gjinore në lidhje me rolin e gruas në familje dhe shoqëri po kontribuojnë në trajtimin e pabarabartë të grave, aksesin e kufizuar në mallra dhe shërbime dhe ushtrimin e kufizuar të të drejtave të tyre të garantuara ligjërisht në krahasim me burrat. Diskriminimi me bazë gjinore ndërthuret me faktorë të tillë si moshë, përkatësia etnike dhe vendndodhja gjeografike, duke përkeqësuar marginalizimin e grave në shoqërinë tonë. Grupet e grave që kanë

¹⁴⁸ ESHS (2023) Gratë dhe burrat në Maqedoninë e Veriut

¹⁴⁹ KSHZ 2024

mbetur më larg, duke përfshirë gra rome dhe gra nga grupe të tjera etnike, si shqiptare dhe turke, gra në zonat rurale, gra me aftësi të kufizuara, gra të mbijetuara të GBV-së dhe dhunës në familje dhe trafikimit të qenieve njerëzore,¹⁵⁰ gra migrante, azilkërkues, dhe refugjatët - përjetojnë forma të shumta dhe të ndërthurura të diskriminimit, duke thelluar më tej situatat e tyre të pasigurta.¹⁵¹ Komisioni për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi (KPMĐ) vuri në dukje 48 raste të diskriminimit të bazuar në seks nga viti 2020 deri në vitin 2024, me shumicën e ankesave të lidhura me informacionin publik dhe median, marrëdhëniet e punës dhe sigurimet shoqërore.¹⁵²

Gjeografia: *"Përveç përkatësisë etnike, gjeografia luan një rol që gratë që jetojnë në zonat rurale, gratë me hixhab dhe gratë e moshuara bëhen më të cenueshme për të mbetur pas".*¹⁵³ Pabarazitë gjeografike ndikojnë ndjeshëm në aksesin e grave në burime, mundësi dhe cilësinë e përgjithshme të jetës, veçanërisht për gratë në zonat rurale që përbëjnë 37.5% të popullsisë femërore në vend. Këto gra përballen me akses të kufizuar në kujdesin shëndetësor, arsim dhe mundësi punësimi për shkak të infrastrukturës së pamjaftueshme rrugore dhe transportit të kufizuar publik. Për më tepër, gratë zakonisht nuk kanë leje drejtimi, gjë që rrit më tej varësinë e tyre nga anëtarët meshkuj të familjes kur nuk ofrohet shërbimi i transportit publik. Shumë zona rurale gjithashtu nuk kanë akses në shërbimet bazë si uji i pastër, kanalizimi dhe energjia elektrike, duke vendosur një barrë joproporcionale mbi gratë përgjegjëse për menaxhimin e punëve të shtëpisë. Në të njëjtën kohë, gratë janë kujdestaret kryesore për fëmijët, të moshuarit dhe anëtarët e familjes së sëmurë. Mungesa e mbështetjes adekuate institucionale, siç janë kopshtet e aksesueshme dhe shtëpitë e kujdesit për të moshuarit, veçanërisht në zonat rurale, kufizon më tej mundësitë e tyre ekonomike dhe kufizon aftësinë e tyre për t'u angazhuar në aktivitete të tjera personale dhe profesionale.

Cenueshmëria ndaj goditjeve dhe krizave: Gratë janë në situata të cenueshme për shkak të goditjeve ekonomike, mjedisore dhe sociale për shkak të pabarazive ekzistuese dhe aksesit të kufizuar në burime. Personat në situata vulnerabël, si gratë rurale, gratë rome, të mbijetuara e dhunës në familje, të mbijetuara e trafikimit të qenieve njerëzore dhe gratë me aftësi të kufizuara, preken në mënyrë disproporcionale në kohë krize. Për shembull, pandemia e KOVID-19 në vitin 2020 çoi në ulje të shkallës së punësimit dhe ulje të të ardhurave tek gratë, me të ardhurat mesatare të grave të punësuar të reduktuara për 8,146 denarë. Pandemia gjithashtu përkeqësoi dobësitë për gratë e mbijetuara të dhunës në familje, pasi përgjigjet institucionale ishin të pamjaftueshme. Gratë rome ishin veçanërisht të prekura, me të ardhura pesë herë më të ulëta krahasuar me të tjerët.¹⁵⁴

Qeverisja: Përvojat e grave shqiptare dhe rome tregojnë se *"stafi i institucioneve publike (edhe femrat) u jep përparësi meshkujve ndaj femrave, duke treguar sjellje mosrespektuese dhe ofenduese"*¹⁵⁵, Përvojat e grave shqiptare dhe rome tregojnë se "stafi i institucioneve publike

¹⁵⁰ Trafikimi i qenieve njerëzore është një krim dhe forma më e rëndë e dhunës me bazë gjinore. Në periudhën 2018-2022, nga 78 viktimat të identifikuar, 49 ishin të rritur dhe 29 të mitur. 77,41% e viktimave të identifikuar janë fëmijë (kryesisht vajza, 95,83%). Ndër viktimat e supozuara, shumica prej tyre 114 janë vajza, 76 djem dhe 49 gra.

¹⁵¹ Komiteti CEDAW, Vëzhgimet përfundimtare mbi raportin e gjashtë periodik të ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë, 2018

¹⁵² Komisioni për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi, Analitika – ka përfunduar procedurat për ankesat individuale për diskriminim në bazë gjinie, që nga 5 gushti 2024, në dispozicion në <https://kszd.mk>

¹⁵³ Diskutim në grupet e fokusit

¹⁵⁴ Shoqata ESE, Ndikimi i krizës KOVID-19 tek gratë dhe gratë rome në Maqedoninë e Veriut, 2021

¹⁵⁵ Diskutim në grupet e fokusit

(edhe femrat) u jep përparësi meshkujve ndaj femrave, duke treguar sjellje mosrespektuese dhe ofenduese”, apo edhe refuzon t’i shërbejë një femre nëse ajo vjen e vetme, duke kërkuar një shoqërues mashkull për të ofrojnë një shërbim të caktuar. Si rezultat, shumë gra ende i perceptojnë institucionet publike si hapësirë të ndaluar për to. “Gratë e mbijetuara të DhBGj-së dhe dhunës në familje, të cilat denoncojnë dhunën në familje në polici ose në qendrat për punë sociale, përballen me përgjigje pasive dhe joefektive nga praktikuesit, ndryshe nga reagimi kur dhuna raportohet nga burrat”.¹⁵⁶

Statusi socio-ekonomik: Gratë priren të jenë ekonomikisht joaktive, me një shkallë më të ulët punësimi. Shkalla e pasivitetit është më e lartë tek gratë e moshës 20-24 vjeç, e cila arrin deri në 59%, ndërkohë që 87% e të gjitha grave të kësaj grupmoshe janë të regjistruara në arsimin e lartë. Përqindja e grave që jetojnë në zonat rurale në strukturën e popullsisë ekonomikisht joaktive është shumë më e lartë në krahasim me gratë nga zonat urbane. “Punësimi në institucionet publike është shumë i ndikuar nga partitë politike dhe ato i japin përparësi meshkujve ndaj femrave, pavarësisht nga përvoja dhe cilësitë personale”.¹⁵⁷ Për shkak të martesave të hershme, shkalla e braktisjes së shkollës është më e lartë tek gratë rome, ndërsa gratë në zonat rurale kanë akses të kufizuar në arsimin e lartë për shkak të kujdesit për fëmijët dhe përgjegjësive familjare. Aksesin në kujdesin shëndetësor mbetet një shqetësim për gratë që jetojnë në zonat rurale, si rezultat i mungesës së shërbimeve shëndetësore gjithëpërfshirëse, duke përfshirë shërbimet e shëndetit të nënës dhe riprodhimit, distancën dhe mungesën e transportit publik në objektet shëndetësore në qytetet më të afërta.¹⁵⁸

Tabela 1. Aktiviteti ekonomik dhe normat e punësimit për gratë në krahasim me burrat

Kategoria	Burra	Gra	Totali
Popullsia në moshë pune	750.340 (49%)	775.026 (51%)	1.525,366
Ekonomikisht aktiv	404.567 (56%)	313.202 (44%)	717.769
Të punësuar/a	342.873 (56%)	265.647 (44%)	608.520
Të papunë	61.694 (56%)	47.555 (44%)	109.249

Burimi: Enti Shtetëror i Statistikave, Regjistrimi 2021

Pse janë mbetur pas?

Normat kulturore dhe shoqërore

Vlerat patriarkale të rrënjësura dhe stereotipet gjinore vazhdojnë të nënshtrojnë gratë, veçanërisht në zonat rurale dhe në mesin e pakicave etnike. Këto norma përforcojnë besimin se gratë duhet t’u japin përparësi përgjegjësive shtëpiake sesa arsimimit ose punësimit. Pritshmëri

¹⁵⁶ Ibid

¹⁵⁷ Ibid

¹⁵⁸ Shoqata ESE, Qasja në kujdesin shëndetësor për popullsinë rurale në Maqedoninë e Veriut 2022

të tilla shoqërore kufizojnë pjesëmarrjen e grave në proceset vendimmarrëse, në jetën politike dhe në fuqinë punëtore. Çdo e dyta grua në vend ka pësuar dhunë psikologjike, me një prag të lartë tolerance ndaj dhunës në familje nga publiku i gjerë, me një pjesë të konsiderueshme që e trajton atë si një çështje private që duhet trajtuar në shtëpi.¹⁵⁹

Mbrojtje e kushteshme dhe joefektive nga dhuna me bazë gjinore dhe në familje

Pavarësisht sistemit formal të mbrojtjes të vendosur që nga viti 2004, gratë e mbijetuara të dhunës në familje as nuk mbrohen efektivisht dhe as nuk mund të zgjidhin problemet e shfaqura si rezultat i dhunës në familje, si divorci, kujdestaria dhe ushqimi i fëmijëve, ndarja e pronës, kompensimi i dëmit, etj.¹⁶⁰ Barrierat e përjetuara nga të mbijetuarat për të kërkuar të drejtat e tyre, aksesimi i kufizuar në ndihmë juridike falas dhe tarifatat e papërbalueshme gjyqësore dhe mjeko-ligjore mbeten një çështje shqetësuese për këtë grup grash.¹⁶¹ Naliza e kostos për gratë e mbijetuara të dhunës në familje tregon se gratë përballojnë kosto të larta në lidhje me shërbimet shëndetësore, humbjen e punës dhe uljen e të ardhurave, zhvendosjen dhe çdo kosto tjetër si rezultat i dhunës në familje dhe mbi 90% e grave të mbijetuara duhej të merrnin para hua nga familja, miq, të afërm ose marrin kredi për të mbuluar shpenzimet dhe shpenzimet e jetesës për ta dhe fëmijët e tyre. Mbështetja financiare sociale shtetërore e ofruar përmes Qendrave për Mirëqenie Sociale nuk është e planifikuar në përputhje me nevojat e grave të mbijetuara dhe fëmijëve të tyre dhe as nuk është e aksesueshme për të gjitha gratë në nevojë. Gjithashtu, ndihma për mbështetjen e fëmijëve nuk paguhet nga dhunuesit e dhunës në familje dhe ka mungesë të mekanizmave të vendosur efektivë të pagesës nga shteti.¹⁶²

Çfarë mund të bëhet?

Politikat dhe kuadri ligjor

- Miratimi i mekanizmave të detyrueshëm konsultimi dhe krijimi i praktikës brenda proceseve vendimmarrëse për të siguruar kontribut domethënës nga OShC-të e grave dhe grupet e grave në situatat më të cënueshme
- Zhvillimi dhe miratimi i Strategjisë Kombëtare 2024-2027 për Parandalimin dhe mbrojtjen kundër dhunës ndaj grave (DhNG) dhe dhunës në familje, duke përfshirë objektiva specifike të përshtatura për grupet e grave në situatat më të cënueshme dhe duke siguruar ndarje buxhetore që përputhen me nevojat aktuale të grave të mbijetuara
- Miratimi i Ligjit për Barazinë gjinore të ri
- Miratimi i ndryshimeve dhe amendamenteve në Ligjin për Ndhimën juridike falas me synimin për të garantuar miratimin e ndihmës juridike detyruese për gratë e mbijetuara të dhunës në familje dhe dhunës në familje, duke përfshirë përfaqësimin e avokatit dhe përjashtimin nga pagesa e tarifave gjyqësore dhe shpenzimeve mjeko-ligjore në procedurat gjyqësore civile në lidhje me mbrojtjen dhe zgjidhjen e probleme të tjera ligjore të lidhura: divorci, kujdestaria dhe ushqimi i fëmijëve, ndarja e pronës, kompensimi i dëmit dhe procedura të tjera gjyqësore

¹⁵⁹ Sondazhi i udhëhequr nga OSBE për DhKG, Maqedonia e Veriut 2019

¹⁶⁰ Shoqata ESE, Përrjashtimi nga pagesa e tarifave gjyqësore si pengesë apo mundësi për gratë e mbijetuara të dhunës në familje, 2021

¹⁶¹ Komiteti CEDAW, Vëzhgimet përfundimtare mbi raportin e gjashtë periodik të ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë, 2018

¹⁶² Shoqata ESE, A plotësohen nevojat e fëmijëve përmes mbështetjes për fëmijët?

- Miratimi i ndryshimeve dhe amendamenteve në Ligjin për Mbrojtjen Sociale për të adresuar strehimin social (afatgjatë) për gratë e mbijetuara të dhunës në familje dhe dhunës në familje dhe ofrimin e mbështetjes financiare për kompensimin e kostove të jetesës për gratë e mbijetuara dhe fëmijët e tyre.
- Miratimi i Ligjit për Mbështetjen e përkohshme të fëmijëve që synon sigurimin e kompensimit financiar në rastet kur mbështetja e fëmijëve me urdhër të gjykatës nuk paguhet nga prindi përgjegjës.
- Krijimi i një fondi të veçantë shtetëror për mbështetjen financiare të grave të mbijetuara të dhunës në familje dhe fëmijëve të tyre
- Përforcimi i planifikimit dhe buxhetimit të përgjegjshëm gjinor dhe sigurohuni që të gjitha buxhetet kombëtare dhe lokale të jenë të përgjegjshme gjinore
- Të forcohet zbatimi i ligjeve kundër diskriminimit duke i ndarë më shumë burime Komisionit për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi (KPMĐ) për të siguruar autonominë financiare të garantuar ligjërisht të këtij organi; dhe të vendosë sanksione për institucionet dhe punëdhënësit që praktikojnë diskriminim, veçanërisht në fushën e punësimit dhe aksesit në shërbimet publike
- Futja e masave të synuara për zhvillim më të mirë të infrastrukturës, shërbime transporti dhe ngritja e kopshteve lokale dhe qendrave të kujdesit për të moshuarit për të reduktuar barrën e kujdesit ndaj grave.
- Të forcohen dispozitat që përmirësojnë aksesin në ndihmë juridike falas dhe reduktojnë kostot e procedurave ligjore për gratë e mbijetuara të DhBGj-së dhe dhunës në familje
- Eksplorimi i mundësive për njohjen ligjore të punës pa pagë në shtëpi të grave dhe miratimi i masave për rritjen e pjesëmarrjes së grave në tregun e punës, me fokus te gratë që jetojnë në zonat rurale dhe grupet e tjera të grave në situatat më të cenueshme.

Kapacitetet zbatuese dhe qeverisja

- Krijimi i një sistemi gjithëpërfshirës për monitorimin, mbledhjen e të dhënave dhe vlerësimin për të vlerësuar zbatimin dhe ndikimin e kuadrit ligjor mbi barazinë gjinore. Ky sistem duhet të përfshijë tregues të standardizuar, raportim periodik dhe procese transparente të vlerësimit që ndjekin progresin nëpër sektorë, identifikojnë boshllëqet dhe sigurojnë llogaridhënie në të gjitha nivelet e qeverisë dhe institucioneve. Angazhimi i rregullt me shoqërinë civile dhe ekspertët gjinorë do të rrisë saktësinë e të dhënave dhe do të mbështesë rregullimet e politikave të informuara për të adresuar në mënyrë efektive sfidat e reja
- Forcimi i mekanizmave lokalë dhe kombëtarë të barazisë gjinore, së bashku me burimet njerëzore për të zbatuar politikat gjinore në mënyrë efektive, duke përfshirë Strategjinë 2022-2027 për Barazinë gjinore, Strategjinë kombëtare 2022-2026 dhe Planet e veprimit për barazi dhe mosdiskriminim
- Ministria e Punëve të Brendshme, Ministria e Drejtësisë, Ministria e Shëndetësisë dhe Ministria e Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë duhet të përmbushin detyrimet e tyre ligjore sipas neneve 17-20 të Ligjit për Parandalimin dhe mbrojtjen nga dhuna ndaj grave dhe dhuna në familje duke planifikuar dhe caktimi i fondeve buxhetore vjetore të dedikuara për parandalimin e dhunës në familje dhe dhunës në familje
- Ministria e mbrojtjes sociale, demografisë dhe rinisë duhet të rishikojë procedurën për dhënie të mbështetjes sociale një-kohëshme financiare për të gjitha gratë e mbijetuara të

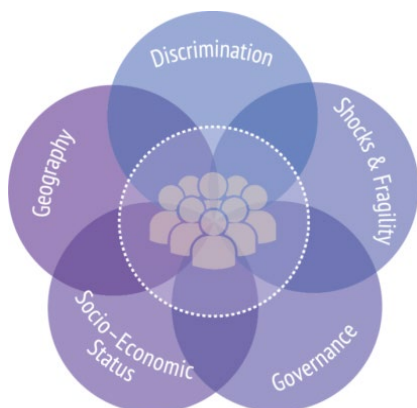
dhunës në familje dhe dhunës në familje, dhe të ofrojë udhëzime të qarta për Qendrat për Mirëqenie Sociale se si të veprojnë.

- Zhvillimi i mekanizmave për një koordinim më të mirë ndërmjet institucioneve qeveritare, shoqërisë civile dhe autoriteteve lokale për të siguruar që nevojat e grave në situata të cenueshme - veçanërisht gratë që jetojnë në zonat rurale, që u përkasin pakicave etnike dhe që jetojnë me aftësi të kufizuara - janë të integruara në politikat publike dhe kombëtare. strategjitë e zhvillimit. Kjo do të përmirësojë mbështetjen dhe ofrimin e shërbimeve, veçanërisht në zonat rurale, ku gratë shpesh përballen me mungesë respekti dhe paragjykim kur kërkojnë shërbime publike

Ndërgjegjësimi dhe edukimi

- Fushata gjithëpërfshirëse ndërgjegjësuere të drejtuar nga shteti që synojnë komunitetet rurale dhe urbane për të sfiduar stereotipet gjinore dhe normat kulturore që kufizojnë rolet e grave duhet të nisen dhe zbatohen në vazhdimësi në nivel kombëtar. Fushatat duhet të synojnë veçmas grupe të ndryshme të grave në situatën më të cenueshme dhe të fokusohen në promovimin e barazisë gjinore, mosdiskriminimit dhe rëndësinë e pjesëmarrjes së grave në fuqinë punëtore, arsim dhe jetën politike.
- Qeveria dhe aktorët e tjerë relevant duhet të ofrojnë trajnime të rregullta për ndjeshmërinë gjinore për nëpunësit publikë, profesionistët e kujdesit shëndetësor dhe edukatorët për të reduktuar diskriminimin institucional. Veçanërisht në zonat rurale, zbatohen programe edukative për të drejtat e grave dhe mekanizmat në dispozicion për të kërkuar mbrojtje nga diskriminimi dhe dhuna.
- Të iniciojë fushata gjithëpërfshirëse kombëtare të ndërgjegjësimit për të rritur të kuptuarit e publikut për dhunën me bazë gjinore dhe atë në familje, duke përdorur kanale të ndryshme komunikimi për të arritur dhe fuqizuar gratë në situata të cenueshme, duke përfshirë ato në zonat rurale, dhe gratë nga komunitetet rome, shqiptare, turke dhe të tjera etnike, si dhe gratë me aftësi të kufizuara. Këto fushata duhet të fokusohen në edukimin e grave që të njohin shenjat e dhunës, t'i inkurajojnë ato të kërkojnë mbështetje dhe t'i informojnë ato për mekanizmat ligjorë të mbrojtjes dhe të drejtat e tyre të garantuara me ligj. Kjo përfshin informacion të detajuar mbi të drejtat që lehtësojnë zgjidhjen e çështjeve që lidhen me dhunën në familje, si p.sh. përjashtimet nga taksat gjyqësore; aksesit në ndihmë juridike falas në çështje si divorci, kujdestaria e fëmijëve, alimentacioni, ndarja e pronës, kompensimi për dëmet; ndihmë financiare dhe mundësi për fuqizim ekonomik dhe të drejta të tjera sociale dhe ekonomike.
- Sigurimi i trajnimit të vazhdueshëm sistematik për praktikuesit nga Qendrat për Punë Sociale, policia, gjyqësori dhe institucionet shëndetësore që trajtojnë rastet e dhunës me bazë gjinore dhe në familje. Për më tepër, organizoni forume dhe ngjarje edukative për të lehtësuar shkëmbimin e praktikave më të mira midis praktikuesve mbi aspektet kritike të punës së tyre, duke përfshirë vlerësimin e rrezikut, mbështetjen dhe komunikimin e viktimave, zbatimin e masave mbrojtëse, urdhrat e mbrojtjes urgjente dhe të përkohshme, dhe hetimin penal dhe politikat penale efektive. .

Kush është më i cenueshëm që të mbetet pas?

- **Fëmijët me sëmundje të rralla:** Shpesh përballen me diagnozë të vonuar dhe mungesë aksesit në arsim të specializuar dhe mbështetje të kujdesit shëndetësor, duke kufizuar zhvillimin e tyre dhe përfshirjen sociale.
- **Nënat si kujdestare parësore:** Shpesh mbajnë peshën kryesore të përgjegjësive të kujdesit, duke çuar në tendosje ekonomike dhe emocionale, pasi ato shpesh reduktojnë orët e punës ose lënë punën për të ofruar kujdes të vazhdueshëm.
- **Familjet me shumë anëtarë të prekur nga sëmundje të rralla:** Përjetojnë ngarkesa të ndërlukuara financiare dhe emocionale, pasi shumë individë në të njëjtën familje mund të kërkojnë kujdes intensiv dhe të kosto të lartë.
- **Familjet me të ardhura të ulëta:** përballen me rrezik më të lartë të varfërisë për shkak të kostove të larta të kujdesit mjekësor, udhëtimit për trajtim të specializuar dhe mungesës së ndihmës financiare për menaxhimin e sëmundjeve të rralla.
- **Popullsia në zonat rurale:** Kanë akses të kufizuar në objekte të specializuara të kujdesit shëndetësor, që kërkojnë udhëtime të shpeshta në qendrat urbane, gjë që rrit kostot dhe redukton aksesin në trajtimin në kohë.

PERSONAT ME SËMUNDJE TE RALLA

Pjesa e mëposhtme ilustron barrierat e shumëanshme me të cilat përballen individët me sëmundje të rralla dhe familjet e tyre, duke theksuar nevojën për sisteme gjithëpërfshirëse mbështetëse që adresojnë sfidat ndërsektoriale të diskriminimit, gjeografisë, cenueshmërisë ekonomike, qeverisjes dhe vështirësive socio-ekonomike. Më njoftoni nëse dëshironi zgjerim të mëtejshëm për ndonjë faktor specifik.

Diskriminimi: Njerëzit me sëmundje të rralla përjetojnë diskriminim të konsiderueshëm, që rrjedh kryesisht nga mungesa e mirëkuptimit publik dhe neglizhenca sistematike brenda sektorëve të kujdesit shëndetësor, arsimit dhe punësimit. Rrallësia dhe diversiteti i këtyre kushteve do të thotë që pak njerëz, duke përfshirë shumë profesionistë të kujdesit shëndetësor, i kuptojnë plotësisht nevojat e të prekurve. Kjo mungesë ndërgjegjësimi shpesh rezulton në stigmë sociale, ku shumë pacientë dhe familjet e tyre hezitojnë të diskutojnë hapur gjendjen e tyre. Në fakt, mbi 37% e familjeve raportojnë ngurrim për të ndarë diagnozën e tyre për shkak të frikës nga diskriminimi, gjë që çon në rritjen e izolimit. Institucionet arsimore dhe vendet e punës janë shpesh të papërgatitura për të bërë akomodime, duke kufizuar aksesin e pacientëve në shërbimet thelbësore dhe duke kontribuar në ndjenjat e marginalizimit. Për më tepër, ky diskriminim është i komplikuar për gratë, të cilat shpesh janë kujdestare kryesore dhe përballen me presione shtesë

sociale dhe ekonomike, veçanërisht në mjediset ku normat gjinore kufizojnë kujdesin ndaj anëtarëve femra të familjes.

Gjeografia: Vendndodhja gjeografike është një pengesë kritike për kujdesin efektiv për njerëzit me sëmundje të rralla. Objektet e specializuara të kujdesit shëndetësor dhe profesionistët janë përgjithësisht të përqendruar në zonat urbane, gjë që e bën aksesin e kujdesit të qëndrueshëm dhe me cilësi të lartë një sfidë për ata që janë në zona rurale ose të largëta. Pacientët ruralë shpesh duhet të udhëtojnë distanca të gjata për të marrë trajtim, duke shtuar barrë të konsiderueshme financiare dhe emocionale mbi familjet. Këto kërkesa udhëtimi nënkuptojnë që pacientët kanë më pak gjasa të marrin diagnoza në kohë dhe kujdes të vazhdueshëm, duke çuar në përkeqësim të rezultateve shëndetësore me kalimin e kohës. Familjet në rajonet rurale përballojnë kosto më të larta, jo vetëm për udhëtime, por edhe për strehim pranë qendrave të trajtimit urban. Kjo pabarazi gjeografike kufizon aksesin ndaj ndërhyrjes së hershme dhe mbështetjes së specializuar, duke i pafavorizuar më tej familjet që tashmë përballen me kërkesat e një sëmundjeje të rrallë.

Cenueshmëria ndaj goditjeve: Të jetosh me një sëmundje të rrallë imponon një shkallë të lartë të cenueshmërisë ekonomike. Kostoja e trajtimit, pajisjet e specializuara mjekësore dhe kujdesi i vazhdueshëm për sëmundjet e rralla shpesh çojnë në paqëndrueshmëri financiare. Studimet tregojnë se 7 nga 10 kujdestarë reduktojnë orët e tyre të punës ose ndalojnë së punuari fare për t'u kujdesur për një anëtar të familjes së prekur. Këto të ardhura të humbura i vendosin familjet në rrezik të varfërisë, ku shumë prej tyre mbështeten në një të ardhur të vetme ose marrin nga kursimet për të përballuar shpenzimet e kujdesit. Krizat e papritura shëndetësore - të tilla si shtrimet në spital, përparimi i sëmundjes ose nevoja për opsione të reja trajtimi - e përkeqësojnë këtë cenueshmëri, duke krijuar cikle borxhi dhe vështirësi financiare. Për më tepër, vetëm një përqindje e vogël e popullsisë vulnerabël merr ndihmë sociale, duke lënë shumë familje pa një rrjet sigurie për të ndihmuar në absorbimin e kostove të kujdesit. Ky paqëndrueshmëri financiar gjithashtu i bën këto familje më të ndjeshme ndaj pasigurisë së strehimit dhe ushqimit, duke komplikuar sfidat e tyre shëndetësore dhe socio-ekonomike.

Qeverisja

Qeverisja joefektive dhe mungesa e kornizave politike kohezive e bëjnë të vështirë për njerëzit me sëmundje të rralla aksesin e kujdesit gjithëpërfshirës. Edhe pse vendi ka ndërmarrë disa hapa drejt mbështetjes së këtyre pacientëve - si formimi i një komisioni në vitin 2009 dhe planifikimi i një Strategjie Kombëtare për Sëmundjet e Rralla - këto përpjekje shpesh vonohen ose financohen më pak, duke lënë shumë pacientë pa shërbime thelbësore. Ekziston një boshllëk i rëndësishëm në zbatimin e politikave, me sëmundjet e rralla që ende u mungon njohja e plotë në kuadrin ligjor dhe të mirëqenies sociale. Kjo mungesë e koherencës së politikave do të thotë se financimi për sëmundjet e rralla mbetet i kufizuar dhe përgjegjësia për kujdesin shpesh bie mbi familjet individuale dhe jo mbi sistemin e kujdesit shëndetësor. Për më tepër, koordinimi i fragmentuar ndërmjet ofruesve të kujdesit shëndetësor, shërbimeve sociale dhe agjencive të qeverisjes vendore rezulton në kujdes të paqëndrueshëm, duke çuar në boshllëqe në diagnostikim, trajtim dhe mbështetje të vazhdueshme. Kjo mungesë e politikës së strukturuar gjithashtu pengon mbledhjen e të dhënave, duke e bërë të vështirë identifikimin e nevojave të sakta të kësaj popullate dhe planifikimin në përputhje me rrethanat.

Statusi socio-ekonomik

Barra socio-ekonomike e sëmundjeve të rralla mbi familjet është e thellë. Familjet që merren me një sëmundje të rrallë shpesh kanë kosto të konsiderueshme për medikamente, terapi dhe pajisje ndihmëse, me pak ose aspak subvencione në dispozicion për të kompensuar këto shpenzime. Mundësitë e punësimit janë të kufizuara si për pacientët ashtu edhe për kujdestarët, pasi punëdhënësit mund të mos dëshirojnë ose të mos jenë në gjendje të bëjnë akomodime.

Kujdestarët, veçanërisht nënat, shpesh përballen me diskriminim në punë kur përpiqen të balancojnë punën me kërkesat e dhënies së kujdesit. Për më tepër, natyra kronike e sëmundjeve të rralla shpesh i detyron pacientët dhe kujdestarët të komprometojnë aspiratat e tyre arsimore dhe të karrierës, pasi ata u japin përparësi nevojave të menjëhershme shëndetësore mbi qëllimet afatgjata. Nivelet më të ulëta të të ardhurave dhe përparimi i kufizuar në karrierë përforcojnë ciklet e varfërisë dhe përjashtimit social. Me vetëm 11% të familjeve në nevojë që marrin ndihmë sociale, shumë familje nuk mund t'i shpëtojnë këtij kurthi socio-ekonomik, duke u lënë atyre më pak mundësi për të përmirësuar cilësinë e jetës së tyre.

PSE KAN MBETUR PAS

Varfëria strukturore

Familjet me pacientë me sëmundje të rralla përballojnë kosto të larta nga xhepi për mjekim, trajtim dhe udhëtime të shpeshta. Me vetëm 11% të individëve vulnerabël që marrin mbështetje sociale, shumica e familjeve i përballojnë vetëm shpenzimet. Për më tepër, 7 në 10 kujdestarë reduktojnë orët e punës ose ndalojnë së punuari, duke çuar në humbje të konsiderueshme të të ardhurave dhe rritje të rrezikut të varfërisë.

Mungesa e infrastruktures

Infrastruktura e specializuar mjekësore dhe mbështetëse për sëmundjet e rralla është e pakët, veçanërisht jashtë zonave kryesore urbane. Pacientët përballen me vonesa në aksesin në diagnozë, terapi dhe kujdes të vazhdueshëm. Koha e udhëtimit dhe shpenzimet për trajtim të specializuar shtojnë barrën financiare. Kjo mungesë e infrastrukturës së aksesueshme të kujdesit shëndetësor lë shumë njerëz pa mbështetje thelbësore.

Diskriminimi social

Për shkak të ndërgjegjësimit të kufizuar të publikut, njerëzit me sëmundje të rralla shpesh përballen me keqkuptime dhe stigmatizim. Mbi 37% e pacientëve dhe familjeve raportojnë hezitim në ndarjen e kushteve të tyre me miqtë ose anëtarët e komunitetit, duke çuar në izolim social. Shkollat dhe vendet e punës janë shpesh të papërgatitura për të plotësuar nevojat e tyre unike, duke kufizuar mundësitë për arsimim dhe punësim.

Qeverisja joadekuate

Zbatimi i dobët i politikave dhe sistemet e fragmentuara të mbështetjes pengojnë kujdesin efektiv për pacientët me sëmundje të rralla. Megjithëse ekzistojnë iniciativa, nuk ka një strategji të formalizuar dhe të zbatuar, dhe shërbimet mbështetëse nuk kanë financim adekuat. Kjo rezulton në kujdes të vonuar ose të pamjaftueshëm, duke ndikuar në cilësinë e jetës dhe stabilitetin social-ekonomik të familjeve.

ÇFARË DUHET BËRË

Ndryshim i politikave dhe legjislacionit

- Miratimi i një Strategjie kombëtare: Zhvillimi dhe zbatimi i një strategjie kombëtare gjithëpërfshirëse për sëmundjet e rralla që përfshin kujdesin shëndetësor, social dhe mbështetjen e punësimit.
- Zgjerimi i programeve të mbrojtjes sociale: Rritja e mbështetjes financiare për familjet me sëmundje të rralla, duke mbuluar shpenzimet mjekësore, të udhëtimit dhe të kujdesit.
- Politikat gjithëpërfshirëse të arsimit dhe punësimit: Zbatoni politika që mandatojnë akomodimin në shkolla dhe vendet e punës për ata që preken nga sëmundje të rralla.

Kujdesi shëndetësor dhe përmirësimet e infrastrukturës

- Rritja e aksesit në kujdesin e specializuar: Krijimi i objekteve rajonale të kujdesit shëndetësor të pajisura për të diagnostikuar dhe trajtuar sëmundje të rralla për të zvogëluar barrën e udhëtimit.
- Sigurimi i subvencioneve financiare: Zbatimi i subvencioneve për mjekim gjatë gjithë jetës dhe trajtimet terapeutike për të reduktuar shpenzimet nga xhepi për familjet.
- Trajnimi i ofruesve të kujdesit shëndetësor: Rritja e trajnimit për sëmundjet e rralla për profesionistët mjekësorë për të përmirësuar diagnozën e hershme dhe standardet e kujdesit në të gjitha rajonet.

Ndërgjegjësimi dhe mbështetja në komunitet

- Nisja e fushatave të ndërgjegjësimit publik: Edukoni publikun për sëmundjet e rralla për të reduktuar stigmën dhe për të promovuar përfshirjen sociale.
- Mbështetje për kujdestarët: Krijoni programe të shëndetit mendor dhe mbështetjes sociale të përshtatura për kujdestarët, të cilët përballen me stres dhe izolim të shtuar.
- Programet e shkollës dhe vendit të punës: Zbatimi i trajnimeve për edukatorët dhe punëdhënësit për të mbështetur nevojat e njerëzve me sëmundje të rralla në mjediset arsimore dhe profesionale.

Mbledhja e të dhënave dhe monitorimi

- Zhvillimi i një Regjistri kombëtar: Krijoni një regjistër për të gjurmuar pacientët me sëmundje të rralla, duke përmirësuar saktësinë e të dhënave dhe shpërndarjen e burimeve.
- Monitorimi dhe raportimi i rregullt: Zbatimi i sistemeve për të ndjekur progresin e iniciativave mbështetëse dhe për të matur efektivitetin e politikave në përmirësimin e cilësisë së jetës për familjet e prekura.

SHTOJCAT

Shtojca 1. Plani i kërkimit

(Ju lutemi vini re: metodat e propozuara mund të zëvendësohen me metoda të tjera për mbledhjen e të dhënave në varësi të rrethanave gjatë kërkimit)

Të rinjtë dhe të moshuarit	2 fokus grupe me të rinj të moshës 18 -29 vjeç (një në MKD dhe një në SHQ) të përziera për sa i përket gjinisë, aftësisë së kufizuar dhe rurale	MEF, Këshilli Kombëtar Rinor, Koalicioni Tani, Rinia mundet, Organizata rinore e organizuar, Unioni i shkollave të mesme, Fakulteti.mk, Ekuvalis, Poraka, Humanost, Kryqi i Kuq, bartës të të drejtave, komuniteti akademik	QKKP	22.08.2024 (10:00 MKD)
	3 intervista ekspertësh	Ministria e Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë; Agjencia për punësim; Ministria e Arsimit dhe Shkencës		23.08.2024 (10:00 SHQ)
Gratë e pafavorizuara Gratë të mbijetuara të DhBGj dhe trafikimit të qenieve njerëzore	2 fokus grupe (një me gra maqedonase dhe rome, një me shqiptare) të përziera për sa i përket moshës, vendbanimit, statusit socio-ekonomik) Pyetësi i përbashkët me rrjetet e OShC-ve	OShC-të nga Platforma e barazisë gjinore dhe Rrjeti për mbrojtjen nga diskriminimi, La strada, ECHO, Platforma Kombëtare për dhunën me bazë gjinore, bartësit e të drejtave, ofruesit e shërbimeve, komuniteti akademik	ESE	15.08.2024 Kumanovë (11:00 MKD)
	1-3 intervista ekspertësh	Ministria e Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë; opsionale me të tjerët të identifikuar në përputhje me gjetjet nga fokus grupet		16.08.2024 Tetovë (11:00 SHQ)
Personat e privuar nga liria (të paraburgosurit, të burgosurit, personat që	1 diskutim në fokus grup në MKD (të përziera për nga gjinia, përkatësia etnike, moshë, rurale)	HOPS, Rrjeti Star, MYLA, Komiteti i Helsingut, QMBN, Horizon, Pleiades, Viktim Ohër, bartësit e të drejtave, komiteti akademik	QKKP	22.08.2024 14:00

përdorin drogë, etj.)	6 intervista ekspertësh	Drejtoria e sanksioneve në kuadër të MD, MPB, NCBCVET, Ministria e Arsimit, Ministria e Shëndetësisë		
Refugjatë, emigrantë, azilkërkues, persona pa shtetësi	1 diskutim në fokus grup në maqedonisht (të përziera për sa i përket gjinisë, moshës dhe rurale)	LA STRADA, MYLA, Komiteti i Helsingut, Qendra për analiza juridike, Luludi, CID Kumanovë, bartësit e të drejtave, komuniteti akademik	QKKP	23.08.2024 14:00
	2-3 intervista me institucionet	Ministria e Politikës Sociale, MARRI, Komisioni Kombëtar për Trafikimin		
Pakicat etnike (romët, egjiptianët, jurukët...)	1 diskutim në fokus grup në gjuhën maqedonase (të përziera për sa i përket gjinisë, moshës, statusit socio-ekonomik)	Romano Chacipe, IRIZ, Stanica PET, Romalitiko, Luludi, Romaverzitas, bartësit e të drejtave, komuniteti akademik	ESE	20.08 2024 10:00 Shuto Orizari
	2-3 intervista me praktikues nga OShC-të			
	1-3 intervista ekspertësh	Ministria e Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë; opsionale me të tjerët të identifikuar në përputhje me gjetjet nga fokus grupi		
Popullsia rurale	1-2 diskutime në fokus grup në gjuhën maqedonase (të përziera për sa i përket gjinisë, moshës dhe vendbanimit)	Stanica PET Prilep, Koalicioni Rural, LAG Agro Lider	ESE	23.08.2024 13:00 Cërnilisht, Komuna e Dollnenit
	1-2 intervista ekspertësh me			

	praktikues nga OShC-të			
	2 intervista ekspertësh	Ministria e Bujqësisë, Pylltarisë dhe Menaxhimit të Ujërave; opsionale me të tjerët të identifikuar në përputhje me gjetjet nga fokus grupi		
Personat me aftësi të kufizuara	2-3 intervista ekspertësh me praktikues nga OShC-të	Poraka Nasha (Mesazhi jonë), Poraka (Mesazhi), Polio Plus, Natasha Shoqata e invalidëve, bartësit e të drejtave, komuniteti akademik	ESE	29.08.2024 11:00
Personat me aftësi të kufizuara psikosociale Personat me aftësi të kufizuara intelektuale	1-2 intervista ekspertësh	Ministria e Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë; opsionale me të tjerët të identifikuar në përputhje me gjetjet nga intervistat me OShC-të		
Njerëzit që jetojnë me HIV, punëtorët e seksit	2-3 intervista ekspertësh me praktikues nga OShC-të	Zaedno posilni (Së bashku më të fuqishëm), HOPS, HERA, Star Network, bartësit e të drejtave	QKKP	12-23.08 2024
	1-2 intervista ekspertësh	Ministria e Shëndetësisë; opsionale me të tjerët të identifikuar në përputhje me gjetjet nga intervistat me OSHC-të		
LGBTI+	2 – 3 intervista ekspertësh me praktikues nga OShC-të ose pyetësor i përbashkët	Koalicioni Marginë, Qendra e mbështetjes për LGBTI, Ekvalis, Lezfem, Transforma	QKKP	12-23.08 2024

	1-2 intervista ekspertësh	Ministria e Politikës Sociale, Demografisë dhe Rinisë; opsionale me të tjerët të identifikuar në përputhje me gjetjet nga intervistat me OShC-të		
Personat me sëmundje të rralla	2 – 3 intervista ekspertësh me praktikues nga OShC-të ose pyetësor i përbashkët përmes aleancës kombëtare	Aleanca Kombëtare e Sëmundjeve të Rralla	ESE	23-30.08. 2024
	1-2 intervista ekspertësh	Ministria e Shëndetësisë; optimale me të tjerët të identifikuar në përputhje me gjetjet nga intervistat me OShC-të		

Shtojca 2. Udhëzimet e diskutimit të grupeve të fokusit

Qëllimi: Qëllimi i diskutimeve në grupet e fokusit do të jetë mbledhja e të dhënave në lidhje me situatën e tyre aktuale, sfidat me të cilat përballen, shkaqet e mundshme rrënjësore për situatën dhe sfidat me të cilat përballen, si dhe nevojat dhe perceptimet e tyre për përmirësimin e situatës. Diskutimi në fokus grup do të strukturohet në mënyrë që të mblidhen të dhëna bazuar në kornizën e pesë faktorëve.

Numri i njerëzve që drejtojnë grupet e fokusit: 1 (1 - moderatori dhe mbajtësi i shënimeve/FGD regjistrohen me një regjistruer për qëllime verifikimi)

Numri i pjesëmarrësve: 8 – 10 persona (rekrutoni 15, në rast anulimi në çast të fundit)

Pajisjet: regjistruer, laptop, fletore, stilolapsa

Pije freskuese: ujë, çaj/kafe dhe ëmbëlsira në fillim dhe në gjysmë të ngjarjes, dhe pije freskuese të lehta në fund

Ndarja e propozuar e kohës: Koha totale -> 125 min

5 min	Përshëndetje dhe konferencë hyrëse
20 min	Pyetja 1
20 min	Pyetja 2
10 min	Pushim për kafe
20 min	Pyetja 3
20 min	Pyetja 4
20 min	Pyetja 5
10 min	Konkluzioni

Ambienti i propozuar: Tryezë e rrumbullakët

Fazat e grupeve të fokusit:

Faza 1: Përzgjedhja e pjesëmarrësve

Pjesëmarrësve u kërkohet të jenë përfaqësues të OShC-ve, bartës të të drejtave dhe/ose përfaqësues të akademisë që kanë njohuri, të kenë një histori të qartë të aktiviteteve, projekteve, publikimeve dhe përvojave me cenueshmërinë e grupit, statusin e tyre dhe barrierat me të cilat përballen për realizimin e të drejtave. Në përzgjedhjen e pjesëmarrësve na duhet:

5. Kërkoni diversitet (të moshuar, LGBTI dhe njerëz që jetojnë në zonat rurale)
6. Çdo fokus grup duhet të përbëhet nga një kombinim i përfaqësuesve të OShC-ve, mbajtësve të të drejtave dhe/ose akademisë
7. Shmangni njerëzit që ka të ngjarë të jenë frikësues ose mbizotërues (mundësisht jo njerëz nga e njëjta organizatë të pranishëm në të njëjtin grup)
8. Përdorni rrjete profesionale, nëse është e nevojshme
9. Mbajeni sekret listën e pjesëmarrësve

Faza 2: Vendosni për kohën dhe vendndodhjen

Sesioni i grupit të fokusit do të zgjasë 125 minuta. Vendndodhja duhet të përcaktohet shtesë nga UNDP-ja, në secilin prej lokacioneve sipas planit. Organizatorët duhet të sigurojnë që pjesëmarrësit të jenë të rehatshëm, kështu që zgjidhni një vend lehtësisht të aksesueshëm, i cili mund, por nuk ka nevojë të ketë një mjedis formal dhe të sigurojë përkthim në ato vende të treguara në plan. Nëse është e nevojshme, dërgoni udhëzime se si të arrini vendndodhjen së bashku me letrën e ftesës së pjesëmarrësit.

Faza 3: Konfigurimi

Lehtësuesi dhe mbajtësi i shënimeve (nëse diskutimi është regjistruar, mbajtësi i shënimeve nuk është i nevojshëm) duhet të mbërrijnë në vend shumë përpara dhe të përgatisin dhomën. Vendosja e dëshiruar është TRYEZË E RRUMBULLAKËT (ose thjesht një rreth karrigesh, shih më lart). KONTROLLONI dhe KONFIGURONI të gjitha pajisjet, duke përfshirë edhe përkthimin. Preferohet të përdorni dy pajisje regjistrimi në të njëjtën kohë, pasi dështimi i pajisjeve regjistruese është një çështje e zakonshme në fokus grupet. Pas diskutimit, pasi regjistrimi të jetë kontrolluar dhe të jeni të sigurt se ka marrë diskutimin e plotë, mund ta fshini tjetrin.

Faza 4: Përshëndetje dhe raportim hyrës

1. Prezantoni veten dhe qëllimin kryesor të fokus grupit dhe objektivat e tij: të identifikoni situatën aktuale, sfidat me të cilat ata përballen, shkaqet e mundshme rrënjësore për situatën dhe sfidat me të cilat përballen, si dhe nevojat dhe perceptimet e tyre për përmirësimin e situatës. Sigurohuni që pjesëmarrësit të mbahen konfidenciale ato që

shpjegojnë dhe se është thelbësore që ata të flasin lirshëm. Mundohuni të krijoni një mjedis besimi.

2. Shpjegoni strukturën dhe progresin e planifikuar të grupit
3. Pyetni për çdo pyetje dhe sigurohuni që të gjithë të kenë nënshkruar FORMULARI I PËLQIMIT TË PJESËMARRËSIT
4. Bëni një raund prezantues me të gjithë që identifikohen edhe në regjistruar (kjo do ta bëjë më të lehtë identifikimin e pjesëmarrësve më vonë)

Faza 5: Filloni seancën

Ju lutemi ndiqni strukturën e rrjedhës së grupit të fokusit të paracaktuar dhe sigurohuni që të mbani kohë. Lexoni paraprakisht udhëzuesin e shkurtër të moderatorit dhe përgatituni mirë.

Pyetje:

Pyetje udhëzuese për të hetuar diskriminimin:

Çfarë paragjykimesh, përjashtimesh ose keqtrajtimi përballen njerëzit bazuar në një ose më shumë aspekte të identitetit të tyre (të atribuar ose të supozuar), duke përfshirë kryesisht gjininë, si dhe përkatësinë etnike, moshën, klasën, aftësinë e kufizuar, orientimin seksual, fenë, kombësinë, statusi indigjen, migrues etj.?

Pyetje udhëzuese për të studiuar gjeografinë:

Kush e duron izolimin, cenueshmërinë, shërbimet publike të munguara ose inferiore, transportin, internetin apo boshllëqet e tjera të infrastrukturës për shkak të vendbanimit të tyre?

Pyetjet udhëzuese për të hetuar qeverisjen:

Ku përballen njerëzit në disavantazh për shkak të institucioneve joefektive, të padrejta, të papërgjegjshme ose të papërgjegjshme globale, kombëtare dhe/ose nënkombëtare? Kush preket nga ligjet, politikat, proceset apo buxhetet e papërshtatshme apo të padrejta? Kush është më pak ose i paaftë të fitojë ndikim ose të marrë pjesë në mënyrë domethënëse në vendimet që i prekin ata?

Pyetje udhëzuese për të hetuar statusin socio-ekonomik:

Kush përballen me privim apo disavantazhe për sa i përket të ardhurave, jetëgjatësisë dhe arritjeve arsimore? Kush ka më pak shanse të qëndrojnë i shëndetshëm, të ushqehet dhe të arsimohet? Konkurrioni në tregun e punës? Të fitoni pasuri dhe/ose të përfitoni nga kujdesi shëndetësor cilësor, uji i pastër, kanalizimet, energjia, mbrojtja sociale dhe shërbimet financiare?

Pyetje udhëzuese për të hetuar goditjet dhe brishtësinë:

Kush është më i ekspozuar dhe/ose më i prekshëm ndaj pengesave për shkak të ndikimeve të ndryshimeve klimatike, rreziqeve natyrore, dhunës, konfliktit, zhvendosjes, emergjencave shëndetësore, rënive ekonomike, çmimeve apo goditjeve të tjera?

Faza 6: Përfundimi i seancës

Mbylleni seancën me disa vërejtje përmblyëse dhe përmblydhni pikat/çështjet kryesore të ngritura gjatë sesionit të grupit të fokusit. Ju mund të dëshironi të merrni miratimin e tyre për përmbledhjen tuaj në fund dhe t'u jepni atyre një shans për të shtuar në përmbledhjen.

Falenderoni pjesëmarrësit dhe ftojini për pije freskuese.

Aneksi 3. Pyetësi i intervistave për vendimmarrësit dhe praktikuesit

Qasja e AMMB:

- thekson gjithëpërfshirjen në shoqëri duke adresuar diskriminimin dhe marginalizimin sistematik dhe duke promovuar barazinë sociale dhe ekonomike.
- mundëson pjesëmarrjen dhe fuqizimin e mbajtësve të të drejtave, veçanërisht njerëzve dhe komuniteteve të pafavorizuara dhe të marginalizuara në zhvillimin e politikave që çojnë në procese vendimmarrëse më gjithëpërfshirëse që pasqyrojnë nevojat specifike të grupeve të pafavorizuara.

- njeh se njerëzit mund të përballen me forma të shumta diskriminimi, privimesh dhe pabarazie (shih pesë faktorët ndërthurës të AMMP më poshtë) dhe kërkon të adresojë këta faktorë rreziku ndërthurur.
- inkurajon dhe nxit bashkëpunimin dhe partneritetin midis aktorëve të ndryshëm, duke përfshirë autoritetet dhe institucionet qeveritare si bartës të detyrave, gjyqësorin dhe organet e tjera të llogaridhënies, si dhe institucionet kombëtare të të drejtave të njeriut, shoqërinë civile, akademinë, median, liderët e opinionit për të punuar së bashku në përsheptimin e një drejtësie, zhvillim gjithëpërfshirës dhe të qëndrueshëm.
- thekson përgjegjshmërinë, monitorimin dhe vlerësimin e ligjeve, politikave dhe programeve dhe kornizave institucionale, për të siguruar që ato po arrijnë grupet më të marginalizuara dhe më të cenueshme dhe se ato janë në përputhje me kuadrin e treguesve të OKB-së për QZhQ.

Pyetje të përgjithshme
1. A mund ta përshkruani rolin tuaj dhe si lidhet ai me qasjen AMMP? 2. Cilat janë objektivat parësore të ministrisë/institucionit tuaj në lidhje me AMMP-në? 3. Si i përkufizoni "grupet e cenueshme" brenda kontekstit të AMMP në Maqedoninë e Veriut?
Përfshirja e grupeve të cenueshme
4. Si i përfshini grupet vulnerabël në planifikimin dhe zbatimin e nismave AMMP? 5. Çfarë kanalesh përdorni për të mbledhur komente nga këto grupe, cilat grupe konsultohen dhe si përfshihet ky reagim në programet tuaja?
Politika dhe zbatimi
6. Çfarë politikash apo programesh specifike ka zbatuar ministria/institucioni juaj për të mbështetur grupet e cenueshme? 7. Si siguronit që këto politika të jenë gjithëpërfshirëse dhe të arrijnë tek komunitetet më të marginalizuara? 8. Cilat grupe dhe nëngrupe të cenueshme janë në shënjestër me politikat ekzistuese? 9. Cilat janë sfidat kryesore me të cilat përballeni në zbatimin e këtyre politikave?
Koordinimi dhe bashkëpunimi
10. Si bashkëpunon ministria/institucioni juaj me organet e tjera qeveritare, OSHC-të dhe organizatat ndërkombëtare për nismat AMMP? 11. A mund të jepni shembuj të bashkëpunimeve të suksesshme që kanë ndikuar pozitivisht në grupet vulnerabël?
Monitorimi dhe vlerësimi
12. Çfarë mekanizmesh janë vendosur për të monitoruar dhe vlerësuar efektivitetin e nismave tuaja AMMP? 13. Si i grumbulloni dhe përdorni të dhënat për të përmirësuar rezultatet për grupet vulnerabël? 14. A mund të ndani ndonjë gjetje apo njohuri të fundit nga proceset tuaja të monitorimit dhe vlerësimit?
Alokimi i burimeve
15. Si ndahen burimet për të siguruar zbatimin efektiv të programeve AMMP?

16. Çfarë masash merren për të garantuar transparencë dhe llogaridhënie në përdorimin e këtyre burimeve?

Ndërtimi i kapaciteteve

17. Çfarë trajnimi ose përpjekjesh për ngritjen e kapaciteteve janë në vend për stafin që punon në iniciativat AMMP?

18. Si siguron që praktikuesit janë të pajisur me aftësitë dhe njohuritë e nevojshme për të mbështetur në mënyrë efektive grupet vulnerabël?

19. Ju lutemi jepni informacion për llojin e trajnimeve të organizuara: cili grup vulnerabël ishte në shënjestër, kush mori pjesë, kohëzgjatja e trajnimeve dhe lloji (bazë apo i specializuar).

Sukseset dhe mësimet e nxjerra

20. A mund të nënvizoni disa nga sukseset që ka arritur ministria/institucioni juaj në mbështetjen e grupeve vulnerabël?

21. Çfarë mësimesh keni nxjerrë nga iniciativat e kaluara dhe si i kanë dhënë këto mësim praktikatat aktuale?

Planet e së ardhmes

22. Cilat janë planet dhe prioritetet e ardhshme të ministrisë/institucionit tuaj për avancimin e agjendës së AMMP?

23. Si e parashikoni evoluimin e rolit të ministrisë/institucionit tuaj në pesë vitet e ardhshme në lidhje me AMMP?

**LEAVE
NO ONE
BEHIND**